

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

Серія «Економічна»

Випуск 95

BULLETIN

of V. N. Karazin Kharkiv National University

Economic Series

Issue 95

Заснована 1966 року

Харків – 2018

Вісник присвячений дослідженню актуальних проблем економічної науки та підприємництва. Для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів економічних та інших спеціальностей.

Вісник є фаховим виданням у галузі економічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України №241 від 09.03.2016 р.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 13 від 17 грудня 2018 р.)

Редакційна колегія:

Меркулова Т.В. – головний редактор, доктор екон. наук, проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна;
Глушченко О.В. – відп. секретар, канд. екон. наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Беренда С.В. – к.е.н., доц., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Біткова Т.В. – к.е.н., доц., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Давидов О.І. – к.е.н., доц., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Свтушенко В.А. – к.е.н., доц., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Задорожний Г.В. – д.е.н., проф., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;

Кононова К.Ю. – д.е.н., проф., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Пуртов В.Ф. – к.е.н., доц., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Соболев В.М. – д.е.н., проф., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
Соколовська З.М. – д.е.н., проф., ОНТУ;

Хмельков А.В. – кандидат наук з держ. управління, доц., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;

Янцевич А.А. – д.фіз.-мат.н., проф., ХНУ ім. В.Н. Каразіна;

Karassavoglou Anastasios – Professor, Head of Accountancy Department, Kavala Institute of Technology, Greece;

Alexander Sichinava – Head of the Engineering Economics Department Georgian Technical University, Georgia;

Maite López-Sánchez – Associate Professor, Department of Applied Mathematics, Faculty of Mathematics, University of Barcelona, Spain WAI Volume Visualization and Artificial Intelligence Research Group;

Pawel Starosta – Sci.D., professor, Dean of the faculty of Economics and Sociology, University of Lodz;

Тітомир О.С. – технічний секретар, ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Адреса редколегії:

61002, м. Харків, вул. Мירוносицька, 1, економічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Тел. (057) 707 51 94, (057) 706 13 96, ec-science@karazin.ua
<http://periodicals.karazin.ua/economy/index>

Статті пройшли зовнішнє і внутрішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22516-12416ПР від 26.12.2016

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2018

The bulletin is devoted to actual problems of economic science and entrepreneurship in modern socio-economic systems.

For researchers, teachers, employees of business structures and public administration, and students of economic and other specialties.

The bulletin is a specialized publication in the field of Economic Sciences (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 241, 03.09.2016)

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin KhNU (protocol № 13 from 17.12.2018)

Editorial board:

Merkulova T.V. – Chief Editor, D.Sc. (Economics), Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University;
Glushchenko O.V. – Executive Secretary, Ph.D. (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University;

Berenda S.V. – Ph.D., Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU;
Bitkova T.V. – Ph.D., Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU;
Davydov O.I. – Ph.D., Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU;
Yevtushenko V.A. – Ph.D., Assoc. Prof.,

V. N. Karazin KhNU;

Zadorozhny G.V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin KhNU;

Kononova K.Y. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin KhNU;

Purtov V.F. – Ph.D., Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU;

Sobolev V.M. – D.Sc., Prof., V. N. Karazin KhNU;

Sokolovska Z. M. – D.Sc., Prof., ONPU;

Khmelkov A.V. – Ph.D., Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU;

Yantsevich A.A. – D.Sc., Prof., V. N. Karazin KhNU;

Karassavoglou Anastasios – Professor, Head of Accountancy Department, Kavala Institute of Technology, Greece;

Alexander Sichinava – Professor, Head of the Engineering Economics Department Georgian Technical University, Georgia;

Maite López-Sánchez – Associate Professor, Department of Applied Mathematics, Faculty of Mathematics, University of Barcelona, Spain WAI Volume Visualization and Artificial Intelligence Research Group;

Pawel Starosta – Sci.D., professor, Dean of the faculty of Economics and Sociology, University of Lodz;

Titomyr O.S. – Technical Secretary, V. N. Karazin KhNU.

Address:

61002, str. Mironosytskaya 1, Kharkiv, Ukraine,
School of Economics

V. N. Karazin Kharkiv National University.

Phone: (057) 707 51 94, (057) 706 13 96,

ec-science@karazin.ua.

<http://periodicals.karazin.ua/economy/index>

Articles have been internally and externally peer reviewed.

© V.N. Karazin Kharkiv National University, 2018

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

О. В. Носова ЕФЕКТИ ВПЛИВУ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ (англійською)	6
В. М. Лісовицький МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ В ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ (російською)	16

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Н. О. Дорошенко РИЗИКИ В КРЕДИТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ	23
Н. П. Погореленко ПЕРЕГЛЯД ФУНКЦІОНАЛУ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	30
Ю. В. Лещина, І. В. Хмелькова ВПЛИВ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ	40

МОДЕЛЮВАННЯ, ІМІТАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ Й УПРАВЛІННІ

Т. В. Меркулова, О. В. Томілович МАКРОЕКОНОМІЧНА ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ З ВРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)	49
В. Г. Боронос, О. В. Шкарупа, Ж. О. Кобець ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА ПОТЕНЦІАЛ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ	55

МЕНЕДЖМЕНТ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

О. О. Петряєв, М. В. Грузд ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	63
А. В. Чорний ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛУ	75

СТУДЕНТСЬКІ СТУДІЇ

Ю. О. Коляда ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ	84
--	----

ЮВІЛЕЇ ТА ПОДІЇ

В. В. Глущенко ВІД СЛАВНОГО МИНУЛОГО ДО ВПЕВНЕНОГО МАЙБУТНЬОГО	91
--	----

CONTENT

ECONOMIC THEORY	
Olga Nosova THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON LABOUR PRODUCTIVITY	6
Volodymyr Lisovitsky METHODOLOGICAL PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARITY IN THE HISTORY OF ECONOMICS (In Russian)	16
FINANCE, BANKING AND INSURANCE	
Nadiya Doroshenko RISKS IN BANK LENDING ACTIVITY (In Ukrainian)	23
Nataliya Pogorelenko REVIEW OF THE FUNCTIONS OF STATE BANKS IN THE SYSTEM OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE (In Ukrainian)	30
Yuliia Lieshchyna, Irina Khmelkova INFLUENCE OF HOUSEHOLD FINANCE ON STABILITY OF PUBLIC FINANCES (In Ukrainian)	40
MODELING, SIMULATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS AND MANAGEMENT	
Tamara Merkulova, Oleksiy Tomilovych MACROECONOMIC DYNAMIC MODEL WITH ENVIRONMENTAL FACTORS (ON THE CASE OF UKRAINE) (In Ukrainian)	49
Viktoriia Boronos, Olena Shkarupa, Zhanna Kobets THE PROBLEMS OF THE BUILDING A SYSTEM OF INDICATORS FOR ASSESSING THE IMPACT OF THE ECONOMY'S SHADOWIZATION ON THE POTENTIAL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TERRITORY (In Ukrainian)	55
MANAGEMENT AND ENTREPRENEURSHIP	
Oleksii Petriaiev, Maryna Gruzd SPECIFIC DESIGN AND ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL CAPITAL OF THE REGIONS OF UKRAINE (In Ukrainian)	63
Anton Chorny EVOLUTION OF CONCEPTS OF PERSONNEL COMPETENCE DEVELOPMENT (In Ukrainian)	75
STUDIA STUDIOSUM	
Yuliya Kolyada FACTORS INFLUENCING THE EXERCISE OF SUPERVISORY POWERS OF THE ACCOUNTING CHAMBER OF UKRAINE (In Ukrainian)	84
ANNIVERSARIES AND EVENTS	
Viktor Gluschenko FROM GLORIOUS PAST TO FURNISHED FUTURE (In Ukrainian)	91

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

О. В. Носова ЭФФЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА (на английском)	6
В. Н. Лисовицкий МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОСТИ В ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ	16

ФИНАНСЫ, БАНКОВСКОЕ ДЕЛО И СТРАХОВАНИЕ

Н. А. Дорошенко РИСКИ В КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ (на украинском)	23
Н. П. Погореленко ПЕРЕСМОТР ФУНКЦИОНАЛА ГОСУДАРСТВЕННЫХ БАНКОВ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ	30
Ю. В. Лещина, И. В. Хмелькова ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТАБИЛЬНОСТИ ПУБЛИЧНЫХ ФИНАНСОВ (на украинском)	40

МОДЕЛИРОВАНИЕ, ИММИТАЦИЯ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ И УПРАВЛЕНИИ

Т. В. Меркулова, А. В. Томилович МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИНАМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ С УЧЕТОМ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ) (на украинском)	49
В. Г. Боронос, Е. В. Шкарупа, Ж. А. Кобец ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ПОТЕНЦИАЛ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ (на украинском)	55

МЕНЕДЖМЕНТ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

А. А. Петряев, М. В. Грузд ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ (на украинском)	63
А. В. Чорный ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛА (на украинском)	75

СТУДЕНЧЕСКИЕ СТУДИИ

Ю.А. Коляда ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ КОНТРОЛЬНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ СЧЕТНОЙ ПАЛАТЫ УКРАИНЫ (на украинском)	84
---	----

ЮБИЛЕИ И СОБЫТИЯ

В. В. Глущенко ОТ СЛАВНОГО ПРОШЛОГО К УВЕРЕННОМУ БУДУЩЕМУ (на украинском)	91
---	----

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.837:339.9

DOI: 10.26565/2311-2379-2018-95-01

Olga NosovaV.N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, UkraineE-mail: olgano59@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5638-6294>**THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT
ON LABOUR PRODUCTIVITY**

The study of the effects of foreign direct investment (FDI) on the productivity of local firms is aimed at estimating its potential impact in terms of its strengthening activity in developing countries. The article seeks to examine the effects of FDI on labour productivity of local firms and determine the factors that would facilitate the development of more efficient policy to attract FDI to Ukraine. The actual relationship between horizontal and vertical side effects of FDI remains unclear, although the available studies revealed some positive correlations.

While recent studies highlight the considerable research efforts made to understand the issues of the investment motivation of the FDI, its impact on economic growth and competitive advantages in developed economies. Empirical studies of FDI effects on domestic firms expose various factors, conditions and characteristics at the national, industry and firm levels. The reported results do not reflect the ambiguous effects of economic sectors on labour productivity, undervalued labour costs per worker, and do not take into account the role of the shadow economy in Central and Eastern European countries. Inadequate skills and education of workers are estimated to be a major or severe obstacle for the operation of multinational companies in many developing countries.

The government policy on liberalization of FDI inflows makes local markets more attractive for foreign companies. Government support for education and training is a key factor in attracting FDI. The gains achieved from FDI have prompted the government to encourage FDI inflows. The paper discusses the challenges faced by the government to promote policies for attracting FDI in developing countries.

Keywords: side effects, foreign direct investment, labour productivity.**JEL Classification:** O 10, O 11, O 18, O 25.**ЕФЕКТИ ВПЛИВУ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ****О. В. Носова**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, УкраїнаE-mail: olgano59@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5638-6294>

Дослідження впливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на продуктивність місцевих фірм спрямовано на отримання оцінки їх можливого ефекту активізації ПІІ в країнах з економікою, що розвивається. Стаття має на меті дослідити вплив ПІІ на продуктивність праці місцевих фірм та визначити фактори, які сприятимуть розробці більш ефективної політики для заохочення привабливих практик ПІІ в Україні. Зростання присутності іноземного капіталу свідчить про те, що працівники галузей з більшою часткою іноземних інвестицій стикаються з більш швидким зростанням заробітної плати. Фактичний взаємозв'язок між горизонтальними та вертикальними побічними ефектами ПІІ залишається неясним, хоча наявні дослідження виявили існування в ряді випадків позитивної кореляції.

У той час як з останніх досліджень випливає, що значні зусилля вчених спрямовані на вивчення мотивації інвестування, пов'язаної з наявністю побічних ефектів ПІІ, їх впливу на економічне зростання, конкурентні переваги в розвинених країнах, і звертають увагу на необхідність короткостроковій коригування в порівнянні з довгостроковими можливостями розвитку. Емпіричні дослідження впливу ПІІ на вітчизняні фірми відображають різні фактори, умови та характеристики на фірмовому, галузевому та національному рівнях. Опубліковані результати вказують на існування різного рівня продуктивності праці в

секторах економіки, на недооцінку величини витрат на робочу силу на одного працівника і не враховують роль тіньової економіки в країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

Недостатні навички та освіта працівників оцінюються як велика або серйозна перешкода для операцій багатонаціональних компаній у багатьох країнах, що розвиваються.

Урядова політика лібералізації припливу ПІІ стимулює вхід іноземних компаній на місцеві ринки країн. Державна підтримка освіти та навчання є найважливішим фактором залучення ПІІ. Реалізація переваг, отриманих від ПІІ, спонукала уряди заохочувати приплив ПІІ. У роботі обговорюються виклики, які постають перед урядом для заохочення політики залучення ПІІ у країнах, що розвиваються.

Ключові слова: побічні ефекти, прямі іноземні інвестиції, продуктивність праці.

JEL Classification: O 10, O 11, O 18, O 25.

О. В. Носова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

E-mail: olqano59@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5638-6294>

ЭФФЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА

Исследование влияния прямых иностранных инвестиций (ПИИ) на производительность местных фирм направлено на исследование и оценку вероятного воздействия активизации ПИИ в странах с развивающейся экономикой. В статье изложено понимание влияния ПИИ на производительность труда местных фирм, а также определены факторы, которые будут способствовать разработке более эффективной политики для поощрения практики привлечения ПИИ в Украину. Рост присутствия иностранного капитала свидетельствует о том, что работники отраслей с большей долей иностранных инвестиций сталкиваются с более быстрыми темпами роста заработной платы. Фактическая связь между горизонтальными и вертикальными побочными эффектами ПИИ остается неясной, хотя имеющиеся исследования выявили существование в ряде случаев положительной корреляции.

Вместе с тем из последних исследований следует, что значительные усилия ученых направлены на изучение мотивации инвестирования, связанной с наличием побочных эффектов ПИИ, их влияния на экономический рост, на получение конкурентных преимуществ в развитых странах, и обращают внимание на необходимость краткосрочной корректировки по сравнению с долгосрочными возможностями развития.

Эмпирические исследования побочных эффектов ПИИ на отечественные фирмы отражают различные факторы, условия и характеристики на уровне фирмы, отрасли и на национальном уровне. Опубликованные результаты указывают на существование разного уровня производительности труда в секторах экономики, на недооценку величины затрат на рабочую силу на одного работника и не учитывают роль теневой экономики в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Неодинаковые навыки и уровень образования работников, по оценкам экспертов, являются серьезным препятствием для деятельности многонациональных компаний во многих развивающихся странах.

Государственная политика либерализации притока ПИИ стимулирует выход иностранных компаний на местные рынки стран. Государственная поддержка образования и подготовки кадров является важнейшим фактором привлечения ПИИ. Преимущества, связанные с ПИИ, побудили правительства поощрять приток ПИИ. В работе обсуждаются проблемы, стоящие перед правительством в целях поощрения политики привлечения ПИИ в странах с развивающейся экономикой.

Ключевые слова: побочные эффекты, прямые иностранные инвестиции, производительность труда.

JEL Classification: O 10, O 11, O 18, O 25.

Statement of the problem.

The article analyses direct and indirect effects of foreign direct investment (FDI) on labour productivity for host economy and suggests policy options for improvement of the country's performance and stimulation of economic growth. The inflow of FDI provides transfer of new technologies, development of new management techniques and creation of additional jobs. Several factors influence the attraction of FDI in an Eastern Europe economy including high profit, access to a new market, and availability of low labour cost. The analysis of potential long-run outcomes on productivity growth and investment shows that the transition in the former Soviet Union in addition to the transition of Eastern European countries has a negligible effect on all regions other than the Former Soviet Union itself.

FDI inflows affect and stimulate labor productivity change. The higher wage rates leads to aggregate demand rising. The higher investment with total productivity improvements could reinforce

the current account position. The rising technological transparency of the information society emerging in the European countries, as well as growing intra-European two-way FDI links, have contributed to a rising incidence of technology spillovers and external scale economies. The globalization encourages creating an enlarged world supply of relatively unskilled labour force.

It should be noted that low wages in developing countries attract FDI. Nevertheless, surveys reveal that most FDI occurs between the countries with similar wages. The majority of low wage countries have lowest levels of FDI.

Analysis of recent studies and publications.

The advanced globalization processes in Central and Eastern Europe demonstrate various policy applications for overcoming consequences of the global financial and economic crisis in Eastern Europe. The scientific debates on the relation between quality and cost of labour confirm the relevance and importance of the study of the FDI effects on labour productivity. International economic shocks and the increasing intensity of international economic competition effect the overall production reduction related employment in practically all the countries (Nosova, 2017, p. 100-101). The services level and their rate of growth are greatly affected by assessment supply-side and demand-side conditions, which are shaped by features of national welfare states and industrial relations system that have indeed come under increasing pressure from capital and product markets (Scharpf, Schmidt, 2000, p. 315).

The neoclassical approach considers efficient collective bargaining should occur at the firm level so that highly differentiated wages can be matched with highly differentiated labour productivities while price stability is maintained. Alcacer (Alcacer, 2000, p.12) assert that wages have a negative and significant impact on FDI only for countries with high level of human capital.

International debate has recently emphasized firms from small countries, as they are price-takers on the world market, and the resistance of small countries' companies to excessive nominal wage claims. Wage increases above productivity growth, has been stronger than that of companies in larger economies such as Germany, France or Italy. Moreover, if there is centralized wage bargaining in a small open economy trade union from each sector will find it easier to anticipate price reactions so that modest nominal wage pressure is expected. This suggests that large economies should adopt regionally differentiated wage contracts (Welfens, 2006, p.41).

Fadda (Fadda, 2016, p. 18) asserts that "if a general reduction of working time were extended to all the economy, while different sectors have different rates of productivity increase, obviously this would cause either an exit from the market of the firms in the sector with lower (or nihil) productivity growth, or a change (which could be very substantial) in relative prices".

Free trade theory argues that comparative advantages dictate a country exchange what it can produce most efficiently for what others can produce most efficiently. Even in case a country has absolute advantages in commodity production, it would gain by specializing and using comparative advantages. Free trade theory assumptions include the absence of government intervention in foreign exchange markets, market determinants of exchange rates. The company's strategic behavior takes into account local market demand, labor productivity, and other costs.

The protectionist's approach uses national advantages application. They suggest the strategic directions of trade policy, including infant industry protection, country's sufficient market power improvement in terms of trade through rising export prices relatively to import prices. The existence of factor endowment in the trade with less developed countries effects skilled labor scarcity in the developed countries in wage rise and makes unskilled labor effectively more abundant, reducing wage. Protectionist policies cause the loss of jobs, and labor force reallocation abroad. Scientists analyze the relationship between protection and foreign investment in the models of pure theory of international trade, and considers if protection raises inflows of foreign capital, while if it lowers, foreign capital flows out. Considering relatively capital-intensive industries, the general protection by means of import tariffs induces foreign capital inflow.

Factor endowment and increasing returns effect trade patterns. Products' variety differs with techniques producing in horizontal direction of distribution and in vertical direction, with quality of product improvement, including higher capital/ labor ratios. Caves, Frankel, Jones (Caves, Frankel, Jones, 1996) argue that in spite of the role of fixed costs, economies of scale, and a love for variety all conspire to explain intra-industry trade among countries producing roughly comparable quality products; but factor endowments, including human capital and production technology, are crucial in explaining trade in low-, medium-, or high –quality products.

Bedi and Cieslik (Bedi & Cieslik, 2002) examine the effect of FDI on wages in Poland and find that workers in industries with higher presence of joint venture foreign investments enjoy higher wages. The magnitude of the foreign presence increases over time. It confirms that the workers in industries with greater foreign participation have faster wage growth.

Forslid et al. (Forslid et al., 2002) observe the short-term adjustment problems and low long-term possibilities. Possible long-run outcomes analysis as productivity growth and investment show that adding former Soviet Union transition to Eastern European transition has negligible effect on all other regions than the Former Soviet Union itself, which experiences a strong real income effect. The region's insignificant trade in manufacturing goods relates to the main reason of it.

Graham (Graham, 2000, p. 83) considers outward US FDI leads to wage differentiations in foreign and domestic firms, creates job opportunities for workers, and in aggregate, outward direct investment rather helps than hurts US workers.

Some scientists consider that the US economic loses innovative positions in the product life cycle, and advantages in production of high technology products. The price increase of foreign stock and dollar appreciation makes US assets cheaper comparing to foreign assets. Moran (Moran, 2002) argues that instead of encouraging backward linkages and creating vibrant and competitive industries, domestic-content and joint-venture requirements yield inefficient, high-cost operations that utilize technologies well behind the cutting edge in international markets in the developing countries. Plants subject to such requirements seldom acquire the economies of scale and dynamic learning that would be required to propel them from infant industry to full competitive status.

On the contrary to the above mentioned approach, Economist Intelligence Unit report points out 0,4% difference of average annual growth in GDP per capita in European countries and the U.S. were caused by the European countries lower usage of information and communications technology (Crooks, 2004, p. 4). The international production of foreign affiliates of MNEs is still expanding in recent years. The average annual growth rates over the last five years of foreign affiliate sales, value added and employment have slowed. The data indicate that international production contributes behind slower trade expansion (WIR, 2017, p. 11). Archibugi (Archibugi, 2010) states that before the crisis incumbent firms were more likely to expand their innovation investment, but that the crisis has reverted this picture, giving space to a restricted number of small firms and new entrants that swim against the stream and are expanding innovative activities.

The literature review shows limited research works on the effects of FDI on the productivity of domestically owned firms for a number of transition countries. It should be noted, that the contribution of FDI for the host economy could have two opposite effects. The positive effect results in job training programs, and stimulates further capital inflow into the country. The negative effect deals with differences of average labour productivity in multinationals and domestic firms, which lead to incomplete internationalization of benefits from foreign investment.

Statement of the objectives of the article

The paper addresses the problem, related to FDI spillover effects leading to an increase in the productivity level of local firms and competition in Central and East European countries. The actual relationship between horizontal and vertical FDI spillover effects remains unclear, although the available research has identified some positive correlations. The use of comparison analysis method for FDI practices of foreign capital attracting provides accessible policy – relevant analysis of crucial challenges to encourage FDI inflow. The assessment of various empirical studies of FDI spillover effects on domestic firms reflects various factors, conditions and characteristics on the firm, industry and national level.

Presentation of the base material

Scientists consider capital movement in the form of FDI as the major source of capital attraction. It explains that the basic volume of the cross sectional movement of capital flows is carried out in the form of foreign direct investment. Problems of an estimation of FDI role in the process of capital formation and total investments rise have received ambiguous consideration in the economic literature. FDI inflow has not always accompanied by formation and gain of a fixed capital. Buying a company by a foreign investor results in change of property relations (Nosova, 2003, p.123).

The net private-capital inflows reached about 11 % of the GDP of the whole Central, East and Southeast Europe (CESEE) region by 2007. No other region in the world has experienced such a massive inflow of capital in any year during the past three decades. Another, distinctive feature of the CESEE region development model is current accounts imbalances.

Despite of the negative effects of the global financial crisis inward FDI flows in Eastern Europe are seen recovering in 2010 after inflows to Central and Eastern European countries dropped by half in 2009. The current state of low level investment overall and net FDI likely demonstrate that it is a substitute for trade and it is poorly correlated with economic growth in Russian Federation and the Ukraine. High foreign capital inflows and very high percentage share of FDI stock in GDP indicate that foreign capital plays a vital role in Poland, Hungary and Czech Republic. FDI in CESEE show 45% increase compared with 2015 (See table 1).

Table 1

FDI in the main regions of Central, East and Southeast Europe, EUR million

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
EU-CEE	23,278	25,174	30,018	13,271	27,061	23,645	29,020
Western Balkans	3,473	5,675	2,806	3,568	3,503	4,406	4,098
Turkey	6,864	11,625	10,607	9,710	9,656	15,818	11,115
CIS-3+ Ukraine	14,790	18,208	18,174	13,031	8,206	7,974	12,318
Russia	23,875	26,476	23,483	40,196	22,037	10,664	34,012
CESEE total	72,279	87,159	85,089	79,777	70,464	62,507	90,564

Sources: based on data of (WIIW FDI Report, 2017).

In 2016 there was 23% recovery in the EU's Central and East European region and almost 150% in the Commonwealth of Independent States (CIS) and in the Balkans. FDI inflow depends on general state of economy, factors of global financial conjuncture and etc. The growth rate of gross fixed capital formation increases up to 4.7% in 2016 in comparison with 3% in the previous year, employment declines to 1.2 from 1.3, and FDI drops to 8.4 from 11.4 (WIR, 2015). The composition of FDI was not always favourable. In particular, a share of manufacturing, a key sector for developing export potential, was significant only in Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Slovenia, but insignificant in other CESEE countries.

FDI affect productivity of local firms via competition between foreign and domestic firms in the host economy. Contribution of skilled and healthy workforce to a productive and prosperous society demonstrates positive FDI effect under foreign capital inflow in subsidiaries in comparison with domestic companies. Non-accession countries trade agreements with EU preferential or association agreements may affect market size, one of the key determinants of FDI (WIR, 2005, p. 136). As the most widespread form of FDI inflow in less developed countries are "zero" investments (greenfield investments), which are carries out in the form of new enterprises establishment and promote expansion of company's capacities in comparison with the process of acquisition of already existing companies. New investments stimulate economic growth by increase supply both national and the companies controllable by foreign proprietors under liberalization trade condition in the country (Graham, 2000, p. 85).

Based on the above, it is necessary to note, that growth of the international movement of the amounts of capital is accompanied by amplification of international TNCs expansion in CIS countries. Development of privatization, commercialization activity opened expanded access for the foreign capital on the new markets and stimulated penetration into new branches of manufacture.

The number of greenfield investment projects in the CESEE region was highest in manufacturing and business services sectors (Table 2). The value of greenfield investment projects increased due to exploration project in Kazakhstan (CIS member). The import-substitution type of investment offer possibilities for new companies, but locally owned producers receive more benefits and less FDI. In 2016 large greenfield projects in manufacturing and services are a signal of investors' interest revival.

Bulkley, Van Alstyne (Bulkley, Van Alstyne, 2004, p. 21) argues that complexity of the relationship between information and productivity necessitates approaches that transcend traditional disciplinary boundaries and acknowledge contributions from economics, complexity, and network theories. Bruno and Campos (Bruno & Campos, 2013, p. 8) assert that the main lesson of macro and micro literature review is conditionality: that firms, sectors or countries that are below certain "thresholds" (either in terms of human capital, financial development or institutional quality) are less likely to benefit from FDI. The considerations of the gap between private and social returns are suggested as a key to solving the problem.

Table 2

	Number of projects			Pledged investment capital, EUR million		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
EU-CEE	667	658	781	17,958	19,614	22,800
Western Balkans	118	91	113	4,571	6,855	3,391
Turkey	110	157	150	4,493	4,983	7,713
CIS-3+ Ukraine	79	75	63	3,024	6,587	37,109
Russia	148	194	200	10,620	12,296	11,298
CESEE total	1,122	1,175	1,307	40,666	50,335	82,311

Sources: Based on data of (WIIW FDI Report, 2017).

Tough competition between the countries of the Central and Eastern Europe for the new markets and spheres of profitable capital investments limit investment opportunities of CIS countries. FDI flows to transition economies are likely to rise moderately in 2017, to about \$ 80 billion supports by the bottoming out of the economic downturn, higher oil prices and privatization plans (WIR, 2017, p. 5). FDI has increased by 15 % in Central and the Eastern Europe while the capital stock in 10 countries of the region has reduced in 2008. Comparison of World Investment Report data of FDI inward stock and outward stock as percentage of GDP shows the predominance of the inflow of the capital in CIS countries in 2016.

Movement of extremely small flows of the foreign capital between CIS countries distinguishes an investment situation in region. The priority branches of investment are considered to be fuel and energy complex, transport, telecommunication. The analysis of branches of foreign investment in Ukraine shows prevalence of FDI inflow in wholesale trade, the food-processing industry and processing of agricultural production, operation with the real estate and in financial activity that causes by search by foreign investors of highly profitable spheres of capital investments and a fast recoupment of investments (Nosova, 2006, p. 141–142).

TNSs have established the control over the most profitable enterprises and branches, including the food-processing industry and sphere of telecommunications. Foreign investors pursue a policy of presence expansion not only due to FDI, by granting credits in full or in partly dependent enterprises.

In conditions of new technological break in Western countries, attraction of R&D in FDI form to CIS countries becomes an important task. The inflow of FDI in R&D provides spillover effects and affects the domestic firms' productivity. The analysis of indirect effects of FDI on productivity spillovers from foreign to domestic firms in the Central and Eastern Europe countries indicates the dependence of the number of industry and firm-level characteristics including the relative technological level vis-a-vis foreign firms (absorptive capacity), export orientation, or firm size (Gersal et al, 2007, p. 69). M&A represent the widespread form of companies' penetration into the markets of advanced countries.

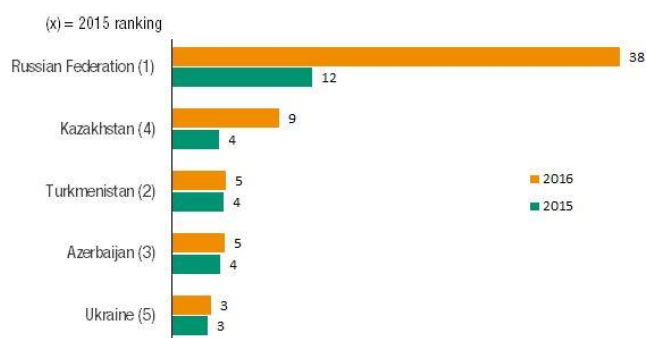

Fig. 1 – Top 5 recipients of FDI inflows in transition economies, 2015 and 2016 (Billion USD)

Source: (WIIW FDI Report, 2017).

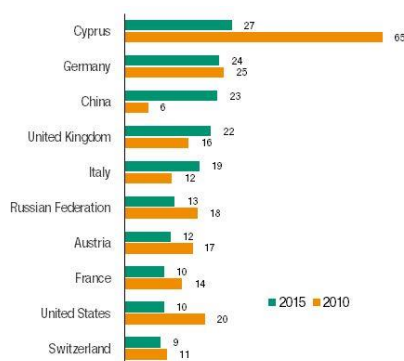

Fig. 2 – Top 10 investor economies in transition economies, 2010 and 2015 (Billion USD)

Source: (WIIW FDI Report, 2017).

The economic and financial crisis of 2008–2009, the fall of the commodity prices affects drastically the decline in FDI inflows to Eastern Europe in the short-term. The financial market regulatory initiatives implemented by the developed countries are likely could be seen in recovering tendencies in the long-term. The empirical evidence of some scientific works suggests that FDI does not always cause growth. Majority of studies find the evidence of positive relationship between FDI and growth.

Spillover effects of foreign direct investment on labour productivity

FDI is considered as a driver of economic growth. Foreign-owned companies apply new technologies, including capital-intensive and skilled labour force. Spillover effects comprise technology transfer, labour and management training, „supplier“ effect. Two indirect effects of foreign capital presence should be noted: productivity spillovers and market access spillovers. Direct effects results in economic growth. Indirect effects of foreign presence in host economy can take the form of horizontal or vertical spillovers.

Coe et al. (Coe et al., 2008) suggest that institutional differences are important determinant of total factor productivity and that they affect the degree of R&D spillovers. Foreign R&D has a positive effect on domestic productivity, and that effect becomes more positive with the degree of trade openness. Endogenous growth theory emphasizes the role of exports in economic growth, highlighting that exports can increase long-run growth by allowing innovations growth in R&D sectors (Dritsaki et al., 2004). Statistical analysis obviously suggests that FDI does not have any significant relationship with economic growth for transition countries (Lyrouudi et al., 2004). Dunning and Buckley (Dunning & Buckley, 2003) consider that inward FDI is the principle source of positive spillovers for host (developed and developing economies).

Herrmann and Jochem (Herrmann & Jochem, 2005) point out that technological spillover and the conglomeration of human capital seem to be important factors for the export performance. Technological spillovers from FDI on local industry confirm that FDI has a positive effect of FDI activity on the productivity of local firms. Empirical results support the conclusion that patents developed by local inventors in Central and Eastern Europe cite the stock of patents of FDI multinationals more often after these companies have established themselves in Central and Eastern Europe.

Kinoshita (Kinoshita, 2001) finds that the learning effect (absorptive capacity) of R &D in Czech manufacturing firms is far important than the innovative effect in explaining the productivity growth of a firm. Griffith et al. (Griffith et al., 2006) analyze the relationship between U.S. and U.K. and provide evidence of knowledge spillovers associated with technology sourcing. Bloom et al. (Bloom et al., 2007) assert that multinational firms replicate their organizational structures and management practices in foreign countries.

Empirical studies of FDI spillover effects on domestic firms are presented in table 3 summarizing the econometric assessments carried out in different countries. Floyd (Floyd, 1996, p. 69) uses firm-level data on manufacturing industries for the period of 2000–2005 in Central and Eastern European countries, and finds that vertical effects tend to be higher and thus economically

more important than horizontal ones. In many cases spillovers are negative, thus foreign presence might have also some adverse impact on local firms productivity. Lutz and Talavera (Lutz & Talavera, 2005, p. 10) examine the effects of the presence of FDI on the performance of individual Ukrainian firms receiving that FDI, and prove that FDI may have not only positive, but also negative economic effects for recipient countries.

Tytell and Yudaeva (Tytell and Yudaeva, 2005, p. 22) look at Russia, Ukraine, Poland and Romania, and suggest that foreign presence is associated with higher capital intensity and lower labour intensity of domestic firms. The production function effect is observed only in relatively more educated and less corrupt regions. Authors support the view that absorptive capacity, assessing education, is clearly important for reaping benefits from FDI.

Table 3

Empirical studies of FDI spillover effects on domestic firms

	Author	Subject of research	Country	FDI spillover effects
1.	Floyd (1996)	Manufacturing industries	Central and Eastern Europe countries	Positive and negative effects.
2.	Lutz and Talavera (2005)	Individual Ukrainian firms	Ukraine	Positive and negative effects.
3.	Tytell and Yudaeva (2005)	Manufacturing in sectors and regions	Russia Ukraine Poland Romania	Positive significant Insignificant Positive significant Insignificant
4.	Gersl et al. (2007)	Manufacturing industries	Estonia Lithuania Poland Romania Czech Republic Latvia Hungary Slovakia Slovenia Bulgaria	Insignificant Horizontal significant Horizontal significant Horizontal significant Horizontal significant Horizontal significant Insignificant Insignificant Horizontal significant Horizontal significant
5.	Bruno and Campos (2013)	Micro and macro estimates	Low and middle income countries	Positive significant
6.	Alarm et al. (2013)	Panel data 19 OECD member countries	19 OECD member countries	Positive significant
7.	Ramirez (2006)	Mining and agriculture industries	Chile	Positive significant
8.	Mebrale (2010)	Manufacturing industries	South Africa	Insignificant

Sources: Constructed on the basis of (Floyd, 1996), (Lutz and Talavera, 2005), (Tytell & Yudaeva, 2005), (Gersl et al., 2007), (Bruno and Campos, 2013), (Alarm et al., 2013), (Ramirez, 2006), (Mebrale, 2010).

Gersl et al. (Gersl et al., 2007, p. 48) find out that empirical studies show that a substantial part of the increase in productivity levels in CEE countries can be attributed to FDI direct effect, but some indirect effects might have played a role as well. In most of CEE countries, foreign companies have on average higher labour and total factor productivity. The results of estimation demonstrate that larger foreign presence in upstream sectors affects negatively the productivity of local firms, suggesting that foreign companies probably mostly use inputs produced by foreign companies, thus the gap in total factor productivity between local and foreign firms may increase. The horizontal spillovers apply demonstration channel, labour market channel and competition channel. Some scientists emphasize detrimental effect on domestic companies within brain drain of talented labour force to the foreign affiliates.

Bruno and Campos (Bruno & Campos, 2013, p.24) use meta-analysis of two data sets covering 549 micro and 553 macro estimates of the effects of FDI on performance in low and middle income countries. They find these effects tend to be larger in macro than in micro studies, and greater in low- than in higher income countries. Scientists identify a paradox that FDI effect emerges only once countries have reached certain thresholds, mainly with respect to human capital and financial development with the finding that these effects are larger for the countries, which are much further below, than those critical thresholds.

Alarm et al. (Alarm et al., 2013) highlight the hypothesis that higher levels of foreign investment and increased labour productivity enhance economic growth of the host economy. FDI improve the labour productivity of a host country, which causes a positive impact on economic growth of the country in short and long run. Ramirez (Ramirez, 2006) analyzes the impact of FDI flows on labour productivity in Chile. The econometric results suggest that FDI flows (lagged) have a positive and significant effect on labour productivity growth in 1960-2000, and the interactive term suggests that the effect is stronger in 1996-2000. Mebrale (Mebrale, 2010) examines the impact of FDI on labour productivity in domestically owned firms in South Africa. The results show that there are no spillover effects which can be attributed to a number of factors including horizontal linkage between multinational companies and domestic firms.

Empirical studies of FDI spillover effects on domestic firms confirm the existence of direct and indirect effects on the domestic firms across the countries, and reflect various factors, conditions and characteristics on the firm, industry and national level. The reported results do not reproduce different effects of economic sectors, on labour productivity, undervalued labour costs per worker, and do not take into account the role of shadow economy in CESEE countries.

The liberalization of FDI legislation at the national and regional levels attracts and enhances foreign capital inflow in host countries. The government has officially to encourage FDI inflow, and to create incentives for foreign companies. Firm-level surveys show that more than 20% of firms in many developing countries have inadequate skills and education of workers which are a major or severe obstacle for their operations. Government support for education and training affects the prospects for individuals and the ability of firms to enter new markets, and adopt new technologies.

Conclusion.

Analysis of FDI effects on labour productivity demonstrates ambiguous tendencies which depend on the country's economic modernization, investment in R&D, and reduction of production costs. FDI inflow into a country indicates various spheres of investment, short-term nature of investment, and predominance of speculative motives. The increase of foreign presence demonstrates that workers in industries with greater foreign participation face a faster wage growth. Creation of the attractive investment climate, policy adjustments, incentive programs towards new work places creation are directed to labour productivity increase and living standards improvement. The release of labour force in certain sectors of the economy in favor of high level of R&D will cause structural changes in the economy, and will result in differential profit rates. Selection of priority investment areas for foreign investors will stimulate labour productivity increase, and provide benefits for sustainable economic growth.

References

1. Nosova O. V. (2017). *The impact of globalization on financial institutions' development*. Europa regionum. Tom XXX. Household Finance. Uniwersytet Szczecinski, № 1, p. 99–119.
2. Scharpf F., Schmidt V. (2000), *Welfare and Work in the Open Economy*. Oxford University Press, vol. 1.
3. Alcacer J. (2000). *The Role of Human Capital in Foreign Direct Investment*. Transition. World Bank. William Davidson Institute, May-July, vol. 11, no.3–4.
4. *Internationalization and Economic Policy Reform in Transition Countries*. (2005) Ed. E.M. Graham, N. Oding, P.J.J.Welfens, R. Weigert.-Springer, Verlag Berlin. 2005. 35p.
5. Fadda S. (2016). *Technical Progress and Full Employment Along Run Perspective*. ASTRIL Working Paper n. 20.
6. Coe D.T., Helpman E., Hoffmeister A.W. (2008). *International R&D Spillovers and Institutions*. IMF Working Paper, WP/08/104, April.
7. Bulkley N., Van Alstyne M. (2004). *Why Information Should Influence Productivity*. A Research and Education Initiative at the MIT Sloan School of Management, Paper 202.
8. Nosova O.V. (2003) *Autoregressive model with distributed lags of foreign direct investment in Ukraine*. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series, № 580. P. 210–213 (in Russian).
9. Archibugi D., Filippetti A. and Frenz M. (2010) *Economic downturn and investment in innovation: Is accumulation more creative than destruction?* Papers in Evolutionary Political Economy. Nr. 2010-4.
10. Graham, E. M. (2000). *Fighting the Wrong Enemy: Antiglobal Activists and Multinational Enterprises*, Institute for International Economics, Washington D.C.
11. UNCTAD, World Investment Report. (2017). *Investment and the Digital Economy*. United Nations, New York and Geneva.
12. Nosova O.V. (2006) U.S.-Russian and U.S.–Ukrainian trade relations and foreign direct investment effect. Economic liberalization and integration policy. Options for Eastern Europe and Russia. Ed. H. G., Broadman, N.Paas, P.J.J.Welfens. Springer, Verlag Berlin. P. 121–149.

13. Floyd D. (1996). *Foreign Direct Investment in Poland: Is Low Cost Labour Really the Sole Determinant?* Economic Issues, Vol. 1, Part 2, September, P. 29–39.
14. Lutz S.H.& Talavera O. (2005). *Do Ukrainian Firms Benefit from FDI?* Economics of Planning, June, Vol. 37, issue 2, P. 77–98.
15. Gersl A. Rubene E., Zumer T. (2007). *Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers in the Central and Eastern European Countries*, Proceeding of OeNB Workshops, Emerging Markets: Any Lessons for Southeastern Europe? March 5 and 6, No. 12, Publisher, Oesterreichische Nationalstande. P.83.
16. Bruno R. L., Campos N.F. (2013). *Reexamining the Conditional Effect of Foreign Direct Investment*, IZA Discussion Paper, No.7458, June, Bonn.
17. Alarm A., Arshad M.U., Rajput W.U. (2013). *Relationship of Labor Productivity, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from OECD countries*, Journal of Business and Management Sciences, Vol. 1, No. 6, P. 133–138.
18. Ramirez M.D. (2006). *Does Foreign Direct Investment Finance Labour Productivity Growth in Chile?* Eastern Economic Journal, Vol. 32, No.2, Springer.
19. Mebrale A. D.(2010), *Foreign Direct Investment and Labour Productivity in South Africa*, Research Paper, International Institute of Social Studies, the Hague, Netherlands.

Література

1. Nosova O. V. The impact of globalization on financial institutions' development. Europa regionum. Tom XXX. Household Finance. Uniwersytet Szczecinski, 2017. № 1. p. 99–119.
2. Scharpf F., Schmidt V. Welfare and Work in the Open Economy. Oxford University Press, 2000, vol. 1.
3. Alcacer J. The Role of Human Capital in Foreign Direct Investment. Transition. World Bank. William Davidson Institute. 2000 May-July. vol. 11. no.3-4.
4. Internationalization and Economic Policy Reform in Transition Countries. Ed. E.M. Graham, N. Oding, P.J.J.Welfens, R. Weigert. Springer Verlag Berlin. 2005. 35 p.
5. Fadda S. Technical Progress and Full Employment Along Run Perspective. ASTRIL Working Paper. 2006. n. 20.
6. Coe D.T., Helpman E., Hoffmeister A.W. International R&D Spillovers and Institutions. IMF Working Paper. 2008. WP/08/104. April.
7. Bulkeley N., Van Alstyne M. Why Information Should Influence Productivity. A Research and Education Initiative at the MIT Sloan School of Management. 2004. Paper 202.
8. Носова О.В. Авторегрессионная модель с распределенными лагами прямых иностранных инвестиций в Украине. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Економічна серія*. 2003. № 580. С. 210–213.
9. Archibugi D., Filippetti A. and Frenz M. Economic downturn and investment in innovation: Is accumulation more creative than destruction? Papers in Evolutionary Political Economy. 2010. Nr. 4.
10. Graham, E. M. Fighting the Wrong Enemy: Antiglobal Activists and Multinational Enterprises. Institute for International Economics, Washington D.C., 2000.
11. UNCTAD, World Investment Repore. Investment and the Digital Economy. United Nations, New York and Geneva, 2017.
12. Nosova O.V. U.S.-Russian and U.S.–Ukrainian trade relations and foreign direct investment effect. Economic liberalization and integration policy. Options for Eastern Europe and Russia. Ed. H. G. Broadman, N.Paas, P.J.J.Welfens. Springer Verlag Berlin. 2006. P. 121–149.
13. Floyd D. Foreign Direct Investment in Poland: Is Low Cost Labour Really the Sole Determinant? Economic Issues. 1996. Vol. 1. Part 2. September. P. 29–39.
14. Lutz S.H.& Talavera O. Do Ukrainian Firms Benefit from FDI? *Economics of Planning*. 2005. June. Vol. 37. issue 2. P. 77–98.
15. Gersl A. Rubene E., Zumer T. Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers in the Central and Eastern European Countries. Proceeding of OeNB Workshops, Emerging Markets: Any Lessons for Southeastern Europe? 2007. March 5 and 6. No. 12. Publisher, Oesterreichische Nationalstande. P.83.
16. Bruno R. L., Campos N.F. Reexamining the Conditional Effect of Foreign Direct Investment. *IZA Discussion Paper*. 2013. No.7458. June Bonn.
17. Alarm A., Arshad M.U., Rajput W.U. Relationship of Labor Productivity, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from OECD countries. *Journal of Business and Management Sciences*. 2013. Vol. 1. No. 6. P. 133–138.
18. Ramirez M.D. Does Foreign Direct Investment Finance Labour Productivity Growth in Chile? *Eastern Economic Journal*. 2006. Vol. 32. No.2. Springer.
19. Mebrale A. D. Foreign Direct Investment and Labour Productivity in South Africa. Research Paper. International Institute of Social Studies. the Hague, Netherlands. 2010.

В. М. Лисовицкий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина
E-mail: ec-science@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1325-2621>

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОСТИ В ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

Экономическая наука на протяжении своей истории находилась под влиянием принципов и методов других, более точных наук. Это влияние прослеживается в концепциях и классической, и неоклассической школ. Последняя, трактовавшая экономические явления и процессы с субъективно-психологической точки зрения, способствовала формированию особого научного направления – экономической психологии. Институциональная школа, рассматривающая экономику как эволюционирующую систему, породила такое междисциплинарное направление как экономическая генетика. Влияние на экономическую мысль точных наук выразилось не только в широком применении математического моделирования, но и в обращении к аналогии с физическими процессами, что сформировало еще одно междисциплинарное образование – эконофизику.

Испытывая влияние и заимствуя методы исследования естественных и точных наук, экономическая наука, в свою очередь, «вторгается» на территорию других, прежде всего социальных, дисциплин (социологии, политологии, истории), что породило формирование отдельных направлений экономического анализа: экономика семьи, теория общественного выбора, экономическая история и др.

Такой подход, не всегда положительно воспринимаемый специалистами смежных дисциплин, получил название «экономический империализм», представителями которого стали сторонники, как неоклассики, так и новой институциональной теории.

Сопровождающие всю историю экономической науки претензии различных школ и направлений на роль «основного течения» (mainstream) все более сменяется концепцией методологического плюрализма, предполагающего сосуществование различных теоретических позиций, и междисциплинарный подход является важным элементом формирования подобной традиции.

Это предъявляет новые требования к качеству экономического образования. Современный экономист должен обладать знаниями в области различных наук и владеть аналитическим аппаратом их применения.

Экономическая наука на постнеклассическом этапе своего развития широко использует междисциплинарные принципы и аналитический инструментарий как точных, так и гуманитарных наук, добиваясь на этом пути заметных успехов. Междисциплинарные связи позволяют раскрыть более глубокие закономерности, выводят на качественно новый уровень научного знания.

Хотя междисциплинарность не всегда демонстрирует эффективные результаты, ее можно рассматривать как один из перспективных способов решения сложных проблем современной эпохи.

Ключевые слова: методология, междисциплинарность, экономическая психология, экономическая генетика, эконофизику.

Jel Classification: B 40, B 49, Z 100, Z 130, C 51.

В. М. Лисовицкий

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
E-mail: ec-science@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1325-2621>

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП МІЖДИСЦИПІНАРНОСТІ В ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Економічна наука протягом своєї історії знаходилась під впливом принципів і методів інших, більш точних наук. Цей вплив простежується у концепціях і класичної, і неокласичної шкіл. Остання, яка трактувала економічні явища та процеси з суб'єктивно-психологічної точки зору, сприяла формуванню особливого наукового напрямку – економічної психології.

Інституціональна школа, яка розглядала економіку як систему, що еволюціонує, породила такий міждисциплінарний напрям як економічну генетику.

Вплив на економічну думку точних наук проявився не тільки у широкому використанні математичного моделювання, але й у звертанні до аналогії з фізичними процесами, що сформувало ще одно міждисциплінарне утворення – еконофізику.

Зазначаючи вплив та запозичуючи методи дослідження природничих та точних наук, економічна наука, в свою чергу, «вторгається» на територію інших, насамперед соціальних, дисциплін (соціології, політології, історії) що породило формування окремих напрямів економічного аналізу: економіка родини, теорія суспільного вибору, економічна історія та ін.

Такий підхід, який не завжди позитивно сприймався фахівцями суміжних дисциплін, отримав назву «економічний імперіалізм», представниками якого стали послідовники як неокласики, так і нової інституціональної теорії.

Претензії різних шкіл і напрямів на роль «основної течії (mainstream), що супроводжують всю історію економічної науки, все більш змінюється концепцією методологічного плюралізму, що передбачає співіснування різних теоретичних позицій, і міждисциплінарний підхід є важливим елементом формування такої традиції.

Це висуває нові вимоги до якості економічної освіти. Сучасний економіст повинен володіти знаннями у галузі інших наук і володіти аналітичним апаратом їх використання.

Економічна наука на постнеокласичному етапі свого розвитку широко використовує методологічні принципи та аналітичний інструментарій як точних, так і гуманітарних наук і здобуває на цьому шляху значних успіхів. Міждисциплінарні зв'язки дозволяють розкрити більш глибокі закономірності і виводять на якісно новий рівень наукового знання.

Хоча міждисциплінарність не завжди демонструє ефективні результати, її можна розглядати як один з перспективних способів вирішення складних проблем сучасної епохи.

Ключові слова: методологія, міждисциплінарність, економічна психологія, економічна генетика, еконофізика.

Jel Classification: B 40, B 49, Z 100, Z 130, C 51.

Volodymyr Lisovytsky

V.N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: ec-science@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1325-2621>

METHODOLOGICAL PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARITY IN THE HISTORY OF ECONOMICS

Throughout its history, economic science has been influenced by the principles and methods of more exact sciences. This influence can be traced in the concepts of both classical and neoclassical schools. The latter interpreted economic phenomena and processes from a subjective psychological point of view and contributed to the formation of a particular scientific direction – economic psychology. Institutional school that views the economy as an evolving system has generated such an interdisciplinary trend as economic genetics. The influence of exact sciences on the economic thought has manifested itself not only in the wide application of mathematical modeling, but also in the reference to the analogy with physical processes which formed another interdisciplinary research field – econophysics.

Experiencing the influence and employing research methods of natural and exact sciences, economic science in turn 'penetrates into the territory' of social disciplines (sociology, politology, history) which generated separate directions of economic analysis: home economics, public choice theory, economic history etc. Such an approach which has not always been favourably received by the experts in related disciplines has been named «economic imperialism» whose representatives are supporters of both neoclassic and new institutional theory.

Methodological mainstream is being replaced by methodological pluralism which would entail the coexistence of different theoretical perspectives and interdisciplinary approach is an essential element in building this tradition. This places new demands on the quality of economic education. A modern economist must have knowledge in different sciences and be able to use their analytic apparatus.

At the post-nonclassical stage in its development the science of economics makes extensive use of interdisciplinary principles and analytical tools of both natural and humanitarian sciences, having achieved notable progress along this path. Interdisciplinary linkages allow us to reveal deeper patterns, bring to a qualitatively new level of scientific knowledge.

Although interdisciplinarity do not always demonstrate effective results it may be considered as one of perspective means of solving complex problems of modern times.

Key words: methodology, interdisciplinarity, economic psychology, economic genetics, econophysics.

Jel classification: B 40, B 49, Z 100, Z 130, C 51.

В ходе формирования научных представлений об окружающей действительности по мере увеличения объема информации происходит процесс дифференциации знаний и выделения отдельных дисциплин, изучающих различные аспекты функционирования природы и общества. Каждая отдельная научная дисциплина имеет свой объект и предмет исследования, свой исследовательский инструментарий, свои специфические методы анализа. Процесс дифференциации и специализации не останавливается. По мере накопления и углубления знаний появляются новые направления исследований, оформляющиеся в виде самостоятельных научных дисциплин.

При этом, однако, сохраняется целостность научного знания как совокупности научных дисциплин и их комплексов, среди которых можно выделить фундаментальные и прикладные науки, естественные и общественные. Этой целостности способствуют некие общие системные характеристики, присущие каждой научной дисциплине: раскрытие внутренних устойчивых связей в изучаемом объекте, структурированность, методологическая обоснованность. Такая общность позволяет отдельным научным дисциплинам использовать методологические принципы и технологии анализа других наук, на базе чего возникают междисциплинарные образования: физическая химия, биохимия, социальная психология и др. Важным элементом научного познания становится широкое использование математических методов, компьютерное моделирование, позволяющие выявить количественные зависимости в процессе функционирования изучаемого объекта.

Все это говорит о том, что междисциплинарные связи дают существенные преимущества научному анализу, позволяют раскрыть более глубокие закономерности, выводят на качественно новый уровень научного знания. Именно в сфере междисциплинарности удается получить наиболее значимые результаты научных исследований.

В данной статье, на основе методов историзма и сравнительного анализа, поставлена задача исследовать влияние различных дисциплин на формирование экономической науки, возможности, преимущества и перспективы междисциплинарного подхода в решении экономических проблем.

Экономическая наука с момента своего возникновения находилась под влиянием принципов и методов других, более точных, наук. Экономические знания, накапливаемые в течение многих веков, приобретают научное содержание благодаря усилиям представителей классической школы. У ее истоков не случайно оказались ученые, представляющие естественное знание: врач Уильям Петти и Франсуа Кенэ, физик Бенджамин Франклин, применившие к анализу экономических явлений идею естественного порядка, сформулированную на базе открытия законов классической механики и биологических процессов.

Вдохновившись достижениями ньютоновской физики, классическая школа позаимствовала у теоретической механики понятие равновесия и сформулировала правила уравнивающей роли рынка. Классической картине мира соответствует образ прогрессивно направленного линейного экономического развития с жестко детерминированными причинно-следственными связями.

Такой механический детерминизм был справедлив при условии абстрагирования от сложных ситуаций, в которых происходит экономическое развитие. Если же учитывать эти сложности, обнаруживается значительная роль неопределенности, случайности, спонтанности. Игнорирование этих факторов не позволило понять и адекватно реагировать на ряд явлений хозяйственной жизни, выходящих за рамки представлений классической науки.

В поисках выхода из кризисного тупика формируется неоклассическое направление, использующее в своих исследованиях теоретический аппарат термодинамики, которая будучи по своей природе стохастической, позволяла более реально описать поведение самоорганизующихся систем, каковой является экономика. Закономерности в такой системе носят не жестко детерминированный, а вероятностный характер, что более соответствовало тем процессам, которые происходили в экономике. Кроме того, функционирование экономики как управляемой самоорганизации определяется в значительной мере потребностями и интересами экономических субъектов, совершающих выбор наиболее рационального варианта своих действий. Поведенческий аспект, выявляющий мотивы, которыми руководствуются индивидуумы, совершая свой выбор, становится ведущим направлением научного анализа. Объектом изучения становится психология хозяйствующего субъекта, с

целью определения закономерностей формирования мотивации его поступков в сфере хозяйственной деятельности. В решении этой задачи существенную роль сыграли достижения и выводы новой научной дисциплины – психологии, становление которой совпало во времени с появлением неоклассической экономики.

Неоклассическая (маржиналистская) теория трактовала экономические явления и процессы с субъективно-психологических позиций как результат оценок хозяйствующими субъектами их значимости. Маржиналисты австрийской школы определяли ценность потребляемого блага полезностью его последней единицы. У.С. Джевонс определял ценность как субъективную оценку приращения полезности последующей единицы потребляемого блага по сравнению с предыдущей, а издержки - как ощущение тяжести затрачиваемого труда. (Лісовицький, 2009, с. 83–84, 87).

Эта трактовка заложила основы микроэкономического анализа, определяющего закономерности экономического поведения основных хозяйствующих субъектов. Интересно, что это направление не только исследовало психологические основы экономического поведения, которые, казалось бы, слабо поддаются количественной оценке, но и начало широко использовать математические методы анализа. Такое междисциплинарное сочетание делало их выводы более строгими и доказательными, что способствовало широкой популярности неоклассики и утверждения ее в качестве *mainstream'a* в экономической науке.

Но психологический подход проявился и на макроэкономическом уровне. Свою концепцию недостаточности «эффективного спроса» Д.М. Кейнс обосновывал ссылкой на «основной психологический закон», который формулировал как «увеличение склонности к потреблению по мере роста дохода, но более медленными темпами, чем растет сам доход» (Кейнс, 1993, с. 211).

Тесная взаимосвязь и взаимное влияние экономики и психологии в конечном итоге вылилось в формирование особого научного направления – экономической психологии. У ее истоков – французский ученый Габриэль Тард, впервые исследовавший влияние социально-психологических фактов на экономическое поведение отдельных индивидуумов и их групп.

В США психолог Джорж Катона с группой социологов и экономистов исследовали влияние различных экономических ситуаций на поведение потребителей и выявили тенденции, определяющие поступки, выбор, решения хозяйствующих субъектов. Результаты исследований были опубликованы в работе Катона «Психологическая экономика (1975)» (Katona, 1975, с. 438). Организационно это направление было оформлено в 80-х годах XX столетия, когда была создана Международная ассоциация исследователей экономической психологии и начал выходить «Журнал экономической психологии».

Задачей экономической психологии является выявление психологических механизмов экономического поведения людей, решение психологических проблем, возникающих в процессе хозяйственных отношений (собственность, богатство и бедность, безработица, инфляция и др.).

В 2002 году Нобелевская премия по экономике была присуждена Даниэлю Канеману за применение психологических методов при анализе порядка принятия хозяйственных и управленческих решений в условиях риска и неопределенности. Эти методики позволяли прояснить те поведенческие аспекты, которые не поддавались математической формализации (Канеман, 2005).

Необходимость обращения к психологическим факторам экономического поведения обуславливалось тем, что экономические системы включали в себя в качестве основного компонента человека, способного преобразовывать систему в соответствии с той или иной ситуацией. Сложная социально-биологическая природа человека определяет особенности экономических систем, понять которые помогает привлечение достижений других наук, не только гуманитарных (психологии, социологии, истории), но и естественных, например, биологии.

Одно из современных направлений экономической науки, отличающееся широким применением междисциплинарных исследований, институционализм, рассматривает экономику как социальную систему, эволюционирующую в ходе исторического процесса. Это сродни биологической эволюции, наиболее существенными чертами которой являются изменчивость, наследственность и приспособляемость. Применение этих принципов сформировало еще одно междисциплинарное направление – экономическую генетику.

Экономические и биологические системы эволюционно сходны между собой, что позволяет использовать генетический подход для осмысления экономических явлений. Структурное сходство процессов, происходящих в живой клетке, с теми, что имеют место в экономике, позволяет рассматривать отдельные предприятия как генетическую единицу, а отрасли как своего рода хромосомный набор, и проследить внутренние механизмы динамики хозяйственных форм в процессе взаимодействия наследственности и изменчивости в ходе неравномерного циклического развития.

Идея применения к экономике генетического подхода принадлежит Н. Д. Кондратьеву, который считал, что «применение той или иной идеи из одной науки в другую не может оспариваться, если оно плодотворно. Раз оно плодотворно, значит оно и правомерно, так как иного критерия для решения этого вопроса и быть не может» (Кондратьев, 1989, с. 60)

Выделяя три ступени познания экономической действительности: статику, динамику и генетику, последнюю он рассматривал как высшую ступень познания, раскрывающую закономерности наследственности, изменчивости и отбора в развитии общества и позволяющую понять их механизмы при смене циклов.

Применяя генетический подход, современная институциональная теория рассматривает общество и его экономику как непрерывную ткань институтов, в процессе эволюции которой происходит их естественный отбор: не оправдавшие себя отмирают, а выжившие передают полезные признаки новым формам социальной организации. Кроме того, под влиянием различных факторов окружающей среды происходят видоизменения и приспособление к новым условиям. Эти трансформации могут совершаться как эволюционно, так и скачкообразно, т.е. путем своего рода мутаций.

Применение генетического анализа к экономическим системам позволяет определить характер взаимодействия отраслевых популяций производства продуктов, где осуществляется изменчивость, отбор и наследование их элементов и функций и выработать наиболее рациональные решения.

Междисциплинарные связи экономической науки с близкими ей по природе социальными и естественными науками не исключают влияния и точных наук, среди которых наряду с широким использованием математического моделирования в последнее время обращаются к аналогии с процессами, изучаемыми и описываемыми физикой. На этой основе сформировалось научное направление, получившее название эконофизика.

Хотя влияние физики на экономическую науку имело место и ранее, но в самостоятельную научную дисциплину оно оформилось в 1995 году, когда американский физик Г. Стэнли предложил термин, объединяющий исследования, в которых методология физики использовалась для решения экономических задач. С тех пор по данной проблематике опубликовано значительное количество научных работ, проводятся международные конференции в странах Европы и Северной Америки.

Исследования в этой области установили, что в поведении хозяйственных систем есть много общего с процессами, описываемыми методами статистической физики. В этих системах высока доля неопределенности, хаотичности, резкая смена сложившихся трендов, слабая предсказуемость динамики развития. Как и физические системы, они состоят из множества взаимодействующих единиц и подчиняются неким общим закономерностям, что позволяет использовать в экономическом анализе инструментарий различных разделов физики: физической кинетики, статистической механики и даже квантовой механики.

Основным направлением исследований в эконофизике стало изучение финансовых рынков. С помощью методов теоретической физики исследовалось распределение доходности финансовых активов, оценивались и темпы экономического роста (Россер-мл., 2009). Было, в частности, установлено, что распределению доходности акций присуща высокая дисперсия, т.е. сильные колебания прибыльности, что позволяет оценить величину риска инвестиций.

Еще одна группа моделей, разрабатываемая эконофизиками, касается распределения денежных потоков в экономической системе. В основе этих моделей представление статистической физики о взаимодействии частиц физических объектов под влиянием внутренних факторов системы (Kusmartsev, 2011, с. 27–28).

Помимо финансовых рынков объектом эконофизических исследований стали проблемы динамики развития отдельных компаний. Эконофизика позволила спрогнозировать рост или гибель компании, ее оптимальные размеры, норму прибыли, ее поведение на рынке.

Несмотря на очевидные положительные результаты применения физических концепций и методов для решения экономических проблем, имеются и определенные ограничения, связанные со спецификой каждого объекта исследования. В моделях, заимствованных из физики, общая величина исследуемого объекта (количество акций, денежная масса) предполагается величиной постоянной. Может иметь место лишь перераспределение внутри системы, но не выход за ее границы. С точки зрения физики, это результат действия закона сохранения энергии. Но в экономике ситуация иная, поскольку может иметь место эффект мультипликации. Поэтому необходимо вводить в модель дополнительные условия, делающие ее более экономически реалистичной.

Испытывая влияние и заимствуя методы исследования естественных и точных наук, экономическая наука, в свою очередь, активно «вторгается» на территорию других, прежде всего социальных, дисциплин (социологии, политологии, истории), что породило формирование отдельных направлений экономического анализа: экономика семьи, теория общественного выбора, экономическая история и др.

Как отмечал академик В. Полтерович «Экономика – очень агрессивная наука. Она вторгается в самые разные области знания... Мы живем в эпоху мультидисциплинарности и синтез наук, особенно когда речь идет о таких сложных явлениях, как общество, на мой взгляд, совершенно необходим. Это нужно и экономике, и смежным областям знаний». (Полтерович, 2009).

Такая агрессивность не всегда положительно воспринимаемая специалистами смежных дисциплин, получила название «экономического империализма», представителями которого стали сторонники неоклассического подхода (Г. Беккер, Д. Бьюкенен) и новой институциональной теории (Р. Коуз, А. Алчиан, О. Уильямсон).

Методологической основой течения стала неоклассическая доктрина рациональной оптимальности и равновесности, распространяемая на все сферы общественной жизни. С этих позиций многие области внеэкономических отношений (заключение брака, выборы политических кандидатов и пр.) можно трактовать как акты рыночного обмена. Такой подход получил достаточно широкое распространение, но вызвал споры о том, является ли взаимопроникновение наук способом взаимного обогащения или движением к созданию единой методологии в области науки о человеке. (См. дискуссию в журнале «Общественные науки и современность» за 2008–2010 гг.).

Сопровождающие всю историю экономической науки претензии различных школ и направлений на роль «основного течения» (mainstream) все более сменяется концепцией методологического плюрализма, предполагающего сосуществование различных теоретических позиций, и междисциплинарный подход является важным элементом формирования подобной традиции.

Современная эпоха характеризуется бурным развитием принципиально новых технологий, кардинально меняющих природу функционирования сложных самоорганизующихся систем. Возрастающая их сложность определяет тот факт, что основным фактором развития становятся знания, позволяющие принимать обоснованные и эффективные решения. Экономика знаний предъявляет новые требования к экономическому анализу. Традиционные методы решения экономических проблем уже недостаточны. Для их решения необходимо привлекать возможности других наук, используя весь багаж знаний, накопленный человечеством.

Междисциплинарность открывает перспективные возможности для научных исследований, особенно при решении сложных и масштабных задач, превышающих возможности отдельной дисциплины. Взаимодействие разных отраслей знаний приводит к формированию новых научных направлений, возникающих на стыке наук. Такая конвергенция не отменяет существования традиционных научных дисциплин, а лишь обогащает их новыми методами исследования.

Экономическая наука на постнеклассическом этапе научного знания, характеризующемся сильными интегративными тенденциями, широко использует методологические принципы и аналитический инструментарий точных наук, добиваясь на этом пути заметных успехов.

Однако присутствие в таких системах, как экономика человеческого фактора, порождает проблемы, решение которых выходит за пределы возможностей точных наук и требует привлечения достижений психологии, социологии, истории и других дисциплин гуманитарного профиля.

Хотя междисциплинарность не всегда демонстрирует эффективные результаты, ее можно рассматривать как один из перспективных способов решения сложных проблем современной эпохи.

Литература

1. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень. К. Центр учбової літератури. 2009, 239 с.
2. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. М. «Эконом-Ключ», 1993, 486 с.
3. Katona G. Psychological economics. Elsevier Scientific Publishing Company. New York. 1975, 638 с.
4. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности. Правила и предубеждения. Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски. Харьков. Гуманитарный центр. 2005, 632 с.
5. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. М. 1989, 536 с.
6. Россер-мл. Дж. Настоящее и будущее эконофизики. *Вопросы экономики*. 2009, № 11, с. 150–155.
7. Kusmartsev Feo. When rich gets richer there arises financial crisis and Bose – Einsteien condensation in a wild economy. *3rd International conference on Econophysics. Loughborough University*. September 24–28, 2011, 32 p.
8. Полтерович В. Экономика – агрессивная наука. URL: <https://www.chaskor.ru/econofizika>.

References

1. Lisovitsky V. M. (2009). History of the economic doctrines. Tsentr uchebnoi literatury (Centre of the educational literature) (in Ukrainian).
2. Keynes D.M. (1993). General theory of Employment, Interest, and Money. Antologija ekonomicheskoi klassiki (in Russian).
3. Katona G. (1975). Psychological economics. Elsevier Scientific Publishing Company. New York.
4. Kaneman D. (2005) Take a decision in uncertainty. Rules and prejudices. D/ kaneman, P. Slovic, A. Tversky. Kharkov. Gumanitarny tsentr (in Russian).
5. Kondratev N. D. (1989) Problems of economic dynamics (in Russian).
6. Rosser-young. (2009). Present and future of econophysics. *Voprosy economici № 11* (in Russian).
7. Kusmartsev Feo. (2011) When rich gets richer there arises financial crisis and Bose – Einsteien condensation in a wild economy// *3rd International conference on Econophysics. Loughborough University/ September 24–28*.
8. Polterovich V. Economics – aggressive science. URL: <https://www.chaskor.ru/econofizika> (in Russian).

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 336.77.067

DOI: 10.26565/2311-2379-2018-95-03

Н. О. Дорошенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

E-mail: DoroshenkoN@icloud.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6652-710X>

РИЗИКИ В КРЕДИТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Наукове дослідження присвячене ризикам в банківській діяльності. Сьогодні комерційні банки володіють потужною системою менеджменту, засобами автоматизації високого рівня, жорсткою системою зовнішнього контролю і розвиненим ризик-менеджментом. Управління кредитним ризиком останнім часом викликає особливий методичний інтерес. Метою діяльності банку є отримання максимального прибутку, тому він повинен приділяти особливу увагу можливим втратам при здійсненні своїх операцій. Конкретні види ризиків, з якими найчастіше стикається банк визначають результати його діяльності. Оскільки дохід від банківських кредитних операцій складає левову частку від всіх його доходів, то особлива увага в статті приділена саме кредитному ризику.

Мета наукового дослідження автором визначена як виявлення тенденцій зміни величини кредитних ризиків банківських установ і впливу їх на стабільність банківської системи України. Досягненню поставленої мети сприяло вивчення існуючих теоретичних досліджень в області кредитних ризиків банків, аналізу ситуації, що склалася в банківському секторі і вирішення наступних завдань: розкриття авторської точки зору на сутність кредитних ризиків банку; удосконалення класифікації кредитних ризиків банківських установ, аргументація нового погляду, який враховує інтереси як кредитора так і позичальника; обґрунтування основних характеристик кредитних ризиків; удосконалення механізму управління ризиками банківських установ при здійсненні кредитних операцій, а також дослідження економічних нормативів кредитних ризиків банківських установ України. Проведене дослідження дозволило зробити висновки про відповідність нормативів встановленим Національним банком України вимогам. Визначено позитивну тенденцію щодо стабільності і капіталізації банківської системи в цілому. Окреслені потенційні напрями для подальших досліджень.

Ключові слова: банк, ризик, кредит, економічний норматив, банківська система.

JEI Classification: A 1; D 01; G 21; G 32; M 21.

Nadiya Doroshenko

V.N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: DoroshenkoN@icloud.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6652-710X>

RISKS IN BANK LENDING ACTIVITY

This study focuses on the risks in banking. Today, commercial banks have a powerful management system, high-level automation tools, a rigid system of external control and developed risk-management. Management of credit risk lately has a special methodological interest. The purpose of the bank is to maximize profit, so it must pay particular attention to possible losses in conducting its operations. Specific types of risks that the bank most often encounters determine its performance. Since the income from lending activities makes up the most share of all revenues in the bank, the article focuses specifically on credit risk.

The purpose of the research is to reveal trends in changes of the amount of credit risk of banking institutions and their influence on the stability of the banking system of Ukraine. The research of existing theoretical studies in the field of credit risk of banks, analysis of the current situation in the banking sector and solution of the following tasks: the author's point of view on the essence of bank credit risk; improvement of the classification of credit risks of bank institutions, presentation and argumentation of the new view that takes into account the interests of both lenders and borrowers; justification of the main features of credit risks; improvement of risk management mechanism of banking institutions in lending operations as well as examination of economic standards of credit risks of Ukrainian banking institutions contributed to reaching the planned objective. The study

undertaken allowed drawing a conclusion about the compliance of standards established by the National bank of Ukraine with the requirements and determining a positive trend towards stability and capitalization of the banking system on the whole. Potential directions for further researches were outlined.

Keywords: bank, risk, credit, economic standard, banking system.

JEI Classification: A 1; D 01; G 21; G 32; M 21.

Н. А. Дорошенко

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

E-mail: DoroshenkoN@icloud.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6652-710X>

РИСКИ В КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ

Данное научное исследование посвящено рискам в банковской деятельности. Сегодня коммерческие банки обладают мощной системой менеджмента, средствами автоматизации высокого уровня, жесткой системой внешнего контроля и развитым риск-менеджментом. Управление кредитным риском в последнее время вызывает особый методический интерес. Целью деятельности банка является получение максимальной прибыли, поэтому он должен уделять особое внимание возможным потерям при осуществлении своей деятельности. Конкретные виды рисков, с которыми чаще всего сталкивается банк определяют результаты его деятельности. Поскольку доход от кредитной деятельности в банке составляет львиную долю от всех доходов, то особое внимание в статье уделено именно кредитному риску.

Цель научного исследования определена как выявление тенденций изменения величины кредитных рисков банковских учреждений и влияния их на стабильность банковской системы Украины. Достижению поставленной цели способствовало изучение существующих теоретических исследований в области кредитного риска банков, анализа сложившейся ситуации в банковском секторе и решение следующих заданий: раскрытие авторской точки зрения на сущность кредитного риска банка; усовершенствование классификации кредитных рисков банковских учреждений, представление и аргументирование нового взгляда, который учитывает интересы как кредитора так и заемщика; обоснование основных характеристик кредитных рисков; усовершенствование механизма управления рисками банковских учреждений при осуществлении кредитных операций, а так же исследование экономические нормативов кредитных рисков банковских учреждений Украины. Проведенное исследование позволило сделать выводы о соответствии нормативов установленным Национальным банком Украины требованиям, определении положительной тенденции в стабильности и капитализации банковской системы в целом. Очерчены потенциальные направления для дальнейших исследований.

Ключевые слова: банк, риск, кредит, экономический норматив, банковская система.

JEI Classification: A 1; D 01; G 21; G 32; M 21.

Постановка проблеми. Сьогодні комерційні банки володіють потужною системою менеджменту, засобами автоматизації високого рівня, жорсткою системою зовнішнього контролю і розвиненим ризик-менеджментом. Управління кредитним ризиком останнім часом викликає особливий методичний інтерес у зв'язку з інтенсифікацією наступних подій:

- тенденція зниження прибутковості кредитних установ;
- велика доля проблемних позик в кредитному портфелі банків, все більше їх число отримує публічний розголос в Україні і в світі;
- зростання загального обсягу запозичень компаніями, в т.ч. у формі банківських кредитів;
- розвиток ринку так званих «сміттевих» облігацій з високою прибутковістю і низьким рейтингом.

Аналіз, мінімізація та зведення кредитних ризиків до прийнятних позначок – це ключ до стабільної банківської системи країни. Отже від рішення цієї проблеми залежить стабільність національної валюти, інвестиційний клімат, стан економіки вцілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження сутності кредитних ризиків банківських установ та розробки ефективного механізму управління даним видом ризиків підтверджується значною кількістю наукових розробок, а саме – наукові роботи таких авторів: (Демчик, 2008), (Ларіонова, 2009), (Потійко, 2014), (Серебрякова, 2013), (Хохлов, 2013), (Штефан, 2015) та ін. Дані науковці розкрили сутність кредитних ризиків, їх причини, навели види кредитних ризиків та дали їх характеристику. Також було наведено особливості управління кредитними ризиками банківських установ, охарактеризовано основні методи

зниження кредитних ризиків та їх відмінності, переваги та недоліки. Проте нагальна проблема зниження кредитних ризиків вітчизняних банківських установ в сучасних складних економічних умовах не вирішена, тому вимагає здійснення подальших наукових досліджень з означеної проблеми.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Мета статті полягає у виявленні тенденцій зміни величини кредитних ризиків банківських установ України, причин, що призвели до таких змін, та впливу даних тенденцій на стійкість банківської системи країни.

Отже для досягнення визначеної мети слід поставити та вирішити наступні завдання:

- удосконалити класифікацію кредитних ризиків банківських установ, яка враховує обох суб'єктів кредитного процесу;
- дослідити механізм управління кредитними ризиками банківських установ
- виявити чинники які впливають на рівень кредитного ризику банківської системи України.

За допомогою використання в ході дослідження методології пізнання, оцінювання та аналітичної методології можна вирішити поставлені завдання.

Основні результати дослідження. Узагальнюючи підходи, що існують в науковій літературі, щодо визначення кредитного ризику, будемо розуміти під кредитним ризиком - ймовірність порушення боржником умов кредитного договору (договору поставки), яка полягає в загрозі часткової або повної втрати коштів кредитора і очікуваної винагороди за користування коштами. Ризик виникає за фактом прийняття кредитором рішення про видачу позики або відвантаження продукції в борг. Кредитний ризик проявляється в сферах діяльності, в яких успіх кредитування залежить від намірів і результатів діяльності контрагентів, емітентів і позичальників.

Управління кредитними ризиками полягає у визначенні причин небажання або нездатності позичальників виконувати зобов'язання, у виборі методів мінімізації ризиків та виконанні прийнятих рішень щодо їх зниження. Кредитний ризик, з урахуванням викладеного, може бути розглянутий з позиції кредитної установи, з позиції підприємства як позичальника і з позиції компанії, яка виступає як кредитор або кредитує покупця як постачальник.

У цій статті акцент зроблено на першій позиції. Це обґрунтовано тим, що банківське середовище на сьогоднішній день володіє найбільш розвинутою культурою роботи з ризиками. Крім того, кредитні ризики і способи їх зниження ідентичні для всіх трьох названих позицій, і треба спиратися на досвід банків, як на методологічний плацдарм, який можна застосовувати з деяким спрощенням всюди, у тому числі і комерційну сферу.

Підходів до поділу кредитних ризиків на види досить багато. Серед них виділяється загальна класифікація кредитних ризиків, заснована на ознаці джерела формування. У зв'язку з цим розрізняються дві основні групи ризику:

1. Група зовнішніх ризиків. Макроекономічні фактори викликають ймовірність несприятливих наслідків для кредитора, що пов'язано з тимчасовими труднощами, некредитоспроможністю або дефолтом позичальника. До даної групи належать країновий, політичний, власне макроекономічний та інші види зовнішніх ризиків.

2. Група внутрішніх ризиків притаманна не лише кредитним установам, а й позичальникам. За своєю природою вони відрізняються. У цьому сенсі дії банку певним чином підтримують компанію в її роботі з кредитними ризиками, але ні в якому разі не підмінюють її (Демчик, 2008).

Нижче представлена класифікаційна схема розподілу кредитних ризиків на види, яка, на нашу думку, є найбільш повною, адже передбачає поділ ризиків кредитування не лише на зовнішні та внутрішні, але й поділяє внутрішні ризики на ризики як кредитора, так і позичальника, хоча значна кількість класифікацій детально виокремлює в основному ризики кредитора (рис. 1).

Структуру ризику з боку кредитної установи досить складно назвати однорідною. Саме поняття кредитного ризику з позиції банку складається з альтернативних ризикових можливостей, виходячи з видів і форм банківських послуг (Штефан, 2015).

У зв'язку з цим доцільно розглянути основні види кредитного ризику, характеристики яких наведені далі в табличній формі (табл. 1).

Рис. 1. Розподіл кредитних ризиків за основними класифікаційними ознаками
 Джерело: складено автором за даними досліджень (Демчик, 2008), (Хохлов, 2013).

Для першого виду ризик полягає у ймовірності втрати всієї суми кредиту, причому ризик зростає у зв'язку з тривалістю кредитної процедури. Такий же порядок можливого збитку оцінюється і для розрахункового ризику.

Таблиця 1

Характеристика основних видів кредитних ризиків банку

№ з/п	Вид ризику	Характеристика ризику
1	Ризик кредитування контрагента або ризик виплати	Полягає у можливості неповернення контрагентом банку основної суми боргу після закінчення строку кредиту
2	Розрахунковий ризик	Виникає у випадках, коли здійснюється передача відповідних інструментів (наприклад, грошових засобів або фінансових інструментів) на умовах передоплати, або ж попередньої поставки з боку кредитної установи. Ризик полягає в тому, що зустрічної поставки з боку контрагента не відбувається
3	Передрозрахунковий ризик	Ризик того, що контрагент не виконає своїх зобов'язань за умовами угоди і банку доведеться змінити даний контракт угодою з іншим контрагентом за існуючою (та, можливо, не вигідною) ринковою ціною

Джерело: складено автором за даними (Хохлов, 2013.), (Паріонова, 2009).

Втрати по передрозрахунковому ризику можуть виникнути у зв'язку із заміщенням невдалої угоди і заміною контрагента в розмірі витрат на пошук партнера та укладання нової угоди. Слід зазначити, що практично всі операції, що здійснюються кредитною установою, можуть бути розглянуті в контексті кредитного ризику. І всі його види при цьому так чи інакше задіяні.

Кредитні ризики та способи їх зниження за своєю сутністю і послідовністю управління істотно не відрізняються від інших типів ризику і методів роботи з ними. Подібна робота включає наступні етапи:

- виявлення та ідентифікація;
- якісна і кількісна оцінка;
- створення плану реагування на ризик;
- лімітування ризику;
- поточний контроль і моніторинг виконання (Потійко, 2014).

Управління кредитним ризиком передбачає його оцінку двома способами: якісним і кількісним. Опис рівня ймовірності загроз з експертної позиції і привласнення певного кредитного рейтингу складають якісну оцінку ймовірних загроз кредитування. У ході даного етапу оціночних заходів вирішуються наступні завдання:

- прийняти рішення про допустимість кредитування позичальника;
- визначити, наскільки пропонувані застави застосовні до позикових умов;
- забезпечити перехід до визначення кількісних параметрів ризику.

Методи оцінки кредитного ризику якісного рівня ґрунтуються на ряді умов, які пропонуються враховувати в кожному випадку:

1. Банківським установам варто об'єднати оцінку фінансового стану підприємства і пропонуваних ним застав для цілей ранжирування і формування кредитного рейтингу. Наявність високоліквідного майна в складі заставної маси певним чином компенсує негативний фінансовий стан суб'єкта діяльності.

2. Оцінка кредитного ризику не повинна носити формальний характер і супроводжуватися надлишковим числом показників. Показники стану і діяльності повинні додатково розглядатися з урахуванням фактичних реалій.

3. Пріоритетно оцінювати грошові потоки по відношенню до показників оборотності. Крім того, перевагу віддавати розмірам залишків власних коштів, умовно-постійних пасивів в балансі, а не наявності прибутку. Присутність хороших резервів за пасивами і стабільного потоку готівки в більшій мірі гарантує самостійне покриття своїх ризиків підприємством, не обтяжуючи зривами платежів банк (Ларіонова, 2009).

Після того, як ризик виявлено, ідентифіковано, пройшов етап якісної і кількісної оцінки, банк приступає до планування заходів щодо мінімізації кредитних ризиків. Далі наведемо та проаналізуємо основні методи планування, згруповані за типовими загрозами кредитування:

1. Першою групою методів є мінімізація власне кредитного ризику. Для формування достатніх резервів під витрати, пов'язані з невиконанням позичальниками зобов'язань, кредитна установа формує достатній розмір власного капіталу. Крім цього, банк використовує спеціальні засоби захисту від ризику. До них відносяться:

- застава;
- порука;
- різні види гарантій;
- акредитив;
- переведення боргу на іншу особу;
- поступка вимоги боргу;
- передача частки кредиту іншій особі і т.ін. (Серебрякова, 2013).

Слід зазначити, що формування банком достатнього розміру власного капіталу – це пасивний спосіб мінімізації кредитного ризику, а спеціальні засоби захисту – активними, адже забезпечують зростання ймовірності повернення кредитних коштів. На нашу думку, серед цих методів найбільш ефективним є кредитування позичальників під заставу, що дає банківській установі можливість зменшити втрати при неповерненні позичальником кредитних коштів або повернути їх після реалізації об'єкту застави.

2. Мінімізація так званого «операційного ризику» в рамках кредитних відносин сторін відноситься до наступної групи методів. Тут мається на увазі не операційно-виробничий процес в комерційних компаніях, а операції, що виконуються кредитною установою у зв'язку з наданням і забезпеченням повернення банківської позики. Прикладом операційного ризику є юридичний ризик, пов'язаний з правовим забезпеченням угоди. Ця робота супроводжується спеціальними методами результативного виключення помилок персоналу, забезпечення чистоти і правового захисту угод кредитування і виконання заставних зобов'язань.

Така робота повинна проводитися в кожній банківській установі, проте зниження ймовірності допущення персоналом помилок здатне знизити кредитні ризики банку.

3. Наступним є мінімізація ризику ліквідності. Для банківського бізнесу це гранично важливе питання. У зв'язку з присутніми ризиками миттєвої ліквідності потрібно резервування коштів. Резерви створюються у формі не зменшуваного залишку на рахунках для можливості відповісти на екстрені зобов'язання в умовах розрахованого кредитного ризику.

Даний метод використовують усі банківські установи, адже він гарантує можливість банкам розраховуватись за своїми екстремними зобов'язаннями вчасно, не порушуючи платіжної дисципліни.

4. Важливим способом мінімізації кредитного ризику є лімітування операцій кредитної установи. Під даним методом розуміється обмеження кількісних параметрів окремих груп банківських операцій. Встановлення лімітів при здійсненні кредитних операцій здатне зменшити кредитні ризики за рахунок зниження рівня ризику неповернення коштів позичальниками: для добросовісних позичальників, які є постійними клієнтами банку та вчасно виконують свої зобов'язання за кредитами, банк може встановити вищий ліміт, аніж для тих клієнтів, які допускають порушення платіжної дисципліни. Таким чином, для кожного корпоративного клієнта (і не тільки) банк може самостійно встановлювати ліміт.

Варто зазначити, що нормативами кредитного ризику (Credit Exposure Limits, Norms) є економічні нормативи, що встановлено Національним банком України задля зниження рівня банківських ризиків, а їх недотримання здатне призвести до фінансових труднощів в діяльності комерційного банку. До таких нормативів віднесено нормативи Н7, Н8 та Н9. Даний норматив було введено Постановою Правління Національного банку України від 08.06.2015 № 361, який згідно Рішення Правління НБУ «Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні» від 15.12.2017 № 803-рш втратив чинність.

Зазначимо, що розмір кредитного ризику (Н7) на одного контрагента – це співвідношення величини усіх вимог банку до даного контрагента та усіх позабалансових зобов'язань, що видані банком даного контрагента (групі пов'язаних контрагентів), до величини регулятивного капіталу банку. Величина нормативу Н7 повинна складати не більше 25%.

Дослідивши офіційні дані величини даного нормативу загалом по банківській системі України, ми дійшли висновку, що його величина зменшилася з 23,27% на 01.07.2015 р. до 20,02% на 01.07.2018 р.

На нашу думку, така тенденція є позитивною, адже свідчить про зменшення максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента. Зменшення величини даного нормативу є позитивним для банківських установ, адже знижує ймовірність ризику неповернення контрагентом його зобов'язань перед банком та призводить до зростання ефективності банківської діяльності.

Кредитний ризик (Н8), що прийняв банк на одного контрагента чи групу пов'язаних контрагентів, можна вважати великим, в разі якщо сума усіх вимог банку до даного контрагента (до групи пов'язаних контрагентів) та усіх позабалансових зобов'язань, що надані банком даного контрагента чи групи пов'язаних контрагентів, складає 10% та більше регулятивного капіталу банку.

Динаміка цього нормативу по банківській системі України за період що аналізується зменшився в п'ять разів, а це свідчить про зменшення кредитних ризиків, адже норматив великих кредитних ризиків можна визначити як співвідношення суми усіх великих кредитних зобов'язань, що надані банком по усіх контрагентах, з врахуванням усіх позабалансових зобов'язань, що видані банком даним контрагентам, до регулятивного капіталу банку. Тенденція до зниження нормативу Н8 по банківській системі України, на нашу думку, викликана зниженням величини великих кредитних ризиків банків, тому можна стверджувати, що зросла адекватність їх регулятивного капіталу. Зниження нормативу Н8 позитивно впливає на ефективність банківської системи країни, адже зростання адекватності регулятивного капіталу свідчить про збільшення стійкості усієї банківської системи.

Зазначимо також, що нормативне значення нормативу Н8 не повинне бути більшим за 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку. Коли норматив великих кредитних ризиків перевищуватиме 8-кратний розмір регулятивного капіталу, то автоматично підвищуються вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу банку (Н2) з метою забезпечення стійкості банківської системи країни та зниження рівня великих кредитних ризиків банківських установ.

Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (його величина повинна бути не більшою 25 %), введений Постановою Правління Національного банку України від 08.06.2015 № 361, протягом досліджуваного періоду знаходився в межах норми.

Як свідчать наведені дані, протягом досліджуваного періоду найвище значення максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами спостерігалось станом на кінець 2015 року (II півріччя). Причиною такої ситуації могло бути введення Національним банком України відповідно до Постанови від 08.06.2015 № 361 «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» (втратив чинність) нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, у банківській системі виявилось порушення дотримання вимог.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що нормативи кредитних ризиків банківської системи України з 01.07.2015 р. по 01.07.2018 р. знаходились в межах норми, що свідчить про допустимий рівень кредитних ризиків вітчизняних банківських установ. При цьому ризик кредитної природи володіє винятковою властивістю – у ньому сконцентрована системна суть будь-якого ділового ризику, пов'язаного з відповідним виконанням зобов'язань іншою стороною. Сучасна методика ризик-менеджменту кредитної установи дозволяє вирішувати практично всі питання, приводячи рівень ризику до прийнятних значень.

Логічним продовженням даного дослідження може бути вивчення результатів аналізу показників оцінки рівня стійкості банківської системи та їх динаміки. В подальших дослідженнях слід приділити увагу проблемам збільшення стійкості банківської системи України шляхом зниження кредитних ризиків, оцінки показників рівня стійкості банківської системи та їх динаміки, вдосконаленні моделей стрес-тестування для банків.

Література

1. Демчик І. Управління кредитним ризиком. *Банківський менеджмент*. 2008. № 8. С. 5.
2. Штефан Л.Б. Проблеми управління кредитним ризиком в комерційних банках України. *Банківський менеджмент*. 2015. № 3. С. 14–19.
3. Хохлов Н. В. Управление риском: учеб. пособ. М.: Юнити-Дана, 2013. 239 с.
4. Ларіонова К.Л. Теоретичні засади дослідження поняття та сутності кредитних ризиків банківської діяльності. *Наука й економіка*. 2009. № 4 (16). т.1. С. 74.
5. Потійко Ю. Теорія та практика управління різними видами ризиків у комерційних банках. *Вісник НБУ*. 2014. № 4. С. 58–62.
6. Серебрякова Е.А. Управление кредитными рисками коммерческого банка. *Вестник СевКавГТУ*. 2013. № 3 (11). С. 110–114.
7. Рішення Правління НБУ «Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні» від 15.12.2017 № 803.
8. Показники банківської системи. Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.

References

1. Demchik I. (2008) Management of credit risk. *Management of bank*, 8, 5 (in Ukrainian).
2. Shtefan L.B. (2015) Problems of management a credit risk in the commercial bank of Ukraine *Management of bank* 3., 14–19 (in Ukrainian).
3. Hohlov N. V. (2013) Risk-management: Textbook Moskow Junyty-Dana, 239 (in Russian).
4. Larionova K.L.(2009) Theoretical principles of research of concept and essence of credit risks of bank activity *Science and economy*. 4 (16), 74 (in Ukrainian).
5. Potijko Ju. (2014) A theory and practice of management of risks different kinds is in commercial bank. *Visnyk NBU*. 4., 58–62 (in Ukrainian).
6. Serebrjakova E.A. (2013) Management of bank credit risks *Vestnyk SevKavGTU*. 3 (11), 110–114 (in Russian).
7. Decision of the NBU Board (2017) About approval of Method of calculation of economic norms of adjusting of activity of banks in Ukraine 803 (in Ukrainian).
8. Indexes of the banking system 2018 *the Official site NBU* Retrived from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Н. П. Погореленко

Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»
проспект Перемоги, 55, Харків, 61000, Україна
E-mail: pogorelenko.n.p@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9815-9818>

ПЕРЕГЛЯД ФУНКЦІОНАЛУ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Враховуючи надзвичайно важливу роль для розвитку країни державних банків (вони на сьогодні фактично є тими, хто формує банківський ринок), наголошено на необхідності переорієнтації змісту їхньої діяльності з напрямку генерації системного ризику в напрям генерації системної стабільності.

Серед ключових компонентів фінансової стабільності, які виокремлюються центральними банками країн та які, за допомогою інструментів макроруденційного регулювання, забезпечують фінансову стабільність банківської системи, посідає здатність останньої безперервно виконувати свої функції. Визначено, що апіорна умова такої безперервності – ефективність цього виконання.

Для цього запропоновано методичне забезпечення перегляду функціоналу українських державних банків з точки зору їх ефективності, визначеної за DEA (Data Envelopment Analysis) моделлю з вхідними параметрами обсягів коштів клієнтів, операційних витрат, резервів під кредитні ризики, та вихідним параметром процентних доходів.

Розрахунки показників ефективності державних банків за моделлю DEA виконано з використанням DEAOSS (Data Envelopment Analysis Online Software).

Розраховано значення показника ефективності, проведено ренкінг банків, а також наведено оптимальні величини вхідних параметрів для неефективних банків. Надано рекомендації щодо підвищення ефективності їх діяльності: збалансування обсягів коштів клієнтів з обсягами активних операцій; скорочення обсягів операційних витрат та резервів під кредитні ризики за рахунок підвищення якості кредитних портфелів.

Зроблено висновок, що на основі застосування моделі DEA можна не тільки визначати міру ефективності функціонування державних банків на фінансовому ринку, а й ухвалювати управлінські рішення щодо коригування основних показників їх діяльності. Це, в кінцевому підсумку, сприятиме забезпеченню рівня фінансової стабільності не тільки досліджуваних банків, а й всієї банківської системи України.

Ключові слова: банківська система, державні банки, фінансова стабільність, ефективність, аналіз даних.

JEL Classification: E 58, G 21, G 38.

Nataliya Pogorelenko

Kharkiv Educational and Scientific Institute SHEE "Banking University"
Peremohy av., 55, Kharkiv, 61174, Ukraine
E-mail: pogorelenko.n.p@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9815-9818>

REVIEW OF THE FUNCTIONS OF STATE BANKS IN THE SYSTEM OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Taking into account the extremely important role of state banks for the development of the country (today, they are, in fact, create the banking market), there is a need to re-orient their activity content from generating systemic risk to generating systemic stability.

Among the key components of financial stability highlighted by the central banks of the countries and which, using the tools of macro-prudential regulation, ensure the financial stability of the banking system, a special place is given to the ability of the latter to smoothly perform its functions. The effectiveness of such implementation is determined to be the prior condition for such operational continuity.

For this purpose, methodical support is proposed for revising the functionality of Ukrainian state banks in terms of their efficiency, determined by the DEA model (Data Envelopment Analysis) with input parameters of customer funds, operating expenses, reserves for credit risks, and output parameters of interest income.

The calculations of the performance indicators of state banks by the DEA model were made using DEAOS (Data Envelopment Analysis Online Software).

The values of the efficiency indicator were calculated, the ranking of banks was conducted, and the optimal values of input and output parameters for inefficient banks were given.

Recommendations were made to improve the efficiency of their activities: balancing the volume of customer funds with the volume of active operations; reducing operating expenses and reserves for credit risks by increasing the quality of loan portfolios.

In conclusion, by using the DEA model it is possible not only to determine the measure of the efficiency of state-owned banks in the financial market, but also to make management decisions regarding the adjustment of the main indicators of their activities. This, ultimately, will contribute to raising the level of financial stability not only of state banks, but also of the entire banking system of Ukraine. **Key words:** banking system, state banks, financial stability, efficiency, data analysis.

JEL Classification: E 58, G 21, G 38.

Н. П. Погореленко

Харьковский учебно-научный институт ГВУЗ «Университет банковского дела»
проспект Победы, 55, Харьков, 61000, Украина

E-mail: pogorelenko.n.p@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9815-9818>

ПЕРЕСМОТР ФУНКЦИОНАЛА ГОСУДАРСТВЕННЫХ БАНКОВ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Учитывая чрезвычайно важную роль для развития страны государственных банков (они сегодня, фактически, являются теми, кто формирует банковский рынок), указано на необходимости переориентации содержания их деятельности с направления генерации системного риска в направлении генерации системной стабильности.

Среди ключевых компонент финансовой стабильности, которые выделяются центральными банками стран и которые, с помощью инструментов макропруденционного регулирования, обеспечивают финансовую стабильность банковской системы, особое место отводится способности последней бесперебойно выполнять свои функции. Определено, что априорное условие такой бесперебойности – эффективность такого выполнения.

Для этого предложено методическое обеспечение пересмотра функционала украинских государственных банков с точки зрения их эффективности, определенной по DEA (Data Envelopment Analysis) модели с входящими параметрами объемов средств клиентов, операционных расходов, резервов под кредитные риски, и исходящему параметру процентных доходов.

Расчёты показателей эффективности государственных банков с помощью модели DEA выполнены с использованием DEAOS (Data Envelopment Analysis Online Software).

Расчитаны значения показателя эффективности, проведен рейтинг банков, а также приведены оптимальные величины входящих и исходящих параметров для неэффективных банков. Даны рекомендации по повышению эффективности их деятельности: сбалансирование объемов средств клиентов с объемами активных операций; сокращение объемов операционных расходов и резервов под кредитные риски за счёт повышения качества кредитных портфелей.

Сделан вывод, что на основе использования модели DEA можно не только определять меру эффективности функционирования государственных банков на финансовом рынке, но и принимать управленческие решения относительно корректировки основных показателей их деятельности. Это, в конечном итоге, будет способствовать повышению уровня финансовой стабильности не только государственных банков, но и всей банковской системы Украины.

Ключевые слова: банковская система, государственные банки, финансовая стабильность, эффективность, анализ данных

JEL Classification: E 58, G 21, G 38.

Постановка проблеми. Як визначено у роботі (Погореленко, 2018), серед ключових компонент фінансової стабільності, які виокремлюються центральними банками країни та які, за допомогою інструментів макропруденційного регулювання, забезпечують фінансову стабільність банківської системи, посідає здатність останньої безперебійно виконувати свої функції. Априорна умова такої безперебійності – ефективність цього виконання.

Питання ефективної діяльності саме державних банків зумовлено тим, що вони сьогодні стали тими, хто формує ринок. Цей факт визначає особливу значущість переорієнтації змісту їхньої діяльності з напрямку генерації системного ризику в напрям генерації системної стабільності.

Виходячи з необхідності підвищення ефективності, прибутковості та інвестиційної привабливості державних банків, доцільним є здійснення порівняльної оцінки їх ефективності з використанням методу оболонкового аналізу даних DEA (Data Envelopment Analysis).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод DEA набув поширеного використання у різних сферах економіки для вимірювання ефективності, продуктивності, результативності на рівні як окремих суб'єктів, так і регіонів і країн. Так, автори роботи (Emrouznejad & Thanassoulis, 2010) запропонували динамічний індекс продуктивності 17 індустриальних країн, побудований на основі методу DEA, у роботі (Khodabakhshi & Aryavash, 2014) його застосовано для вимірювання продуктивності лісових районів. П. Шевелл та Мігіро (Shewell & Migiro, 2016) виділили переваги методу DEA для оцінки результативності бізнес-одиниць та навели результати огляду літератури щодо його застосування для оцінки інформаційних технологій та системи управління ланцюгами постачання. Окремо слід відзначити популярність методу DEA у банківській практиці для аналізу та оцінки ефективності, продуктивності, результативності філій банків (Porembski et al., 2005), (Wu et al., 2006), (McEachern & Paradi, 2007), (Gaganis et al., 2009), (Paradi et al., 2010), вимірювання ефективності банківської діяльності та її порівняння у приватному та публічному банківському секторі (Miencha et al., 2015), вимірювання ефективності витрат, доходів та прибутку (Kočíšová, 2014).

Метод DEA відноситься до непараметричних методів визначення ефективності, який найбільш поширений саме у банківській практиці. Доцільність застосування методу DEA підтверджується його активним використанням для оцінки діяльності банків у зарубіжних країнах.

DEA, як непараметричний метод, характеризується наступними перевагами відносно традиційних кількісних методів:

- дозволяє уникнути необхідності порівняння різних фінансових коефіцієнтів та присвоювання ним вагових коефіцієнтів в процесі узагальненої оцінки;
- забезпечує визначення ефективності банку без попереднього встановлення найкращих значень вхідних та вихідних параметрів;
- надає можливість отримати інтегральну оцінку ефективності кожного об'єкта, який аналізується;
- забезпечує визначення причин недостатньої ефективності банку;
- уможливорює виявлення потенційних джерел вдосконалення діяльності банку;
- сприяє врахуванню управлінських потреб при визначенні заходів покращання діяльності за результатами оцінки.

Визначення ефективності методом DEA зводиться до розв'язання задачі лінійного програмування: у багатовимірному просторі вхідних і вихідних даних будується кусково-лінійна поверхня, що огинає емпіричні дані та апроксимує ефективну межу. Об'єкти, розміщені на межі, мають ефективність, що дорівнює одиниці, а ефективність решти об'єктів визначається за їх відносною відстанню від межі.

Відповідно до методу DEA, існують дві компоненти економічної ефективності: технічна (характеризує можливості банку в досягненні максимального доходу з доступного набору ресурсів) і алокаційна, тобто ефективність розміщення ресурсів (характеризує можливість банку використовувати ресурси в оптимальній пропорції).

При отриманні інтегральної оцінки методом DEA передбачається, що досліджуваний банк функціонує у системі, де присутні інші об'єкти з еталонною ефективністю. Застосування DEA-моделі надає можливість приведення вхідних або вихідних параметрів діяльності банку у такий стан, щоб забезпечити оптимальну ефективність, отже є не лише аналітичним, а й управлінським інструментом.

DEA дозволяє обчислити (Paradi & Schaffnit, 2004):

- кордон ефективності або оболонкову поверхню, що складається з фінансових інститутів, що функціонують як еталони;

- бали ефективності для кожного банку або підрозділу, що відображають його відстань від кордону ефективності (дана міра дорівнює одиниці для ефективних банків по вибірці і менше 1 для інших);

- ефективну опорну множину, або однорідну групу (невелика підмножина ефективних банків, близьких до оцінюваних), на яку в подальшому орієнтуються неефективні банки;

- ефективні мітки для кожного неефективного банку (проекції на кордон ефективності).

Це дозволить визначити не тільки міру ефективності функціонування державних банків на ринку, а й ухвалювати відповідні управлінські рішення щодо коригування основних показників їх діяльності, що сприятиме забезпеченню фінансової стабільності банківської системи України.

Основні результати дослідження. Ефективність банку є ключовим поняттям методу DEA та визначається через співставлення пов'язаних між собою вхідних та вихідних параметрів. Вхідними змінними виступають зазвичай необхідні для банківської діяльності ресурси, а вихідними – банківські продукти або послуги (Чмутова & Афанасенко, 2011).

Обчислити ефективність за методом DEA можна за одним із варіантів:

1) за орієнтованою на вхід моделлю, коли мінімізуються вхідні параметри, які характеризують фінансові ресурси банку;

2) за орієнтованою на вихід моделлю, коли максимізуються значення вихідних параметрів, наприклад, показників дохідності та рентабельності.

Оскільки більшість дослідників використовують модель, орієнтовану на вхід (Paradi & Schaffnit, 2004), (Camanho & Dyson, 2008), (Gaganis et al., 2009), (Lin, 2009), (McEachern & Paradi, 2007), (Porembski et al., 2005), (Sherman & Rupert, 2006), (Wu et al., 2006), така модель буде використовуватись у даному дослідженні при визначенні ефективності діяльності державних банків.

Для розрахунків за моделлю, орієнтованою на вхід, слід представити двоїсту задачу у лінійному вигляді, що у свою чергу потребує розгляд множини банків $z_j = (x_j, y_j)$, які підлягають аналізу. Кожен банк використовує m вхідних фінансових ресурсів та отримує s вихідних результатів. Виходячи з цього, вектор вхідних змінних матиме вигляд $x_j = (x_{1j}, \dots, x_{mj}) \geq 0$, а вектор вихідних змінних буде $y_j = (y_{1j}, \dots, y_{sj}) \geq 0$, $j = 1, \dots, n$. Вважається, що кожний банк має не менше одного позитивного входу та одного позитивного виходу. Множина можливостей T кожного банку визначається як множина таких векторів (x, y) , що дозволяють отримати вектор результатів s при використанні вектору ресурсів m .

Множина T має такі властивості:

1) Якщо $(x, y) \in T$ та $(x', y') \in T$, то для всіх $\lambda \in [0, 1]$

$(\lambda x + (1 - \lambda) x', \lambda y + (1 - \lambda) y') \in T$.

2) Якщо $(x, y) \in T$ $x' \geq x$, $y' \leq y$, то $(x', y') \in T$.

3) Множина T є перетином всіх множин T^j , що відповідають властивостям 1 та 2, за умови, що $(x_j, y_j) \in T^j$ для всіх $j = 1, \dots, n$.

Таким чином, множина T визначає можливі, економічно допустимі вектори ресурсів x та для результатів y .

На основі значень множини T формується межа ефективності ΔT , що розподіляє множину на дві частини: банки-лідери, що знаходяться безпосередньо на кордоні ефективності та формують підмножину еталонних значень E_o , та банки, що працюють менш ефективно.

Такі банки будуть розташовані над межею ефективності, оскільки в даному випадку вирішується завдання мінімізації. Також необхідно застосувати множину вхідних параметрів $X(y)$ та множину вихідних змінних $Y(x)$ таким чином:

$$X(y) = \{x \mid (x, y) \in T\}, \quad Y(x) = \{y \mid (x, y) \in T\} \quad (1)$$

Тоді модель у вигляді двоїстої задачі можна записати у формі виразу з векторними позначеннями (Чмутова & Афанасенко, 2011):

$$\min_{\theta, \lambda} \theta$$

з обмеженнями

$$\begin{cases} \theta x_i - X\lambda \geq 0, \\ Y\lambda \geq y_i \\ \lambda \geq 0, \end{cases}$$

де θ – ефективність об'єкта;
 X – вектор вхідних змінних;
 Y – вектор вихідних змінних;
 λ – вектор констант, що являє собою вагові значення;
 x_i – вектор вхідних змінних i -го об'єкта;
 y_i – вектор вихідних змінних i -го об'єкта.

Якщо об'єкт має значення θ , що дорівнює 1, його діяльність є ефективною, а діяльність об'єкта зі значенням $\theta < 1$ є неефективною.

Наступним етапом при побудові моделі є вибір вхідних і вихідних параметрів.

При застосуванні методу оболонкового аналізу даних використовуються два основних підходи до вибору параметрів: виробничий та посередницький. Згідно з виробничим підходом банки є суб'єктами, які виробляють продукти та послуги для споживачів, використовуючи працю й капітал, отже побудована модель вимірює ефективність банку з точки зору споживання ресурсів. У якості вхідних змінних можуть прийматися: середньооблікова чисельність працівників, заробітна плата, основні засоби, операційні витрати. Як вихідні змінні розглядаються кредити та депозити як основні види банківських продуктів та послуг.

За посередницьким підходом банки є фінансовими посередниками, діяльність яких полягає у акумулюванні коштів одних клієнтів та наданні іншим у вигляді активів, зокрема кредитів, у результаті чого банки отримують прибуток. Залучені кошти та понесені витрати при цьому виступають вхідними змінними, а надані кредити – вихідними (Yang, 2009).

Сфера застосування цих підходів дещо відрізняється: посередницький дає можливість комплексно оцінити діяльність банку, а виробничий – оцінити структурні підрозділи (філії, відділення) (Sowlati & Paradi, 2004), (Staub et al., 2009). Таким чином, у даному дослідженні доцільно використовувати посередницький підхід.

Як змінні для DEA моделей використовуються різні фінансові показники, а також коефіцієнти та синтетичні індикатори. Для формування складу вхідних та вихідних параметрів моделі було узагальнено показники, що використовувались у наукових джерелах при побудові моделей DEA (табл. 1).

Отже, вхідними змінними найчастіше виступають обсяг коштів клієнтів, основні засоби та операційні витрати. З огляду на те, що основні засоби більше використовуються у виробничому підході, а у даному дослідженні прийнято посередницький, операційні витрати та обсяг коштів клієнтів відібрано як вхідні параметри для DEA моделі. Таким чином, на вході будуть зосереджені залучені кошти, що необхідні для проведення активних операцій, а також витрати, що пов'язані з їх акумулюванням. З огляду на погіршення якості кредитних портфелів банків слід зазначити про важливість врахування резервів під кредитні ризики у складі вхідних параметрів для побудови моделі.

Враховуючи викладене вище, для визначення ефективності державних банків України було сформовано такий склад вхідних змінних: обсяг коштів клієнтів (x_1), операційні витрати (x_2) та резерви під кредитні ризики (x_3).

Як вихідні параметри моделі найчастіше використовуються обсяг наданих кредитів, вкладень у цінні папери, процентні й непроцентні доходи. Оскільки вище було зазначено про необхідність забезпечення фінансової результативності державних банків, як вихідний параметр моделі обрано процентні доходи як основний вид банківських доходів.

Для проведення розрахунків моделі були сформовані матриці вхідних та вихідних показників (табл. 2). Слід відзначити, що DEA модель обробляє дані без потреби їх стандартизації (Sathye, 2003).

Розрахунки показників ефективності державних банків за моделлю DEA виконано з використанням DEAOOS (Data Envelopment Analysis Online Software) (DEAOOS, 2018).

Таблиця 1

Вхідні та вихідні параметри DEA моделей у банківській сфері

Параметри	Джерело											
	0(Chansarn, 2008)	(Daley & Matthews, 2009)	(Hall et al., 2008)	(Michey, 2009)	0(Nignonov, 2010)	(Sathye, 2009)	(Staub et al., 2009)	(Sufian, 2010)	(Tripe, 2008)	(Yue, 1992)	(Polomarenko, 2017)	(Долгих, 2013)
Вхідні параметри												
Кошти клієнтів	+	+	+	+	+		+	+		+	+	
Операційні витрати	+	+	+		+		+				+	+
Основні засоби			+	+	+		+				+	
Резерви під кредитні ризики			+									
Адміністративні витрати				+			+	+				+
Процентні витрати						+			+	+		+
Непроцентні витрати						+			+	+		+
Вихідні параметри												
Обсяг наданих кредитів	+		+	+	+		+	+		+	+	
Вкладення у цінні папери	+			+			+	+			+	
Процентні доходи		+				+			+	+	+	+
Непроцентні доходи		+			+	+			+	+	+	+
Інші доходи			+						+			
Комісійні доходи			+									
Загальний обсяг активів			+									

Джерело: систематизовано автором

Таблиця 2

Вихідні дані для аналізу ефективності діяльності державних банків за моделлю DEA станом на 01.01.2018 р., тис. грн.

Банк	Кошти клієнтів (x ₁)	Операційні витрати (x ₂)	Резерви під кредитні ризики (x ₃)	Процентні доходи (y)
АТ КБ "ПРИВАТБАНК"	208 565 760	22 934 950	231 345 615	23 036 805
АТ "ОЩАДБАНК"	148 302 247	7 132 826	53 627 666	19 740 677
АТ "Укресімбанк"	88 584 209	1 737 037	48 354 857	13 083 260
АБ "УКРГАЗБАНК"	60 709 843	1 902 681	9 187 463	6 838 917
ПАТ "РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР"	40 314	29 775	0	26 829

Джерело: побудовано автором

Розраховані значення показника ефективності та рейтинг банків наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Показники ефективності та рейтинг державних банків станом на 01.01.2018 р.

Банк	Показник ефективності (θ)	Ранг
АТ КБ "ПРИВАТБАНК"	0,52	3
АТ "ОЩАДБАНК"	0,89	2
АТ "Укресімбанк"	1	1
АБ "УКРГАЗБАНК"	1	1
ПАТ "РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР"	1	1

Джерело: розраховано автором

Слід відзначити, що АТ "Укресімбанк", АБ "УКРГАЗБАНК", ПАТ "РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР" є ефективними і отримали першу позицію в рейтингу, у той час як діяльність АТ КБ "ПРИВАТБАНК" та АТ "ОЩАДБАНК" на початок 2018 року ефективною вважати не можна. За DEA моделлю кожний з цих банків може потрапити на межу ефективності у випадку зменшення вхідних показників на величину θ . Оптимальні величини вхідних параметрів для недостатньо ефективних банків подано в табл. 4.

Для підвищення ефективності діяльності АТ КБ "ПРИВАТБАНК" та АТ "ОЩАДБАНК"

мають збалансувати обсяги коштів клієнтів з обсягами активних операцій, скоротити обсяг операційних витрат, а також резервів під кредитні ризики за рахунок підвищення якості кредитних портфелів.

Таблиця 4

Оптимальні значення вхідних параметрів для банків з низькою ефективністю діяльності

Банк	Оптимальне значення параметру		
	X ₁	X ₂	X ₃
АТ КБ "ПРИВАТБАНК"	108271780	11906114	51674335
АТ "ОЩАДБАНК"	131720298	6335291	47631457

Джерело: розраховано автором

Для перевірки обґрунтованості використання методики DEA використовуємо метод кореляції рангів, який дозволяє здійснювати аналіз соціально-економічних явищ у процесі вивчення їх взаємозв'язків, при цьому оцінка виконується за бальною (ранговою) системою. Зв'язок між ранжированими ознаками вимірюється за допомогою рангових коефіцієнтів кореляції.

Коефіцієнт рангової кореляції як критерій тісноти зв'язку показників обчислюється за формулою

$$r_p = 1 - 6 \frac{\sum d^2}{n(n^2 - 1)}, \quad (2)$$

де d – різниця між величинами рангів у порівнюваних рядах;
 n – кількість спостережень.

Коефіцієнт кореляції рангів може набувати значень від -1 до +1. За умови повного співпадіння рангів двох паралельних рядів $\sum d^2 = 0$, що свідчить про прямий функціональний зв'язок, а $r_p = 1$.

Розрахунок коефіцієнта кореляції рангів за інтегральним показником фінансової стабільності державних банків та ефективністю їх діяльності, визначеною за моделлю DEA подано в табл. 5. При цьому ранги за інтегральним показником фінансової стабільності присвоювалися з урахуванням високого, середнього, низького рівнів. Це пояснюється тим, що банкам з однаковим рівнем фінансової стабільності може бути присвоєний однаковий ранг. Також слід зазначити, що при обчисленні інтегрального показника фінансової стабільності ПАТ "РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР" було виключено з вибірки через специфічні особливості його діяльності.

Таблиця 5

Розрахунок коефіцієнта кореляції рангів

Банк	Інтегральний показник фінансової стабільності	Рівень фінансової стабільності	Показник ефективності за моделлю DEA	Ранги		Різниця рангів	Квадрат різниці рангів
				за інтегральним показником фінансової стабільності	за показником ефективності за моделлю DEA		
АТ КБ "ПРИВАТБАНК"	0,560	низький	0,52	2	2	0	0
АТ "ОЩАДБАНК"	0,612	середній	0,89	1	3	2	4
АТ "Укресімбанк"	0,598	середній	1	1	1	0	0
АБ "УКРГАЗБАНК"	0,600	середній	1	1	1	0	0
Разом							4

Джерело: розраховано автором

$$\text{Коефіцієнт кореляції рангів дорівнює: } r_p = 1 - 6 \frac{4}{4(16 - 1)} = 0,6.$$

Це свідчить про наявність помірного зв'язку між фінансовою стабільністю та ефективністю діяльності державних банків.

Таким чином, на основі застосування моделі DEA можна не тільки визначити міру ефективності функціонування державних банків на фінансовому ринку, а й ухвалювати управлінські рішення щодо коригування основних показників їх діяльності.

Висновки. Розроблено методичне забезпечення щодо оцінки ефективності діяльності державних банків на основі посередницького підходу у складі методу DEA, згідно з яким банки розглядаються як фінансові посередники, що акумулюють кошти клієнтів та розміщують їх у активні операції з метою отримання прибутку. Визначено склад показників оцінки діяльності державних банків, до якого увійшли як вхідні параметри: обсяг коштів клієнтів, операційні витрати, резерви під кредитні ризики, та вихідного показника процентних доходів.

Проведено розрахунок ефективності діяльності державних банків України за моделлю DEA, що дозволило визначити найбільш і найменш ефективні банки та сформулювати напрями оптимізації для банків з низькою ефективністю: збалансування обсягів коштів клієнтів з обсягами активних операцій, скорочення обсягів операційних витрат, а також резервів під кредитні ризики за рахунок підвищення якості кредитних портфелів.

На основі застосування моделі DEA можна не тільки визначити міру ефективності функціонування державних банків на фінансовому ринку, а й ухвалювати управлінські рішення щодо коригування основних показників їх діяльності. Це, в кінцевому підсумку, сприятиме забезпеченню рівня фінансової стабільності не тільки досліджуваних банків, а й всієї банківської системи України.

Література

1. Погореленко Н.П. До питання про понятійний апарат фінансової стабільності банківської системи. *Вісник УБС*. 2018. №3. С. 66–89.
2. Emrouznejad A., Thanassoulis E. Measurement of productivity index with dynamic DE. *International Journal of Operational Research*. 2010. № 8 (2). PP.247–260.
3. Khodabakhshi M., Aryavash K. The global Malmquist productivity index under the optimistic pessimistic approach of DEA. *International Journal of Operations Research*. 2014. Vol. 11. No. 4. PP.131–137.
4. Shewell P., Migiro S. Data envelopment analysis in performance measurement: a critical analysis of the literature. *Problems and Perspectives in Management*. 2016. № 14(3-3). PP.705-713.
5. Porembski M., Breitenstein K., Alpar P. Visualizing efficiency and reference relations in data envelopment analysis with an application to the branches of a German bank. *Journal of Productivity Analysis*. 2005. № 23 (2). P. 203–221.
6. Wu D., Yang Z., Liang L. Efficiency analysis of cross-region bank branches using fuzzy data envelopment analysis. *Applied Mathematics and Computation*. 2006. № 181. P. 271–281.
7. McEachern D., Paradi J. C. Intra- and Inter-Country Bank Branch Assessment Using DEA. *Journal of Productivity Analysis*. 2007. № 27 (2). P. 123–136.
8. Gaganis C., Liadaki A., Doumpos M., Zopounidis C. Estimating and analyzing the efficiency and productivity of bank branches: Evidence from Greece. *Managerial Finance*. 2009. № 35. P. 202–218.
9. Paradi J. C., Rouattb S., Zhu H. Two-stage evaluation of bank branch efficiency using data envelopment analysis. *Omega*. 2010. № 39 (1). P. 99–109.
10. Miencha I.O., Murugesan S., Vasanth V., Lingaraja K., Raja M. Efficiency Measurement of Kenyan Commercial Banks. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. Vol. 6. №4. PP.621–631.
11. Kočiřová K. Application of Data Envelopment Analysis to Measure Cost, Revenue and Profit Efficiency. *Statistika*. 2014. №94(3). PP. 47–57.
12. Paradi J. C., Schaffnit C. Commercial branch performance evaluation and results communication in a Canadian bank – a DEA application. *European Journal of Operational Research*. 2004. № 156 (3). P. 719–735.
13. Чмута І. М., Афанасенко М. В. Зовнішнє рейтингове управління банком методом DEA (Data Envelopment Analysis). *Проблеми економіки*. 2011. № 2. С. 75–79.
14. Camanho A. S., Dyson R. G. A generalisation of the Farrell cost efficiency measure applicable to non-fully competitive settings. *International Journal of Management Science*. 2008. № 36. P. 147–162.
15. Gaganis C., Liadaki A., Doumpos M., Zopounidis C. Estimating and analyzing the efficiency and productivity of bank branches: Evidence from Greece. *Managerial Finance*. 2009. № 35. P. 202–218.
16. Lin T. T., Lee C. C., Chiu T. F. Application of DEA in Analyzing a Bank's Operating Performance. *Expert system with application*. 2009. № 36 (5). P. 8883–8891.
17. McEachern D., Paradi J. C. Intra- and Inter-Country Bank Branch Assessment Using DEA / D. McEachern. *Journal of Productivity Analysis*. 2007. № 27 (2). P. 123–136.

18. Porembski M., Breitenstein K., Alpar P. Visualizing efficiency and reference relations in data envelopment analysis with an application to the branches of a German bank. *Journal of Productivity Analysis*. 2005. № 23 (2). P. 203–221.
19. Sherman H. D., Rupert T. J. Do bank mergers have hidden or foregone value? Realized and unrealized operating synergies in one bank merger. *European Journal of Operational Research*. 2006. № 168. P. 253–268.
20. Wu D., Yang Z., Liang L. Efficiency analysis of cross-region bank branches using fuzzy data envelopment analysis. *Applied Mathematics and Computation*. 2006. № 181. P. 271–281.
21. Yang Z. Bank branch operating efficiency: a DEA approach. *Proceedings of the International MultiConference of Engineers and Computer Scientists*. 2009. P. 2087–2092.
22. Sowlati T., Paradi J. C. Establishing the practical frontier in data envelopment analysis. *Omega*. 2004. № 32. P. 261–272.
23. Staub R. B., Souza G., Tabak B. M. Evolution of bank efficiency in Brazil: a DEA approach. *Central Bank do Brazil: a Working Paper Series*. 2009. № 200. p. 48.
24. Chansarn S. The relative efficiency of commercial banks in Thailand: DEA approach. *International Research Journal of Finance and Economics*. 2008. № 18. P. 53–68.
25. Daley J., Matthews K. Measuring bank efficiency: tradition or sophistication? *Cardiff Economics Working Paper*. 2009. № 24. P. 1–10.
26. Hall M. J. B., Kenjegaliev K. A., Simper R. Environmental factors affecting Hong Kong banking: a post-Asian financial crisis efficiency analysis. *Hong Kong Institute for Monetary Research Working Paper*. 2008. № 12. P. 1–35.
27. Mirchev L. The Bulgarian banking system and the EU single financial market: measuring the level of integration using DEA. *Working Paper of the 26th Symposium on Money, Banking and Finance*. 2009. P. 1–24.
28. Nigmonov A. Bank Performance and Efficiency in Uzbekistan. *Eurasian Journal of Business and Economics*. 2010. № 3 (5). P. 1–25.
29. Sathye M. Efficiency of Banks in a Developing Economy: The Case of India. *European Journal of Operational Research*. 2003. № 3. P. 662–671.
30. Staub R. B., Souza G., Tabak B. M. Evolution of bank efficiency in Brazil: a DEA approach. *Central Bank do Brazil: a Working Paper Series*. 2009. № 200. p. 48.
31. Sufian F. Modeling banking sector efficiency: a DEA and time series approach. *Ekonomika*. 2010. № 89. P. 111–119.
32. Tripe D. Bank branch performance assessment: including customer satisfaction measures. *13th Finsia-Melbourne Centre for Financial Studies Banking and Finance Conference*. 2008. P.1–19.
33. Yue P. Data envelopment analysis and commercial bank performance: a primer with applications to Missouri banks. *The Federal Reserve Bank of St. Louis Review*. 1992. № 1. P.31–45.
34. Ponomarenko V., Kolodiziev O., Chmutova I. Benchmarking of bank performance using the life cycle concept and the DEA approach. *Banks and Bank Systems*. 2017. Volume 12. Issue 3. P. 74–86.
35. Долгіх В. Непараметричні оцінки ефективності української банківської системи в 2005-2012 рр. *Вісник НБУ*. 2013. №2. С.29-35.
36. Data Envelopment Analysis Online Software. URL: <https://www.deaos.com/help.aspx?name=overview>

References

1. Pogorelenko N.P. (2018). Do pytannia pro poniatiiyni aparat finansovoi stabilnosti bankivskoi systemy. *Bulletin of the UBS*, 3, 66-89 (in Ukr.).
2. Emrouznejad A.(2010). Measurement of productivity index with dynamic DEA. *International Journal of Operational Research*, 8 (2), 247–260.
3. Khodabakhshi M. (2014). The global Malmquist productivity index under the optimistic pessimistic approach of DEA. *International Journal of Operations Research*, Vol.11, No.4, 131-137.
4. Shewell P. (2016). Data envelopment analysis in performance measurement: a critical analysis of the literature. *Problems and Perspectives in Management*, 14(3-3), 705-713.
5. Porembski M. (2005). Visualizing efficiency and reference relations in data envelopment analysis with an application to the branches of a German bank. *Journal of Productivity Analysis*, 23 (2), 203–221.
6. Wu D. (2006) Efficiency analysis of cross-region bank branches using fuzzy data envelopment analysis. *Applied Mathematics and Computation*, 181, 271–281.
7. McEachern D. (2007). Intra- and Inter-Country Bank Branch Assessment Using DEA. *Journal of Productivity Analysis*, 27 (2), 123–136.
8. Gaganis C. (2009). Estimating and analyzing the efficiency and productivity of bank branches: Evidence from Greece. *Managerial Finance*, 35, 202–218.
9. Paradi J. C. (2010). Two-stage evaluation of bank branch efficiency using data envelopment analysis. *Omega*, 39 (1), 99–109.
10. Miencha I.O. (2015). Efficiency Measurement of Kenyan Commercial Banks. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 6 (4), 621–631.

11. Kočiřová K.(2014). Application of Data Envelopment Analysis to Measure Cost. Revenue and Profit Efficiency, 94(3), 47–57.
12. Paradi, J. C. (2004). Commercial branch performance evaluation and results communication in a Canadian bank – a DEA application. *European Journal of Operational Research*, 156 (3), 719–735.
13. Chmutova I. M. (2011). External rating management bank methodm DEA (Data Envelopment Analysis). *Problemy ekonomiky*, 2, 75–79 (in Ukr.).
14. Camanho A. S. (2008). A generalisation of the Farrell cost efficiency measure applicable to non-fully competitive settings. *International Journal of Management Science*, 36, 147–162.
15. Gaganis C. (2009). Estimating and analyzing the efficiency and productivity of bank branches: Evidence from Greece. *Managerial Finance*, 35, 202–218.
16. Lin T. T. (2009). Application of DEA in Analyzing a Bank's Operating Performance. *Expert system with application*, 36 (5), 8883–8891.
17. McEachern D. (2007). Intra- and Inter-Country Bank Branch Assessment Using DEA. *Journal of Productivity Analysis*, 27 (2), 123–136.
18. Porembski M. (2005). Visualizing efficiency and reference relations in data envelopment analysis with an application to the branches of a German bank. *Journal of Productivity Analysis*, 23 (2), 203–221.
19. Sherman H. D. (2006). Do bank mergers have hidden or foregone value? Realized and unrealized operating synergies in one bank merger. *European Journal of Operational Research*, 168, 253–268.
20. Wu D. (2006). Efficiency analysis of cross-region bank branches using fuzzy data envelopment analysis. *Applied Mathematics and Computation*, 181, 271–281.
21. Yang Z. (2009). Bank branch operating efficiency: a DEA approach. *Proceedings of the International MultiConference of Engineers and Computer Scientists*, 2087–2092.
22. Sowlati T. (2004). Establishing the practical frontier in data envelopment analysis. *Omega*, 32, 261–272.
23. Staub R. B.(2009). Evolution of bank efficiency in Brazil: a DEA approach. *Central Bank do Brazil: a Working Paper Series*, 200, 48.
24. Chansarn S. (2008). The relative efficiency of commercial banks in Thailand: DEA approach. *International Research Journal of Finance and Economics*, 18, 53–68.
25. Daley J. (2009). Measuring bank efficiency: tradition or sophistication? *Cardiff Economics Working Paper*, 24, 1–10.
26. Hall M. J. (2008). B. Environmental factors affecting Hong Kong banking: a post-Asian financial crisis efficiency analysis. *Hong Kong Institute for Monetary Research Working Paper*, 12, 1–35.
27. Mirchev L.(2009). The Bulgarian banking system and the EU single financial market: measuring the level of integration using DEA. *Working Paper of the 26th Symposium on Money, Banking and Finance*, 1–24.
28. Nigmonov A.(2010). Bank Performance and Efficiency in Uzbekistan. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 3(5), 1–25.
29. Sathye M. (2003). Efficiency of Banks in a Developing Economy: The Case of India. *European Journal of Operational Research*, 3, 662–671.
30. Staub R. B. (2009). Evolution of bank efficiency in Brazil: a DEA approach. *Central Bank do Brazil: a Working Paper Series*, 200, 48.
31. Sufian F. (2010). Modeling banking sector efficiency: a DEA and time series approach. *Ekonomika*, 89, 111–119.
32. Tripe D. (2008). Bank branch performance assessment: including customer satisfaction measures. *13th Finsia-Melbourne Centre for Financial Studies Banking and Finance Conference*, 1–19.
33. Yue P. (1992). Data envelopment analysis and commercial bank performance: a primer with applications to Missouri banks. *The Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 1, 31–45.
34. Ponomarenko V. (2017). Benchmarking of bank performance using the life cycle concept and the DEA approach. *Banks and Bank Systems*, Vol. 12(3), 74–86.
35. Dolhikh V. (2013). Non-parametric estimations of the efficiency of the Ukrainian banking system in 2005-2012. *Visnyk NBU*, 2, 29-35 (in Ukr.).
36. Data Envelopment Analysis Online Software. URL: <https://www.deaos.com/help.aspx?name=overview>

Лещина Юлія Володимирівна

Національна Академія Національної гвардії України
майдан Захисників України, 3, Харків, 61000, Україна

E-mail: ivlewina@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5156-7136>

Хмелькова Ірина Володимирівна

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

ВПЛИВ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Актуальність дослідження полягає у теоретичному визначенні сутності та виокремленні складових підсистем публічних фінансів, що дало нам можливість визначити необхідність вивчення ролі фінансів домогосподарств у публічних фінансах, які мають безпосередній зв'язок з державним бюджетом, місцевими бюджетами та фондами соціального призначення. Як суб'єкт публічних фінансів, домогосподарства, за допомогою участі у формуванні та використанні публічних фінансів, можуть здійснювати вплив на стабільність цієї категорії. Аналіз доходної частини державного бюджету, на основі вагомості внесків від доходів домогосподарств та у зв'язку з їх зацікавленістю у соціальній сфері, було визначено їх публічний інтерес, який поєднує інтереси держави та приватні. У зв'язку з тим, що майже третина видатків зведеного бюджету виділяється на соціальний захист та забезпечення, а одна з підсистем публічних фінансів повністю належить недержавним соціальним фондам, було розглянуто фінансові потоки, які визначаються та гарантуються державою для усіх громадян, та уособлюють у собі публічні суспільні інтереси. Аналіз видаткової частини державного та місцевих бюджетів визначив, що найбільший інтерес викликають видатки на соціальний захист пенсіонерів та соціальний захист сім'ї, дітей та молоді, які мають безпосередній зв'язок з фінансами домогосподарств. За допомогою індикатора стабільності публічних фінансів були розглянуті статті соціального захисту, та визначено, які з напрямків можуть негативно вплинути на стійкість публічних фінансів. До напрямків, які здійснюють негативний вплив на публічні фінанси відноситься соціальний захист пенсіонерів. Отримані результати потребують подальшого вивчення у напрямках взаємозв'язку соціальної сфери з фінансами домогосподарств, що дозволить виявити інструменти впливу та регулювання у сфері публічних фінансів.

Ключові слова: публічні фінанси, фінанси домогосподарств, соціальний захист та соціальне забезпечення, пенсійне забезпечення.

JEL Classification: G 2, G 280, H 61, H 75.

Yuliia Lieshchyna

National Academy of National Guard of Ukraine
3 Sv. Zakhysnykiv Ukrayiny, Kharkiv, 61000, Ukraine

E-mail: ivlewina@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5156-7136>

Irina Khmelkova

V.N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

INFLUENCE OF HOUSEHOLD FINANCE ON STABILITY OF PUBLIC FINANCES

The relevance of the study is determined by theoretical definition of the essence and specification of the components of the subsystems of public finances, which allowed us reveal the need for studying the role of household finance in public finances, which have a direct connection with the state budget, local budgets and funds of social importance. As a subject of public finance, households, through participation in the formation and use of public finance, can influence the stability of this category. Analysing profitable part of the state budget, namely stake of payments from the profits of householders in a budget, and considering their personal interest in a social sphere, it was their public interest that unites interests of the state and private is certain. Due to the fact that almost a third of the expenditures of the consolidated budget is allocated for social protection and security,

and one of the public finance subsystems is fully owned by non-state social funds, financial flows that are defined and guaranteed by the state for all citizens and personify public interests were considered. The analysis of the expenditures of the state and local budgets determined that the expenses on the social protection of pensioners and the social protection of the family, children and young people are of the greatest interest, and they are directly related to the finances of households. Using the indicator of the stability of public finances, articles on social protection were examined, and it was determined which areas could adversely affect the sustainability of public finances. Social protection of the retired people refers to the area with a negative impact on public finances. The obtained results require further studies of the relationship of the social sphere with household finance, which will make it possible to determine the instruments of influence and regulation in the sphere of public finances.

Keywords: public finance, household finance, social protection and social security, pension provision.

JEL Classification: G 2, G 280, H 61, H 75.

Ю. В. Лещина

Национальная академия Национальной гвардии Украины
площадь Защитников Украины, 3, Харьков, 61000, Украина

E-mail: ivlewina@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5156-7136>

И. В. Хмелькова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВ ДОМОГОСПОДАРСТ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТАБИЛЬНОСТИ ПУБЛИЧНЫХ ФИНАНСОВ

Актуальность исследования заключается в теоретическом определении сущности и выделении составляющих подсистем публичных финансов, что дало нам возможность определить необходимость изучения роли финансов домохозяйств в публичных финансах, которые имеют непосредственную связь с государственным бюджетом, местными бюджетами и фондами социального значения. Как субъект публичных финансов, домохозяйства, посредством участия в формировании и использовании публичных финансов, могут оказывать влияние на стабильность этой категории. Проанализировав доходную часть государственного бюджета, а именно долю взносов от доходов домохозяйств в бюджет, и рассмотрев их заинтересованность в социальной сфере, был определен их публичный интерес, который объединяет интересы государства и частные. В связи с тем, что почти треть расходов сводного бюджета выделяется на социальную защиту и обеспечение, а одна из подсистем публичных финансов полностью принадлежит негосударственным социальным фондам, были рассмотрены финансовые потоки, которые определяются и гарантируются государством для всех граждан, и олицетворяют в себе публичные общественные интересы. Анализ расходной части государственного и местных бюджетов определил, что наибольший интерес вызывают расходы на социальную защиту пенсионеров и социальную защиту семьи, детей и молодежи, имеют непосредственную связь с финансами домохозяйств. С помощью индикатора стабильности публичных финансов были рассмотрены статьи социальной защиты, и определено, какие из направлений могут негативно повлиять на устойчивость публичных финансов. К направлениями, которые оказывают негативное влияние на публичные финансы относится социальная защита пенсионеров. Полученные результаты требуют дальнейшего изучения в направлениях взаимосвязи социальной сферы с финансами домохозяйств, что позволит выявить инструменты влияния и регулирования в сфере публичных финансов.

Ключевые слова: публичные финансы, финансы домохозяйств, социальная защита и социальное обеспечение, пенсионное обеспечение.

JEL Classification: G 2, G 280, H 61, H 75.

Постановка проблеми. Поглиблення розуміння поняття «публічні фінанси» потребує виокремлення його підсистем та аналізу фінансових потоків, які з ними пов'язані. Визначення ролі фінансів домогосподарств у публічних фінансах дає можливість детальніше охарактеризувати структуру публічних фінансів та виявити напрямки, які впливають на їх стабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В попередніх працях вітчизняних та зарубіжних вчених досліджується сутність поняття «публічні фінанси», формування та регулювання складових публічних фінансів, питання публічності у суспільній та фінансовій сферах, вартісний вираз цього поняття, які і стали науково-теоретичним підґрунтям для дослідження: С. Вдовенко (Вдовенко, 2012), О. Глущенко (Глущенко, 2016), П. Годме (Paul

Marie Gaudement, 1978), В. Кравченко (Кравченко, 2013), С. Корецька (Корецька, 2011), А. Нечай (Нечай, 2004), А. Хмельков (Хмельков, 2018) та інші.

Мета статті. Мета статті – визначення роль та впливу фінансів домогосподарств у публічних фінансах, що допоможе визначити кроки для підвищення фінансової та соціальної відповідальності держави перед суспільством.

Основні результати дослідження. Розбудова ефективного державно-приватного партнерства у вітчизняному суспільстві останнім часом має спрямовуватися на досягнення якості життя, що відповідає європейським критеріям. Досягнення цих цілей та вихід на траєкторії сталого економічного розвитку неможливе без побудови ефективної системи руху фінансових потоків. Нажаль, в сучасних реаліях неможливо зовсім обійтись без підтримки держави в окремих соціально важливих напрямках, для забезпечення яких потрібно акумулювати ресурси протягом попередніх періодів. Реалізація цієї підтримки залежить від правильного визначення державою обсягу необхідних ресурсів для її функціонування, який не призведе до зайвого обтяження бюджетів усіх рівнів.

Визначення внутрішнього формотворення публічних фінансів є теоретичною основою для подальшого удосконалення, яке дозволить здійснити заходи впливу на соціально-економічний розвиток України.

Саме поняття публічних фінансів у вітчизняній літературі досі носить дискусійний характер та вивчається науковцями. Розглянемо, деякі визначення цього поняття, що надає можливість визначити складові публічних фінансів.

У визначенні структури досліджуваного поняття автор дотримується поглядів П.М.Годме (Paul Marie Gaudement, 1978), який вважав, що публічні фінанси складаються з централізованих фінансів (фінанси держави), місцевих фінансів та соціального страхування та соціальної допомоги. До централізованих фінансів відносяться бюджетні кошти країни, формування яких відбувається за рахунок надходжень від податків, державних позик та інших видів доходів, а їх витрати виконуються у централізованому порядку, включаючи дотації місцевим органам, автономним державним організаціям.

Згідно Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» (від 11 лютого 2015 р.), крім коштів державного бюджету України, місцевих бюджетів, Пенсійного фонду та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, до публічних фінанси України включають також кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Нацбанку та інших держбанків, державних цільових коштів, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності.

Фінанси України (Кравченко, 2013) поділяє за їх призначенням на: публічні, приватні, неприбуткового сектора та частково міжнародні. На його погляд публічні фінанси України складаються з державних фінансів, місцевих фінансів, фінансів політичних партій, державного кредиту, податків та зборів, платежів до державних спеціальних цільових фондів, державних страхових фондів, страхових внесків за державним страхуванням.

У монографії «Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків» (Нечай, 2004) відзначила відмінності публічних фінансів від державних та визначила такі складові системи публічних фінансів, притаманну, на її думку, Україні: публічні фінанси держави, публічні фінанси органів місцевого самоврядування та публічні фінанси суспільного (соціального) призначення. До публічних фінансів держави відносять публічні фонди коштів держави, які складаються з суспільних відносин з приводу їх утворення, управління, розподілу та використання. До публічних фондів суспільного призначення відносять публічні фонди коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державою чи органами місцевого самоврядування, та які не є державною чи комунальною власністю.

Складові системи публічних фінансів (Вдовенко, Шульга, 2012) визначають в формі публічних фондів грошових коштів: держави; місцевого самоврядування; суспільного призначення, визнані державою або органами місцевого самоврядування незалежно від форм власності цих фондів.

Публічні фінанси (Хмельков, 2018) розглядає, як розподільчо-контрольні відносини з приводу акумулювання, розподілу і використання фондованих або нефондованих грошових коштів публічного сектору економіки.

Погоджуючись з авторами, визначення поняття складових публічних фінансів яких наведені вище, можна визначити, що до підсистем публічних фінансів відносяться три ланки,

які будуються за рахунок утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів коштів держави, коштів місцевих бюджетів та коштів суспільного чи соціального призначення. Виходячи з цього до суб'єктів, які приймають участь при регулюванні, акумуляції, розподілі та інвестуванні публічних фінансів відносять державу, органи місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання різних форм власності, як основних дієвих осіб. Роль та функції цих суб'єктів досить вагома у сфері публічних фінансів, що є доведеним та не підлягає сумніву. Але, з погляду на те, що при формуванні, перерозподілі та використанні державного та місцевих бюджетів, державних фондів, а також фондів суспільного призначення: Пенсійного Фонду, Фондів соціального страхування та обов'язкового державного соціального страхування від безробіття домогосподарства також приймають участь, постає необхідність аналізу їх ролі та місця у системі публічних фінансів.

Роль фінанси домогосподарств у публічних фінансах не виокремлюється з огляду на те, що ці кошти не формують окрему підсистему, якій притаманні ознаки фонду, задовольняючого публічні інтереси. В свою чергу, фінансам домогосподарств притаманна належність до приватних фінансів, а причиною виникнення такого явища як – «публічні фінанси», в будь якій державі та суспільстві, є наявність в них публічних цілей добробуту та як наслідок необхідність пошуку коштів на їх досягнення (Хмельков, 2018). Але з огляду на те, що фінанси домогосподарств приймають активну участь у наповненні державного бюджету та місцевих бюджетів адже одним із джерел грошових надходжень до бюджетів є частина грошового потоку підприємства, яка у формі податків, зборів і платежів переходить у власність держави та територіальної громади. Інша частина грошового потоку у формі заробітної плати, дивідендів, інших видів доходів, що залишається у розпорядженні фізичних осіб, є об'єктом контролю Державної фіскальної служби України, яка може визначити загальний обсяг одержаних грошових коштів усіма громадянами України. У зв'язку з цим складова публічності притаманна і приватним фінансам лише в тій частині, яка дає змогу сформувати публічні фонди грошових коштів. На рис. 1. показана динаміка однієї з основних статей надходження Зведеного бюджету України – податку та збору на доходи фізичних осіб, який у 2017 році складає 18% від загального розміру доходів Зведеного бюджету України та 22% від загального обсягу податкових надходжень (Державна служба статистики, 2018).

Рис. 1. – Динаміка показника податку та зборів на доходи фізичних осіб

Джерело: створено автором на основі аналізу даних (Державна служба статистики України, 2018).

Перевищує цей показник лише надходження від ПДВ, що відображає вагомість вкладу фізичних осіб у розвиток публічних фінансів та необхідність врахування їх фінансових можливостей та потреб, що може мати вплив на стабільність публічних фінансів.

Формотворним вектором виникнення публічних фінансів є наявність публічних цілей та інтересів, що обумовлює об'єднання у цьому понятті різних джерел фінансових ресурсів. Повертаючись до фінансів домогосподарств, які в своїй більшості спрямовані на задоволення приватних інтересів фізичних осіб, вони також зацікавлені у споживанні суспільних благ змішаного типу, тому можна стверджувати, що приватні інтереси домогосподарств перетинаються з публічними. Розглянемо, у чому полягає суть публічного інтересу.

Український дослідник (Вінник, 2004) розглянув поняття публічних інтересів, як гармонічні та збалансовані інтереси держави, значної частини суспільства, у тому числі територіальних громад, соціальних груп, особливо найвразливіших й слабозахищених, які потребують державної підтримки для уникнення кризових явищ у суспільстві, страйків та інших колективних форм протесту та самозахисту.

У своїх дослідженнях (Корецька, 2011) визначає публічний суспільний інтерес, як узагальнення особистих, групових інтересів, без задоволення й реалізації яких неможливо реалізувати приватні інтереси осіб, а також неможливо забезпечити цілісність, стабільність і нормальний розвиток організації, держав, нації, соціальних прошарків і суспільств у цілому.

Бачимо, що публічний інтерес уявляє собою збалансування державних та приватних інтересів при задоволенні потреб, які мають широкий, загальносуспільний чи навіть глобальний характер.

Відповідно до Конституції України (стаття 46), держава гарантує кожному громадянину право на соціальний захист у вигляді грошової допомоги у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості. Ця державна підтримка, як основне джерело існування, повинна забезпечувати рівень життя, не нижчий від визначеного прожиткового мінімуму. Також державою гарантується право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, а також право на освіту.

Відповідно до ст. 95 Конституції України зазначено, що видатки на загальносуспільні потреби, їх розмір та цільове спрямування визначається лише законом про Державний бюджет України. Тоді, за ознаками публічності, Державний бюджет і всі позабюджетні державні фонди коштів є різновидом публічних фондів та об'єктом публічних фінансів як різновиду суспільних відносин.

З наведених інтересів, які визначаються та гарантуються державою, більш пильної уваги сьогодні викликає соціальний захист, як один із основних видів публічного суспільного інтересу. Задля уникнення обставин, коли забезпечення суспільних інтересів, залишається лише декларацією, державі потрібно взяти на себе питання організації механізмів реалізації цього інтересу й визначити джерела його фінансування. Відповідно до чинного законодавства фонд соціального страхування не є органом державної влади й органом місцевого самоврядування, а є некомерційною самоврядною організацією, що не включається до державного й місцевих бюджетів України. Кошти фонду акумулюються на рахунках Пенсійного фонду України, за рахунок обов'язкових внесків юридичних та фізичних осіб, обліком платників єдиного внеску. Пенсійний фонд займається веденням Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, забезпеченням збору та веденням обліку страхових коштів, контролем за повнотою та своєчасністю їх сплати. Потім ці суми розподіляються серед фондів соціального страхування.

Рис. 2. – Динаміка Єдиного соціального внеску.

Джерело: створено автором на основі аналізу даних (Державна казначейська служба України, 2018).

Розмір єдиного соціального внеску, який сплачується з заробітної плати до відрахування податків, в останні роки відображає тенденцію до збільшення, з 01.01.2016 року розмір внеску складає 22%, більша частка його йде на покриття пенсійних виплат. Розмір внеску та його зв'язок із розміром заробітної плати досі залишається дискусійним питанням, яке дозволить підтримувати якісний рівень життя та робити достатні пенсійні відрахування та накопичення.

На рисунку 3 представлена динаміка видатків зведеного бюджету України за напрямками приватних суспільних інтересів.

Рис. 3. – Динаміка деяких статей видатків Зведеного бюджету України.

Джерело: створено автором на основі аналізу даних (Державна служба статистики України, 2018).

За даними таблиці можна відзначити позитивну динаміку у бік розвитку соціально орієнтованої держави. У 2017 році частка видатків на забезпечення соціального забезпечення та захисту складала 27% від загального обсягу видатків Зведеного бюджету, а освіта та охорона здоров'я – майже 17% та 10% відповідно. Тобто загальний цих видатків на задоволення суспільних інтересів складає 54% у 2017 році, у 2016 році ця сума складала 55%, що свідчить про стабільність, але не розвиток.

На підставі даних Державного комітету статистики частка видатків на соціальний захист у відсотках до ВВП в Україні у 2016 році складає 18,2%; 2015 році – 20,5%; 2014 році – 22,2% (рис.4).

Рис. 4. – Динаміка видатків на соціальний захист.

Джерело: створено автором на основі аналізу даних (Державна казначейська служба України, 2018).

У порівнянні з країнами Європейського Союзу видатки на соціальний захист у відсотку до ВВП є середнім, що дозволяє вважати, що існують шляхи покращення цієї ситуації. Розподіл у фінансуванні видатків на соціальних захист та соціального забезпечення між державним та місцевими бюджетами протягом декількох років зберігався на рівні 58-59% – частка державного бюджету, у 2017 році їх співвідношення рівні, з яких у державному бюджеті серед видатків на соціальний захист найбільші видатки йдуть на соціальний захист пенсіонерів (92%), а у місцевих бюджетах – третя частка видатків соціального захисту припадає на соціальний захист сімей, дітей та молоді (31%). До показників соціального захисту також відзначимо, що міжбюджетні трансферти на допомогу сім'ям з дітьми у 2017 році склали 51595115,9 тис. грн., що є другою по значимості субвенцією серед трансфертів соціального значення, яку випереджує субвенція на енергоносії.

З огляду на те, що соціальний захист складає велику частку видатків та є одним з основних пунктів публічних інтересів суспільства, благами чи послугами якого користуються члени домогосподарств, розглянемо детальніше статті видатків у цій категорії у динаміці.

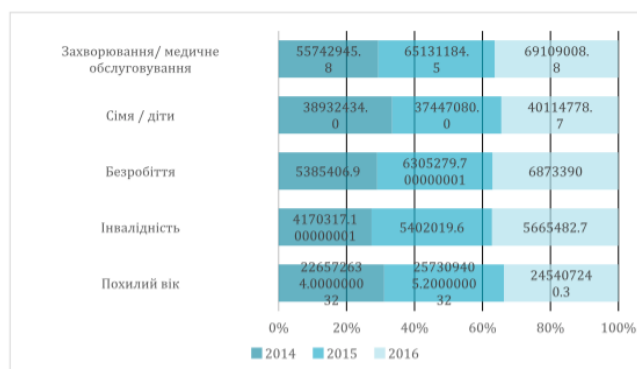

Рис. 5. – Динаміка видатків на соціальний захист за функціями в Україні.

Джерело: створено автором на основі аналізу даних (Державна служба статистики України, 2018).

За даними Державного комітету статистики найбільша частка видатків соціального захисту йде на пенсійне забезпечення, що можна обумовити достатньо великою часткою населення пенсійного віку: на підставі даних Держкомстату частка населення пенсійного віку у 2016 році складала 30% від усього населення країни. Наступні значимі категорія за кількістю видатків – медичне обслуговування та сім'я, що обумовлено великою часткою економічно активного населення. Треба відзначити, що за даними видатків на соціальний захист досить виділяються видатки на соціальний захист сімей, дітей та молоді, використання яких потребує більш детального аналізу, як суттєвих грошових коштів, які мають вплив та структуру видатків соціального значення.

Наведені вище данні охарактеризували роль фінансів домогосподарств у публічних фінансах: члени домогосподарств визначаються, як одні з головних носіїв податкового навантаження, яке є суттєвим джерелом наповнення фінансових ресурсів з одного боку, та споживачем усіх публічних суспільних інтересів з іншого. Не можна стверджувати, що роль держави чи підприємств є меншою чи більшою за роль домогосподарств, але не враховувати їх, як активного учасника при формуванні, розподілі публічних фінансів – неможливо.

Для визначення впливу на стабільність публічних фінансів з боку його складових звернемось до аналізу за схемами соціального захисту за даними 2016 року.

При дослідженні вартісного виразу публічних фінансів (Хмельков, 2018) визначив, що для визначення показника стабільності можна використовувати вартісний вираз публічних фінансів України за доходами та видатками, які в свою чергу формуються з доходної та видаткової частин зведеного бюджету України, бюджету Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування та обов'язкового державного соціального страхування від безробіття в Україні.

$$I_{SPFI} = (R_{CB} + R_{BPF} + R_{BSIF} + R_{BFCSSIU}) - (E_{CB} + E_{BPF} + E_{BSIF} + E_{BFCSSIU}) \quad (1)$$

де: I_{SPFI} – індикатор стабільності публічних фінансів України;

R_{CB} – доходна частина Зведеного бюджету України;

R_{BPF} – доходна частина Бюджету Пенсійного фонду України;

R_{BSIF} – доходна частина бюджету Фонду соціального страхування України;

$R_{BFCSSIU}$ – доходна частина бюджету Фонду обов'язкового державного соціального страхування від безробіття України;

E_{CB} – видаткова частина Зведеного бюджету України;

E_{BPF} – видаткова частина Бюджету Пенсійного фонду України;

E_{BSIF} – видаткова частина бюджету Фонду соціального страхування України;

$E_{BFCSSIU}$ – видаткова частина бюджету Фонду обов'язкового державного соціального страхування від безробіття України.

На основі визначеного індикатора стабільності проаналізуємо стабільність джерел надходження та видатків соціального захисту.

Таблиця 1

Надходження та видатки за схемами соціального захисту у 2016 році в Україні

НАДХОДЖЕННЯ	Державний бюджет	Соціальний захист військово-службовців	Соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС	Соціальний захист працівників державного управління	Охорона здоров'я	Місцеві бюджети	Соціальний захист сімей
Соціальні внески	432,94	18 322,99		4 643,12			
Внески центрального уряду	25 498,41		5 877,80		56306,50	22 016,74	28 116,60
Інші надходження							
Усього	25 931, 3	18 322 ,99	5 877,80	4 643,12	56306,50	22 016,74	28 116,60
ВИДАТКИ							
Допомога соціального захисту	24 327, 5	18 298, 1	5 849, 4	4 634, 4	56306, 5	21 973, 7	28 083, 8
Інші видатки	145, 5	24, 9	28, 4	8,7		43, 0	32, 8
Усього	24 473, 0	18 323	5 877,8	4 643,1	56306, 5	22 016,7	28 116,6
Різниця	1658,3	0	0	0	0	0	0
НАДХОДЖЕННЯ	Компенсація житлових витрат	Соціальний захист пенсіонерів	Соціальний захист в разі тимчасової втрати працездатності	Соціальний захист в разі професійної хвороби або нещасного випадку на виробництві	Соціальний захист безробітних	Соціальні виплати роботодавців	Лікарняні каси
Соціальні внески		111 482,47	6 613,99	6 885,8	8 333,8	2 044,05	108,83
Внески центрального уряду	46 399				0,3		
Інші надходження		224,09	110,77	26,5	40,7		
Усього	46 399	111 706,6	6 724,8	6 912,3	8 374,8	2 044,05	108,83
ВИДАТКИ							
Допомога соціального захисту	46 399	198 353,6	7 462,0	6 289,3	6 881,6	2 044,0	108,83
Адміністративні затрати		2 353,6	522,4	382,9	1 253,7		
Інші видатки		1 392,2	2,1	42,3	113,6		
Усього	46 399	202 099,4	7 986,5	6 714,5	8 248,9	2 044,0	108,83
Різниця	0	-90392,8	-1261,7	197,8	125,9	0	0

Джерело: (Державна служба статистики, 2018).

За результатами розрахунків по деяким схемами є залишки: у державному бюджеті та у направленні на соціальний захист в разі професійної хвороби або нещасного випадку на виробництві та у напрямі соціального захисту безробітних відзначається профіцит. Це може бути обумовлене невеликою кількістю випадків, які компенсуються з цих напрямів, але для більше детального розуміння, потрібно провести більш поглиблений аналіз порівнявши надходження з кількістю випадків у звітний період. За напрямками соціальний захист пенсіонерів та соціальний захист в разі тимчасової втрати працездатності визначено дефіцитний залишок, що може бути обумовлено збільшенням кількості випадків, які підлягають виплаті за цими напрямками, та недостатність у цих напрямках фінансових ресурсів для забезпечення публічного соціального інтересу.

Випадки недостатності фінансових ресурсів для покриття потреб за напрямками соціальний захист пенсіонерів та соціальний захист в разі тимчасової втрати працездатності можна віднести до факторів, які впливають на стабільність публічних фінансів. Вирішення цієї проблеми можна бачати у популяризації ведення індивідуального пенсійного накопичення та добровільного страхування, але це не зменшує обов'язків держави у забезпеченні необхідних

обов'язків з її боку. Проте, навіть у цьому напрямі потрібно зважати на фінанси домогосподарств, чи мають достатні фінансові можливості, які задовольняють їх потреби та ще дадуть змогу робити вказані накопичення.

Висновки. Публічні фінанси досить об'ємна категорія, охоплює широке коло публічних інтересів, задоволення який здійснюється за рахунок коштів публічних фондів, які формуються з коштів державного та місцевих бюджетів та фондів соціального призначення, визнані державою або органами місцевого самоврядування, незалежно від форми власності цих фондів. Аналіз доходної частини бюджетів та внесків до соціальних фондів, дає підстави виділяти серед суб'єктів публічних фінансів також домогосподарства, які приймають участь в утворенні та використанні публічних фінансів та мають вплив на їх стійкість. Вагома частка коштів публічних фінансів спрямована на соціальне забезпечення, серед яких виділяються видатки на такі напрямки як соціальне пенсійне забезпечення, медичне забезпечення та соціальне забезпечення сімей, дітей та молоді. Кожний з цих напрямів видатків має суттєву залежність з фінансами домогосподарств та потребує окремого дослідження його впливу на стійкість публічних фінансів.

Література

1. Годме П. М. Финансовое право: учебник. П.М.Годме. М.: Прогресе, 1978. 430 с.
2. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 р. №183–VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183-19>.
3. Кравченко В.І. Фінанси України: сучасні виклики і проблеми розвитку. *Економіка та держава*. 2013. № 5. URL: www.economy.in.ua.
4. Нечай А. А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 264 с. с. 227–228.
5. Вдовенко С.М., Шульга Ю.В. Проблеми та перспективи формування сучасної системи публічних фінансів в Україні. *Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія «Фінанси. Банківська справа»*. 2012. № 2 (14). С. 166–170.
6. Хмельков А.В. Публічні фінанси: обсяг та зміст. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Т. 4 №27.
7. Державний комітет статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/>.
9. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: Автореф.дис. д-ра юрид.наук: 12.00.04. Київ. Нау.ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2004. С.5–6.
10. Корецька С.О. Аналіз категоріального апарату публічних фінансів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №19. с. 25–27.
11. Глуценко О.В. Формування фінансової архітекτονіки забезпечення національного добробуту : монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 220 с.

References

1. Gaudement P. M. (1978) Finance law. Moscow: Progress [in Russian].
2. Kabinet Ministriv Ukrainy. (n. d.) On the openness of the use of public funds: Law of Ukraine dated 02.11.2015. - No 183-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183-19> [in Ukrainian].
3. Kravchenko V.I.(2013) Finance of Ukraine: Modern Challenges and Development Problems. *Ekonomika ta derzhava. — Economy and the state*, 5. – Retrieved from www.economy.in.ua [in Ukrainian].
4. Nechaï A. A. (2004) Problems of legal regulation of public finances and public expenditures. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
5. Vdovenko S.M., Shulha Yu.V. (2012) Problems and prospects of forming a modern system of public finances in Ukraine. *Naukovyi visnyk ChDIEU. Seriiia «Finansy. Bankivska sprava»*. – Scientific herald CHDIEU. Series "Finance. Banking", 2 (14)[in Ukrainian].
6. Khmelkov A.V.(2018) Public finances: volume and content. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, T. 4 №27. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi komitet statystyky (n. d.) Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy (n. d.) Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/> [in Ukrainian].
9. Vynnyk O.M. (2004) Theoretical aspects of legal provision of realization of public and private interests in economic societies. Kyiv: Nau.un-t im.T.Shevchenko [in Ukrainian].
10. Koretska S.O. (2011) Analysis of the categorical apparatus of public finance. *Investytsii: praktyka ta dosiv*, 19 [in Ukrainian]
11. Hlushchenko, O. V. (2016). Financial architectonics of national well-being provision. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

МОДЕЛЮВАННЯ, ІМІТАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ Й УПРАВЛІННІ

УДК 330.3: 330.4: 338.2

DOI: 10.26565/2311-2379-2018-95-06

Т.В. Меркулова, О.В. Томілович

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

E-mail: tamara.merkulova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3507-5593>

МАКРОЕКОНОМІЧНА ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ З ВРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

Загострення екологічних проблем, які пов'язані з економічною діяльністю людини, поширення цього явища на всі (без винятку) регіони та державу світу, зумовлює актуальність і глобальність цього питання в наш час, показує необхідність проведення досліджень щодо вивчення взаємозв'язків між економічним розвитком і природними змінами для пошуку шляхів вирішення протиріч між ними. Важливу роль в таких дослідженнях відіграють економіко-математичні моделі, що дозволяють кількісно оцінити ці взаємозв'язки, проводити багатоваріантні розрахунки з метою пошуку ефективних варіантів економічного розвитку з урахуванням екологічної складової.

Метою даної роботи є розробка макроекономічної динамічної моделі з урахуванням екологічних факторів на підставі модифікації динамічної інтегрованої моделі економіки та клімату Вільяма Нордгауза (модель DICE) та її апробація на основі даних по Україні.

У статті розглянуті наступні результати дослідження: проведений огляд основних припущень моделі Нордгауза; розроблено макроекономічну динамічну модель з врахуванням екологічних факторів за рахунок модифікації моделі Нордгауза; проведено оцінку параметрів модифікованої моделі на основі даних по Україні; створено системно-динамічну реалізацію цієї моделі; проведено експерименти з системно-динамічною реалізацією моделі; здійснено інтерпретацію результатів експериментів.

Дослідження було проведено за допомогою методів математичного та системно-динамічного моделювання, статистичних методів, економетричного моделювання, з використанням програм Vensim та Microsoft Excel (зокрема інструменту Regression пакету Data Analysis).

За результатами експериментів були надані кількісні оцінки певним взаємозв'язкам між економічним розвитком та деякими змінами природи і обґрунтовано висновок щодо можливості використання модифікованої моделі для аналізу та узгодження економічної та екологічної складової.

Ключові слова: модель Нордгауза, екологічні фактори розвитку, навколишнє середовище, сталий розвиток.

JEL Classification: Q 5, O 13, C 5, C 6.

Tamara Merkulova, Oleksiy Tomilovych

V.N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: tamara.merkulova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3507-5593>

MACROECONOMIC DYNAMIC MODEL WITH ENVIRONMENTAL FACTORS (ON THE CASE OF UKRAINE)

The aggravation of environmental problems, related to human economic activity, and the spread of the phenomenon to all (without exception) regions and states of the world determine relevance and global dimension of this issue in these times and show the need for research on the relationship between economic development and nature change to find ways to resolve their contradiction. Economic mathematical models play a significant role in such research as they allow quantitative estimation of these interconnections and multivariate calculations in order to find effective alternatives for economic development with an environmental dimension.

The objective of this study is to develop the macroeconomic dynamic model with environmental factors by modifying William Nordhaus Dynamic Integrated Climate-Economy Model (DICE model) and test it on the data of Ukraine.

This article contains the following research results: the main assumptions of the Nordhaus model were outlined; the macroeconomic dynamic model with environmental factors was developed by modifying the Nordhaus model; the parameters of the modified model were estimated on the data of Ukraine; the system-dynamic implementation of the model was developed; experiments with the system-dynamic implementation of the model were conducted; the results of the experiments were interpreted.

The research was conducted with methods of mathematical and system-dynamic modeling, statistical methods, econometric modeling, Vensim and Microsoft Excel programs (the Data Analysis Regression tool in particular).

Based on the above, some patterns between economic development and nature changes were found, which confirmed the possibility of using the modified model for analyzing and reconciling these components.

Key words: Nordhaus model, environmental factors of development, environment, sustainable development.

JEL Classification: Q 5, O 13, C 5, C 6.

Т.В. Меркулова, А.В. Томилович

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
пл. Свободы, 4, г. Харьков, 61022, Украина

E-mail: tamara.merkulova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3507-5593>

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИНАМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ С УЧЕТОМ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ)

Обострение экологических проблем, которые связаны с экономической деятельностью человека, распространение этого явления на все (без исключения) регионы и государства мира, обуславливает актуальность и глобальность этого вопроса в наше время, показывает необходимость проведения исследований касательно взаимосвязей между экономическим развитием и природными изменениями для поиска путей разрешения противоречий между ними. Важную роль в таких исследованиях играют экономико-математические модели, что позволяют количественно оценить эти взаимосвязи, проводить многовариантные расчеты с целью поиска эффективных вариантов экономического развития с учетом экологической составляющей.

Целью данной работы есть разработка макроэкономической динамической модели с учетом экологических факторов на основании модификации динамической интегрированной модели экономики и климата Уильяма Нордхауса (модель DICE) и ее апробация на основании данных по Украине.

В статье рассмотрены следующие результаты исследования: проведен осмотр основных допущений модели Нордхауса; разработано макроэкономическую динамическую модель с учетом экологических факторов за счет модификации модели Нордхауса; проведено оценку параметров модифицированной модели на основании данных по Украине; создано системно-динамическую реализацию этой модели; проведено эксперименты с системно-динамической реализацией модели; осуществлено интерпретацию результатов эксперимента.

Исследование было проведено с помощью методов математического и системно-динамического моделирования, статистических методов, эконометрического моделирования, с использованием программ Vensim и Microsoft Excel (в частности инструмента Регрессия пакета Анализ данных).

По результатам экспериментов были предоставлены количественные оценки определенным взаимосвязям между экономическим развитием и некоторыми изменениями природы и обоснован вывод о возможности использования модифицированной модели для анализа и согласования экономической и экологической составляющей.

Ключевые слова: модель Нордхауса, экологические факторы развития, окружающая среда, устойчивое развитие.

JEL Classification: Q 5, O 13, C 5, C 6.

Актуальність дослідження та аналіз досліджень та публікацій

Дослідження впливу економічної діяльності людини на природу, навколишнє середовище, клімат стало особливо актуальним з початку ХХІ ст. Це можна пояснити загостренням екологічних проблем по всьому світу, тобто негативною зворотною реакцією природи на діяльність людини — “помстою природи”.

В Україні такі дослідження носять здебільшого теоретичний характер (Зварич, 2016), основні постулати якого запозичені з іноземних робіт, або розглядають односторонній вплив

змін клімату на певну галузь, зазвичай сільське господарство (Нечипоренко, 2016), як найуразливіше до цих процесів. І тільки в останні роки з'явилися роботи, що більш-менш різносторонньо розглядають взаємозв'язки між природою та економікою в масштабі України (Двуліт, 2015), (Горобець, 2017).

Початком системних закордонних досліджень цієї проблематики прийнято вважати ідеї Римського клубу (Club of Rome) та концепцію сталого розвитку (Meadows & al., 1972). Саме з них зміни природи почали розглядатися, з одного боку, як наслідок економічного розвитку і, з іншого, як його фактор.

З самого початку таким взаємозв'язкам прагнули дати кількісну оцінку. Якщо спочатку такі оцінки носили експертний характер (так, Тол вказує, що ще в 1979 р. д'Арж оцінив відсоток втрат економіки від глобального потепління (Tol, 2018)), то згодом на зміну їм прийшли економіко-математичні моделі, які могли не тільки описувати взаємозв'язки, але й давати прогнози щодо них (Tol, 2018), (Nordhaus, 2013).

На сьогоднішній день, як кількісна характеристика взаємовпливу економіки та природи, використовується показник "the social cost of carbon (SCC)" (Nordhaus, 2013&2016), (Tol, 2018), (Auffhammer, 2018), що може бути перекладено як суспільна вартість вуглецю — приблизні економічні втрати в майбутньому від випуску 1 т діоксиду вуглецю сьогодні. Ця характеристика використовується, зокрема, й для встановлення податків на викиди, дозволяючи в певній мірі регулювати їх.

В основі цієї роботи лежить динамічна інтегрована модель клімату та економіка В. Нордгауза, в якій він включив кліматичні зміни до довгострокового економічного аналізу, за що отримав Нобелівську премію з економіки 2018 р. У статті представлено авторську модифікацію цієї моделі та результати її апробацію на основі даних по Україні.

Модифікована макроекономічна модель

В основі оригінальної моделі Нордгауза лежать наступні припущення:

- для споживання та заощадження використовується чистий продукт — валовий продукт за вирахуванням втрат від зміни клімату та витрат на скорочення викидів;
- в процесі виробництва відбуваються викиди діоксиду вуглецю, пропорційні валовому продукту;
- збільшення викидів діоксиду вуглецю опосередковано призводить до підвищення температури повітря;
- підвищення температури призводить до збільшення втрат від зміни клімату;
- витрати на скорочення викидів пропорційні валовому випуску;
- коефіцієнти пропорційності викидів та витрат валовому продукту змінюються з часом, відображаючи вплив науково-технічного розвитку.

Відповідно до основних положень моделі Нордгауза, було розроблено модифіковану макроекономічну динамічну модель з врахуванням екологічних факторів з наступними рівняннями.

Величина кінцевого продукту скорочується на величину витрат, пов'язаних з кліматом та екологією

$$Q(t)=Y(t)-TC(t),$$

$Q(t)$ — чистий кінцевий продукт, $Y(t)$ — валовий внутрішній продукт, $TC(t)$ — витрати на охорону атмосферного повітря та проблеми зміни клімату.

Саме чистий кінцевий продукт $Q(t)$ використовується для споживання та заощадження

$$Q(t)=C(t)+I(t),$$

$C(t)=(1-s)Q(t)$ — кінцеве споживання, $I(t)=sQ(t)$ — капітальні інвестиції, $1-s$ і s — фіксована норма споживання та заощадження відповідно.

Валовий внутрішній продукт $Y(t)$ моделюється за виробничою функцією Кобба-Дугласа

$$Y(t)=AK(t)^\alpha L(t)^{1-\alpha},$$

A — технологічний коефіцієнт, $K(t)$ — вартість основних засобів, $L(t)$ — чисельність зайнятого населення, α і $1-\alpha$ — коефіцієнт еластичності випуску по капіталу та трудових ресурсах відповідно.

Динаміка змінної $L(t)$ описується експоненціальним законом

$$L(t)=L_0e^{nt}.$$

Зміна величини капіталу $K(t)$ відбувається з урахуванням інвестицій та амортизації

$$K(t+1)=K(t)+I(t)-D(t),$$

$D(t)=\delta_k K(t)$ — величина амортизації, δ_k — фіксована норма амортизації.

У процесі економічної діяльності відбуваються викиди діоксиду вуглецю, пропорційні валовому внутрішньому продукту $Y(t)$

$$E(t)=\sigma(t)Y(t),$$

$E(t)$ — викиди діоксиду вуглецю стаціонарними джерелами, $\sigma(t)$ — технологічний параметр, що відображає трендовий характер зменшення викидів на одиницю ВВП. Він змінюється аналогічно до трудових ресурсів

$$\sigma(t)=\sigma_0 e^{\sigma_1 t}.$$

У свою чергу, викиди впливають на середню температуру повітря

$$\bar{T}(t_0, t)=\phi_0+\phi_1 \bar{E}(t_0, t),$$

$\bar{T}(t_0, t)$ — середня температура повітря за період з t_0 по t , $\bar{E}(t_0, t)$ — середні викиди за період з t_0 по t , ϕ_0 і ϕ_1 — параметри.

Звідси середня температура $T(t)$ періоду t визначається за формулою

$$T(t)=(t-t_0+1)\bar{T}(t_0, t)-(t-t_0)\bar{T}(t_0, t-1),$$

Витрати на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату залежать від величини ВВП $Y(t)$, температури $T(t)$ і технології

$$TC(t)=\theta(t)Y(t)T(t),$$

$\theta(t)$ — технологічний параметр, що відображає скорочення витрат на одиницю ВВП*градус Цельсія вище нуля з часом. Він також змінюється за експоненціальним законом.

$$\theta(t)=\theta_0 e^{\theta_1 t}.$$

Оцінка параметрів та апробація моделі

Оцінка параметрів рівнянь модифікованої моделі була проведена на основі щорічних статистичних показників України з 2000 р., скоригованих з урахуванням впливу тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, частини Донецької та Луганської обл. (Держстат України). Вартісні показники при цьому були приведені до порівняних цін 2010 р., а нелінійні рівняння були попередньо лінеризовані. Під час параметризації використовувався інструмент Regression пакету Data Analysis програми Microsoft Excel.

Отримані моделі виявилися адекватними за F-критерієм Фішера, а оцінки параметрів — значущими за t-статистику Стьюдента з довірчою ймовірністю 95%. Звичайні й скориговані коефіцієнти детермінації, середні помилки апроксимації при цьому коливалися від допустимих до відмінних значень.

Відповідно до отриманих оцінок чисельність зайнятого населення України скорочується на 1% щорічно. Викиди на одиницю ВВП і витрати на одиницю ВВП*градус Цельсія при цьому зменшуються на 2,3 і 6,1% відповідно. Також середня багаторічна температура підіймається на 0,015 градуси Цельсія при зростанні середніх щорічних викидів діоксиду вуглецю на 1 млн т.

На основі рівняння модифікованої моделі й оцінок їхніх параметрів було побудовано її системно-динамічну реалізацію за допомогою програми Vensim (рис. 1).

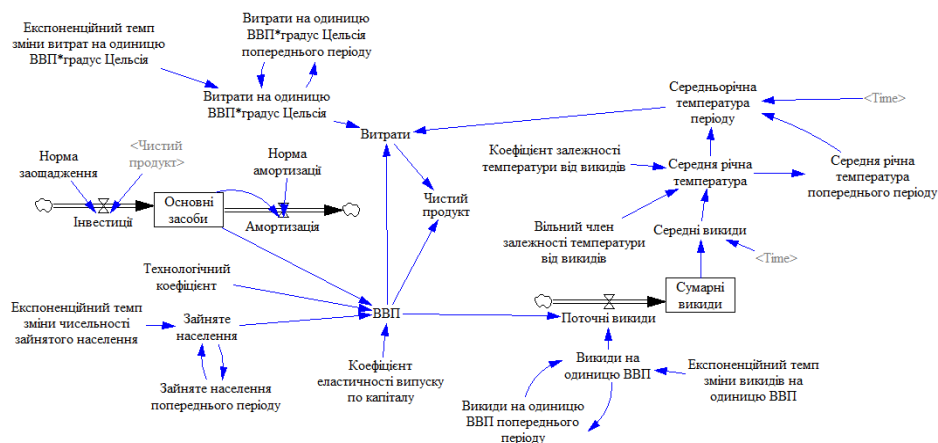

Рис. 1. – Структура системно-динамічної моделі в програмі Vensim

Джерело: авторська розробка

Змінні "... попереднього періоду" цієї моделі задані на рівні 2016 р., змінні-рівні — 2017 р. На її основі були проведені експерименти: багаторазові прогони моделі на протязі 20 тактів для різних значень деякого параметра при початковому рівні інших заради виявлення чутливості деяких змінних, визначених як контрольні. Такими змінними були обрані ВВП, споживання, викиди та витрати, а також їхні подушні аналоги. Досліджуваними параметрами, в свою чергу, виступили: коефіцієнт еластичності випуску по капіталу α , норма заощадження s , норма амортизації d_k , темп приросту населення n , параметр викидів σ_0 , параметр витрат θ_0 , температурний коефіцієнт ϕ_0 .

Висновки

На підставі експериментів були отримані наступні результати.

Зміні параметра α відповідає зміна динаміки ВВП: при менших значеннях спостерігається швидше падіння, при більших — швидше зростання, проте темп зміни ВВП збігається до темпу зміни чисельності зайнятого населення.

При зміні норми заощадження s спостерігається зміна динаміки загального та подушного споживання: більшим значенням параметра відповідає програв на початку, який компенсується кращим ефектом в довгостроковій перспективі та навпаки.

З іншого боку, було виявлено, що темп зміни викидів збігається до значення $e^{n+\sigma_1}$, якщо $n+\sigma_1 \leq 1$. Також, за умови падіння або стабілізації рівня викидів, темп зміни витрат сходиться до значення $e^{n+\theta_1}$, а подушних викидів і витрат — e^{σ_1} і e^{θ_1} відповідно.

У цілому дослідження з побудована модель зберігає основні закономірності макроекономічних динамічних моделей, заснованих на неокласичній виробничій функції. Великим значенням параметра викидів σ_1 та витрат θ_1 відповідає падіння екологічних характеристик виробництва, що негативно впливає на навколишнє середовище, призводить до збільшення витрат і зменшення споживання.

Розроблені моделі можуть бути використані як інструмент якісного та кількісного аналізу взаємозв'язків між економічними та екологічними факторами для пошуку ефективних шляхів узгодження їх впливу на добробут населення.

Література

1. Зварич І. Сучасні глобальні екологічні ризики. Вісник *Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 4. С. 95–101.
2. Нечипоренко О. Стан та перспективи адаптації аграрного сектору економіки України до глобальних змін клімату. *Економіст*. 2016. №11. С. 10–14.
3. Двуріт З. Еколого-економічна оцінка впливу викидів забруднюючих речовин та парникових газів в атмосферне повітря від рухомого складу залізничних підприємств України. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління*. 2015. Вип. 32. С. 52–65.
4. Горобець О.В. Економічні збитки внаслідок викидів парникових газів зі звалищ твердих побутових відходів у Житомирській області. Наука. Освіта. Практика: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю фак. екології і права ЖНАЕУ, 12 жовт. 2017 р. Житомир: Укркобіокон, 2017. С. 93-97.
5. Club of Rome. URL:<https://www.clubofrome.org>
6. Meadows, D.H., Randers, J., Meadows, D.L., Behrens, W.W. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, 1. Universe Books, 1972. 211 p.
7. Tol, R.S.J. The Economic Impacts of Climate Change. *Review of Environmental Economics and Policy*, 2018. 12(1), 4-25.
8. Nordhaus, W. with Sztorc, P. DICE-2013R: Introduction and User's Manual. 2013. URL: http://www.econ.yale.edu/~nordhaus/homepage/homepage/documents/DICE_Manual_100413r1.pdf
9. Nordhaus, W.D. Revisiting the social cost of carbon. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2017, 114(7), 1518-1523.
10. Auffhammer, M. Quantifying Economic Damages from Climate Change. *Journal of Economic Perspectives*, 2018, 32(4), 33-52.
11. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

References

1. Zvarych I. (2016). Current global environmental risks. Bulletin of Ternopil National Economic University, 4 issue, 95-101. (In Ukrainian)
2. Nechyporenko O. (2016). Status and prospects of the Ukrainian economy's agricultural sector adaptation to global climate changes. Ekonomist, №11, 10-14. (In Ukrainian)
3. Dvulit Z. (2015). Ecological and economic evaluation of influence of emissions of pollutants and greenhouse gases into the air from rolling stock of Ukrainian railways enterprises. Collection of research works of State Economy and Technology University of Transport. Ser.: Economics and management, 32 issue, 52-65. (In Ukrainian)
4. Gorobets O.V. (2017). Economic losses due to greenhouse gas emissions from solid waste landfills in Zhytomyr region. Science. Education. Practice: Proceedings of the Scientific and Practical Conference devoted to the 20-th anniversary of the Faculty of Ecology and Law of ZhNAEU, 12 Oct., 2017. Zhytomyr: Ukrecobiocon: 93-97. (In Ukrainian)
5. Club of Rome. Retrieved from <https://www.clubofrome.org>
6. Meadows D.H., Randers J., Meadows D.L., & Behrens W.W. (1972). The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. Universe Books, 211
7. Tol R.S.J. (2018). The Economic Impacts of Climate Change. Review of Environmental Economics and Policy, 12(1), 4-25.
8. Nordhaus W., & Sztorc P. (2013). DICE-2013R: Introduction and User's Manual. Retrieved from http://www.econ.yale.edu/~nordhaus/homepage/homepage/documents/DICE_Manual_100413r1.pdf
9. Nordhaus W.D. (2017). Revisiting the social cost of carbon. Proceedings of the National Academy of Sciences, 114(7), 1518-1523.
10. Auffhammer M. (2018). Quantifying Economic Damages from Climate Change. Journal of Economic Perspectives, 32(4), 33-52.
11. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua>

В. Г. Боронос, О. В. Шкарупа, Ж. О. Кобець
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, м. Суми, 40007, Україна,
E-mail: vg.boronos@gmail.com, elenashkarupa@econ.sumdu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8990-0886>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА ПОТЕНЦІАЛ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

В статті розглянуто питання формування показників, які характеризують процес тінізації економіки та його вплив на потенціал сталого розвитку території з урахуванням фінансово-економічної складової. Доводиться, що тінізація економіки безпосереднього впливає на систему національної економіки. Обґрунтовано доцільність наукового розгляду тінізації економіки не як окремих показників в загальній динаміці макроекономічного розвитку, а як невід'ємних складових потенціалу сталого розвитку території. Створення нових програм та планів, призначених вивести регіони на новий рівень якості розвитку територій залежить від рівня впливу показників тінізації економіки. Виокремлено основні критерії оцінки впливу тінізації економіки на потенціал сталого розвитку території в умовах інтеграції України до Європейського Союзу та реформування місцевого самоврядування. Встановлено, що ефективність реалізації потенціалу сталого розвитку території багато в чому залежить від створення системи моніторингу процесів тінізації економіки. Визначено шляхи використання системи показників та напрями формування системи показників оцінки впливу тінізації економіки на розвиток потенціалу сталого розвитку території, в т.ч. фінансового. Доведено, що однією з проблем використання показників тінізації економіки при управлінні потенціалом розвитку територій є її інформаційне забезпечення, а саме оцінка фактичного стану відповідних показників. Запропоновано науково-методичний підхід до формування та оцінки показників формування складових індикатору сталого розвитку території з огляду на взаємовплив факторів тінізації економіки на основі економіко-математичного аналізу, який включає шість етапів з інтерпретацією результатів. Склад показників формування індикатору сталого розвитку запропоновано розглядати з урахуванням фінансово-економічних факторів сталого розвитку території.

Ключові слова: тінізація, фінансовий потенціал, сталий розвиток, управління, регулювання.

Jel Classification: G 00, O 17, P 47, R 10.

Viktoriia Boronos, Olena Shkarupa, Zhanna Kobets
Sumy State University
Rimsky-Korsakov str., Sumy, Ukraine, 40007
E-mail: vg.boronos@gmail.com, elenashkarupa@econ.sumdu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8990-0886>

THE PROBLEMS OF THE PROBLEMS OF THE BUILDING A SYSTEM OF INDICATORS FOR ASSESING THE IMPACT OF THE ECONOMY'S SHADOWIZATION ON THE POTENTIAL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TERRITORY

The article deals with the forming of indicators characterizing the process of shadowing the economy and its impact on the potential of the sustainable development of the territory, taking into account the financial and economic component. It was determined that the shadowization of the economy directly affects the system of the national economy. The expediency of studying shadow economy as separate indicators in the general dynamics of macroeconomic development, but as integral components of the potential for sustainable development of the territory was justified. The creation of new programs and plans designed to bring the regions to a new level of quality in the development of territories depends on the level of influence of indicators of the shadow economy. The main criteria for assessing the impact of the shadow economy, the potential for sustainable development of the territory in the context of the integration of Ukraine into the European Union and the reform of local government were established. It was determined that efficient realization of the potential for the sustainable

development of a territory largely depends on the creation of a system for monitoring the processes of shadow economy. The ways of using the system of indicators and the directions of building a system of indicators for assessing the impact of the economy's shadowization on the development of the potential for sustainable development of the territory, including financial were identified. One of the problems of using indicators of the economy's shadowization in managing the potential for the development of territories proved to be its information support, namely, the assessment of the actual state of indicators of shadowization. A scientific and methodological approach to building and assessing the indicators of the formation of components of an indicator of sustainable development of the territory, taking into account the mutual influence of the factors of the economy's shadowization on the basis of economic and mathematical analysis, which includes six stages with the interpretation of the results, was proposed. The composition of the indicators of the formation of an indicator of sustainable development was suggested to consider taking into account the financial and economic factors of sustainable development of the territory.

Keywords: shadowization of the economy, financial potential, sustainable development, management, regulation.

Jel Classification: G 00, O 17, P 47, R 10.

В. Г. Боронос, Е. В. Шкарупа, Ж. А. Кобец

40007, Украина, г. Сумы, ул. Римского-Корсакова, 2

E-mail: vg.boronos@gmail.com, elenashkarupa@econ.sumdu.edu.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8990-0886>

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ПОТЕНЦИАЛ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ

В статье рассмотрены вопросы формирования показателей, характеризующих процесс тенизации экономики и его влияние на потенциал устойчивого развития территории с учетом финансово-экономической составляющей. Определено, что тенизация экономики непосредственно влияет на систему национальной экономики. Обоснована целесообразность научного рассмотрения тенизации экономики не как отдельных показателей в общей динамике макроэкономического развития, а как неотъемлемых составляющих потенциала устойчивого развития территории. Создание новых программ и планов, предназначенных вывести регионы на новый уровень качества развития территорий зависит от уровня влияния показателей тенизации экономики. Выделены основные критерии оценки влияния тенизации экономики потенциал устойчивого развития территории в условиях интеграции Украины в Европейский Союз и реформирования местного самоуправления. Установлено, что эффективность реализации потенциала устойчивого развития территории во многом зависит от создания системы мониторинга процессов тенизации экономики. Определены пути использования системы показателей и направления формирования системы показателей оценки влияния тенизации экономики на развитие потенциала устойчивого развития территории, в т.ч. финансового. Доказано, что одной из проблем использования показателей тенизации экономики при управлении потенциалом развития территорий является ее информационное обеспечение, а именно оценка фактического состояния показателей тенизации. Предложен научно-методический подход к формированию и оценки показателей формирования составляющих индикатора устойчивого развития территории с учетом взаимного влияния факторов тенизации экономики на основе экономико-математического анализа, который включает шесть этапов с интерпретацией результатов. Состав показателей формирования индикатора устойчивого развития территории предложено рассматривать с учетом финансово-экономических факторов устойчивого развития территории.

Ключевые слова: тенизация, финансовый потенциал, устойчивое развитие, управление, регулирование.

Jel Classification: G 00, O 17, P 47, R 10.

Постановка проблеми. Тінізація економіки з одного боку, є основною проблемою фінансової системи, а з другого – державної економічної політики. Роль тіньової економіки в Україні є вагомю, оскільки вона яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. Наукова проблематика полягає в тому, що розвинена система тіньової економіки знижує фінансовий потенціал території, змінює показники його розвитку, викривлює соціально-економічні результати стану будь-яких економічних систем. Рівень впливу тіньової економіки на розвиток потенціалу території, зокрема у фінансовій його частині, є комплексною проблемою та потребує детального аналізу. Одним з найбільш принципових проблем є підтримка та розвиток потенціалу території в

цілому. Відтак, дане дослідження присвячене саме питанню формування системи показників, що свідчать про вплив тіньової економіки на розвиток потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі вирішенню питань тіннізації економіки присвячено багато праць відомих вчених, таких як Варналій З. С. (Варналій, 2006), Коркоц О. М. (Коркоц, 2015), Шумська С. С. (Shumska, 2013), Белев Б. (Belev, 2003), Гутман П. М. (Gutmann, 1985), Шнейдер Ф. (Schneider, 2015). Фундаментальні дослідження, спрямовані на розгляд сутності тіньової економіки, її структури, методів її оцінки містяться в роботах вчених А.Базилюка, В.Бородюка, Т.Вахненко, В.Гончарової, Г.Задорожного, Т.Кваши, С.Коваленка, І.Мазур, В.Мандибури, І.Мельоти, А.Мокія, Л.Мусіної, Т.Приходька.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз наукових здобутків вчених дає розуміння того, що тіннізація економіки не сприймається як категорично позитивне або негативне явище. Більшість досліджень присвячена саме тлумаченню цього явища та його безпосереднього впливу на економічну систему національної економіки. Проте, питання формування інтегральної системи показників оцінки впливу тіннізації економіки на розвиток потенціалу сталого розвитку території, в т.ч. фінансового залишаються поза увагою.

Метою статті є удосконалення науково-методичних засад формування системи показників для забезпечення оцінки впливу тіннізації економіки на потенціал території, завдяки якому реалізується фінансова стійкість держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив тіннізації економіки поряд із макроекономічною нестабільністю визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) ключовими глобальними викликами майбутнього десятиріччя. Проблема тіннізації економіки у глобальному контексті пов'язана з досягненням цілей розвитку тисячоліття щодо сталого розвитку. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), при наявності у світовій економіці близько 1,2 млрд офіційних робочих місць понад 1,8 млрд працюючих зайняті у нелегальному секторі, що, відповідно, позбавляє їх соціальних гарантій (Belev, 2003, с. 5).

Згідно статистичним даними розмір тіннізації економіки України склав 44,8%. Середній розмір тіньової економіки України з 1991 року по 2015 рік оцінюється в 44,8% ВВП, а в 2015 році – 42,9%. Проте за окремими оцінками (на основі за показників попиту на гроші або використання екліктичної енергії) рівень тіннізації сягає до 80% ВВП (Тіньова економіка в Україні, 2013). Рівень тіньової економіки в Україні в першому півріччі 2018 року зменшився у порівнянні з відповідним періодом минулого року на 3% і становить 32% від обсягу офіційного ВВП. Для порівняння: в Азербайджані – 52,19% і 43,66%, Вірменії – 42,59% і 35,96%, Грузії – 64,87% і 53,07%. У Казахстані в середньому 38,88% і 32,82% у 2015 році, Молдові - 43,43% і 39,68%, Таджикистані – 42,99 і 37,73%, Киргизстані – 37,92% і 30,78 %, Естонії – 23,8% і 18,49%, Латвії – 22,23% і 16,62%, Литві – 25,15% і 18,65%, Польщі – 25,1% і 16,67% ВВП (Міністерство економічного розвитку і торгівлі, 2018), (Тіньова економіка в Україні, 2013).

Низхідна тенденція спостерігалася до 2008 року - показник знизився до 36,65%. У 2015 році українська тіньова економіка оцінювалася на рівні 42,9%. В розвинених країнах показник знаходиться в межах від 7% до 15% ВВП (США, Нідерланди, Японія, Швейцарія, Сінгапур), (Тіньова економіка в Україні, 2013).

Зважаючи на те, що тіннізація економіки є вагомим складовим сучасного суспільного господарства України, відсутність сформованої системи показників за принципом впливу на потенціал території ускладнює загальну оцінку розвитку національного господарства. До того ж, урахування впливу тіннізації економіки на фінансову складову розвитку регіонів України при розробці відповідних програм та стратегій розвитку значно підвищить їх ефективність.

В своєму дослідженні Дадашов П. А. та М. П. Кладова зазначають, що «в Україні розрахунки рівня тіньової економіки проводить науково-дослідницький інститут статистики Держкомстату спільно з Міністерством економіки, які розробили систему моніторингу та економічного аналізу, методика охоплює п'ять методів оцінювання тіньового сектору, а саме монетарний, електричний, метод «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий метод, метод збитковості підприємств» (Дадашов, 2016). Але зазначені підходи до оцінки впливу тіннізації економіки дають наближені результати в межах тих секторів, які розглядаються за системою національних рахунків.

При розробці ж стратегії сталого розвитку України, а також відповідних планів і програм в галузі соціально-економічного розвитку, на всіх рівнях господарювання протягом більш двадцяти років накопичувався певний досвід. Основною метою цього є послідовне підвищення

соціально-економічних показників, зниження соціальної нерівності, збереження незалежності і культурних цінностей України. Стратегія сталого розвитку територій передбачає ефективне виконання ключових функцій держави: формування та забезпечення реалізації норм і правил поведінки економічних агентів; підтримання макроекономічної і структурної рівноваги в тій частині, в якій ринковий механізм виявляється не в змозі це зробити; створення сприятливих соціальних умов функціонування економіки; забезпечення економічної безпеки і ефективну протидію загрозам і факторам нестабільності (Лібанова, 2017).

Пріоритетами розвитку потенціалу сталого розвитку території є формування умов для ефективних економічних механізмів, що дозволяють забезпечити досягнення таких цілей суспільства (Інноваційна Україна 2020, 2015):

- якості розвитку людини;
- гармонійних соціальних відносин;
- стійкої динаміки фінансово-економічного розвитку;
- забезпечення національної безпеки.

Стимулювання підприємницької ініціативи у зниженні впливу тінізації економіки та відповідальності людей за рівень свого матеріального добробуту - найважливіші складові процесу переходу до сталого розвитку. Основні пріоритети політики в цій галузі - захист прав власності, розвиток і вирівнювання умов конкуренції, дебіурократизація економіки, стабільність макроекономічної політики.

На сьогоднішній день світовим співтовариством розроблено і використовується в практичній діяльності близько трьох тисяч екологічних показників та індикаторів стійкості (Лібанова, 2017). В ідеалі доцільно мати «наскрізні» індикатори, які можуть бути застосовні для будь-якого рівня - національного, чи місцевого. До числа таких індикаторів належать показники, за якими є статистика для всіх рівнів: це, наприклад, показники, пов'язані з тінювим ринком праці. Перш за все, такі показники мають відображати динаміку тінізації: відображення змін, що відбуваються в будь-якому процесі чи явищі, особливо в тих випадках, коли мова йде про моніторинг ефективності діяльності соціально-економічної системи. Це, є не менш важливим при виконанні будь-яких порівнянь або визначенні базових рівнів для зіставлення даних по регіонам. Важливим є ступінь чутливості до змін й чітка спрямованість системи показників: чітке визначення позитивної або негативної спрямованості змін, що відбуваються.

Показники оцінки впливу тінізації економіки на потенціал сталого розвитку територій повинні відповідати таким основним критеріям:

- можливість використання на макрорівні в національному масштабі;
- поєднувати різні аспекти (зокрема, екологічні, соціальні та економічні);
- мати однозначну інтерпретацію для осіб, які приймають рішення;
- мати кількісне вираження;
- спиратися на наявну систему статистики для збору інформації;
- мати репрезентативність для міжнародних зіставлень;
- можливість оцінки в тимчасовій динаміці;
- наскрізне уявлення за рівнями (державний, регіональний) і секторам;
- бути гнучкими;
- мати обмежену кількість.

Економічне зростання може бути забезпечено тільки за рахунок поєднання накопичення капітальних і інтелектуальних ресурсів спільно з підвищенням ефективності їх використання. При цьому, науково-технічний прогрес необхідний для успішного переходу до сталого розвитку, а реалізація державної науково-технічної та промислової політики – найважливіша умова зміцнення потенціалу сталого розвитку території. В умовах обмеженості коштів, надзвичайно важливим стає визначення загальнодержавних пріоритетів підтримки і фінансування наукових розробок (Алимов, 2014). У рішенні задач сталого розвитку пріоритетні наукові напрямки сприятимуть підвищенню ефективності використання ресурсів, в тому числі невідновлюваних, забезпечення економічного і технологічного розвитку країни, вирішення соціально-економічних та екологічних проблем та ін.

Таким чином, в умовах інтеграції України в Європейський Союз та реформування місцевого самоврядування, яке покликане розв'язати цілу низку застарілих проблем управління територіями та надати нові імпульси до розвитку, особливої актуальності набувають питання дослідження проблем формування системи таких показників. Ефективність

реалізації потенціалу сталого розвитку території багато в чому залежить від створення системи моніторингу процесів тінізації економіки. Необхідно відзначити той факт, що в більшості країн світу організація такого моніторингу визначається комплексом механізмів протидії тіншової економічної діяльності. При цьому, застосовність тих чи інших методів та інструментів управління цим процесом залежить від достовірності і оперативності оцінки впливу тінізації економіки та різні сфери діяльності суспільства, що відбуваються в соціально-економічній сфері.

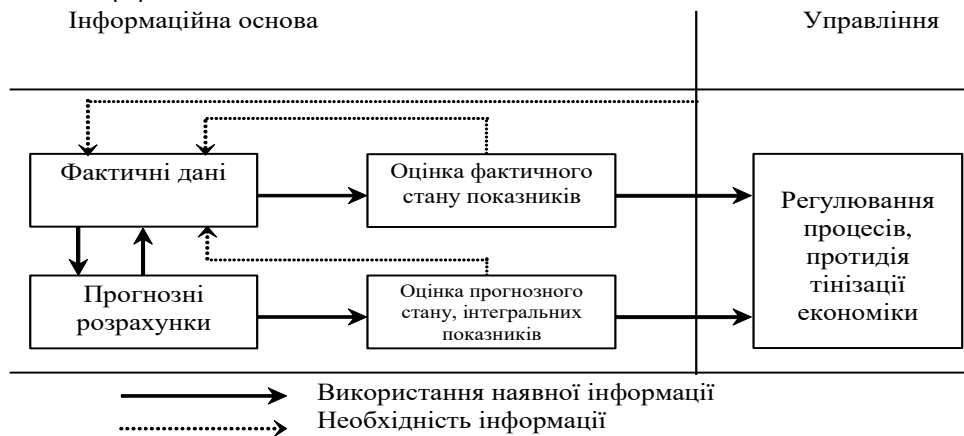

Рис. 1 – Загальна схема системи використання показників тінізації економіки
 Джерело: складено авторами на основі (Шкарупа, 2007).

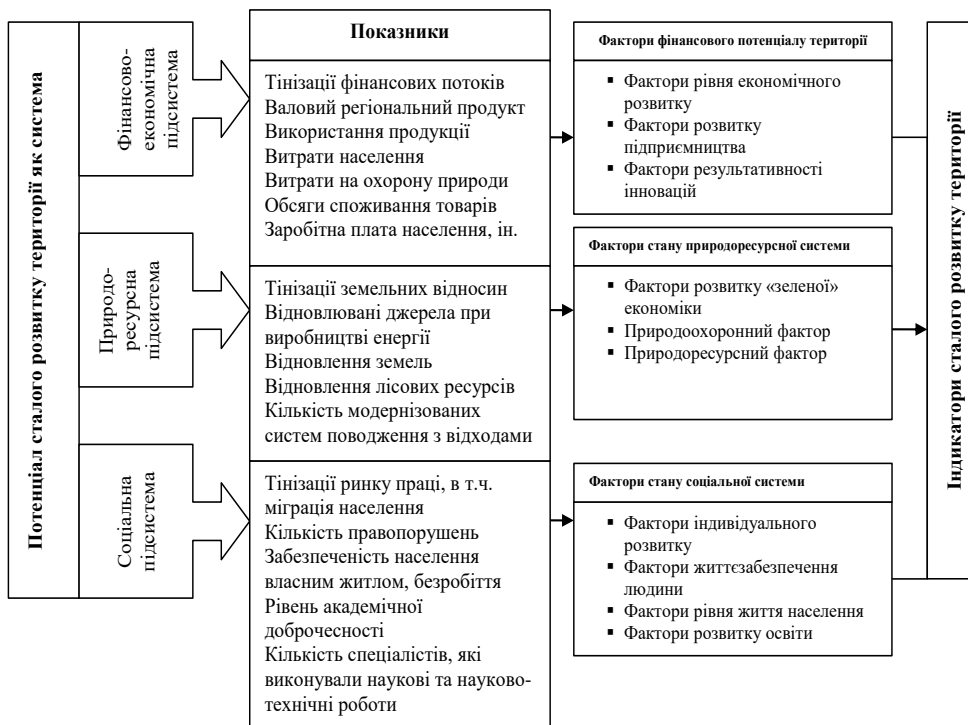

Рис. 2 – Склад показників формування складових індикатору сталого розвитку території з урахуванням фінансово-економічних факторів
 Джерело: складено авторами

Аналіз літератури свідчить, що головними основними формами прояву тіньових процесів в сучасній Україні є: тіньова зайнятість, нелегальне виробництво товарів і послуг, приховування прибутків підприємств, доходів громадян від оподаткування, необґрунтовані податкові пільги, заборгованість по заробітній платі, недобросовісні процеси в фінансово-кредитній сфері і ціноутворенні, масове розкрадання власності, в т.ч. природних ресурсів, недобросовісні процеси в сфері поводження відходів та невідновлювальних джерел енергії, торгівля інтелектуальною власністю, кримінальний бізнес (Державний комітет статистики України, 2018), (Міністерство економіки України, 2013).

З метою формалізації процесу впливу даних показників на розвиток території, зокрема у частині фінансової сталості, пропонується визначити такі етапи її оцінки (табл. 1). Особливість аналізованого підходу до оцінки рівня впливу факторів тінізації економіки на потенціал території є, насамперед, те, що він дозволяє охарактеризувати процеси та результати місцевого господарювання. Групи факторів можуть бути використані для прийняття управлінських рішень в межах розробки та реалізації планів та стратегій місцевого розвитку.

Таблиця 1

Етапи проведення оцінки рівня впливу тінізації економіки на потенціал сталого розвитку території

1 етап – визначення показників, збір даних та первинні розрахунки	
2 етап – проведення нормалізації даних, розрахунок нормалізованих показників (по відношенню до території-еталону з максимальним або мінімальним значенням того чи іншого показника)	
$X_{ij}^{norm} = X_{ij} / X_{i \max(\min)}$ $Z_i^{norm} = Z_{ij} / Z_{i \max(\min)}$ <p>X_{ij}^{norm}- нормалізоване значення і показника по j території; X_{ij}- значення і показника по j території; $X_{i \max(\min)}$ – відповідно максимальне або мінімальне значення і показника серед обраних територій</p> <p>Z_i^{norm}- нормалізоване значення і показника по j території; X_{ij}- значення і показника по j території; $X_{i \max(\min)}$ – відповідно максимальне або мінімальне значення і показника.</p>	$Y_i^{norm} = Y_{ij} / Y_{i \max(\min)}$ <p>Y_i^{norm}- нормалізоване значення і показника сталого розвитку по j території; Y_{ij}- значення і показника сталого розвитку по j території; $Y_{i \max(\min)}$ – відповідно максимальне або мінімальне значення і показника серед усіх територій.</p>
3 етап – визначення типу факторів та вибір методики розрахунку інтегрального показника	
4 етап – розрахунок інтегрального показника рівня впливу факторів тінізації економіки на потенціал території з урахуванням фінансово-економічної складової (I_{fin}) та показників сталого розвитку території	
$I_{fin} = \sum_1^J X_{ij}^{norm}, \quad I_f = \sum_1^J Z_{ij}^{norm}$	$I_{st} = \sum_1^J Y_{ij}^{norm}$
5 етап – оцінювання рівня взаємовпливу інтегральних показників	
6 етап – аналіз та інтерпретація результатів з урахуванням пофакторного аналізу тінізації економіки та сталого розвитку території.	

Джерело: Згруповано та систематизовано авторами за даними (Jütting and others, 2008; Richardson, 2009; Shumska and others, 2013)

Висновки. Місцевий розвиток в Україні залежить від реалізації потенціалу території, одним з головних викликів якого є тінізація економіки. Науково-технічний, виробничий, фінансовий потенціал – як складові чинники соціального-економічного розвитку сталого розвитку території, впливають на зміст та структуру політики, яка впроваджується на місцях. Створення нових програм та планів, призначених вивести регіони на новий рівень якості розвитку території залежить від рівня впливу показників тінізації економіки. На рівні кожного регіону метою є забезпечення фінансово-економічної стабільності, в той час як природоресурсні та соціальні фактори мають вагомий взаємовплив з точки зору довгострокового розвитку території. Для перевірки наявності та рівня взаємовпливу цих факторів в подальшому передбачається проведення кореляційного аналізу інтегральних показників розвитку фінансово-економічного й природоресурсного середовища та показників, які характеризують рівень тінізації в цих сферах. Це дозволить розробити типологію територій за рівнем тінізації економіки з урахуванням принципів сталого розвитку.

Література

1. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. Монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
2. Державний комітет статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua
3. Дадашов П.А., Кладова М.П. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку України. Ефективна економіка № 11, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5271>
4. Коркоц О. М. Модель прогнозування впливу тіньової економіки на економічну безпеку регіону. Вісник ЧДТУ. 2015. № 3. С. 106–111.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: наказ. Міністерство економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.
6. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2018 року. Міністерство економічного розвитку і торгівлі. URL: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=ТендентииTinovoiEkonomiki>.
7. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. К.: НІСД, 2011. 31 с.
8. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. К. : ДУІЕПСР НАН України, 2017. 864 с.
9. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред.В.М. Гейця та ін. ; НАН України. К., 2015. 336 с.
10. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми /О.М. Алимов, О.І. Амоша та ін. ; за заг. ред. В.І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. Запоріжжя : КПУ, 2014. 798с.
11. Шкарупа Е.В. Эколого-экономическая оценка состояния региона в контексте экологически устойчивого развития : Дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук по спец. 08.00.06 / Е.В. Шкарупа. Сумы : СумГУ. 2007. 215 с.
12. Belev V. The informal economy in the EU accession countries. Center for the Study of Democracy, Sofia. 2003.
13. Gutmann P. M. The subterranean economy, redux. The economics of the shadow economy. Springer Berlin Heidelberg, 1985. С. 2-18.
14. Jütting J., Perleviet J., Xeniogiani T. Informal employment re-loaded. OECD Development Centre. Paris: OECD, 2008.
15. Richardson M. Principal Component Analysis. 2009. URL: <http://www.sdss.jhu.edu/~szalay/class/2015/SignalProcPCA.pdf>
16. Shumska S., Nezhyvenko O. Shadow economy in Ukraine: methodology and evaluation. Actual Problems of Economics. 2013. №10 (148). С. 74–83.
17. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments. 2015.

References

1. Varnalij, Z.S. (2006). Shadow economy: the essence, features and ways of legalization. Monograph, 576.
2. State Committee of Statistics of Ukraine. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua.
3. Dadashov, P.A., Kladova, M.P. (2016). Impact of the shadow economy on the economic security of Ukraine. Efektyvna ekonomika (Effective economy), 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5271>.
4. Korkots, O. (2015). Model of forecasting the influence of the shadow economy on the economic security of the region. Visnyk ChDTU, 3, 106-111.
5. On approval of Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy: an order. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (Ministry of Economy of Ukraine). Retrieved from <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.
6. Trends in the shadow economy in Ukraine in the first quarter of 2018. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli (Ministry of Economic Development and Trade). Retrieved from

<http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

7. The shadow economy in Ukraine: the scale and direction of overcoming (2011). K: NISS, 31.
8. Libanova, E.M., Khvesyk, M.A. (2017). Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: vectors of real progress: national report. K.: DUIEPST NAS of Ukraine, 864.
9. Geets, V.M. Innovative Ukraine 2020: national Report (2015). National Academy of Sciences of Ukraine. K., 336.
10. Alimov, O.M., Amosha, O.I. and others. (2014). The first stage of modernization of the Ukrainian economy: experience and problems. EI of the National Academy of Sciences of Ukraine, KPU. Zaporozhye: KPU, 798.
11. Belev, B. (2003). The informal economy in the EU accession countries. Center for the Study of Democracy, Sofia.
12. Gutmann, P.M. (1985). The subterranean economy, redux. The economics of the shadow economy. Springer Berlin Heidelberg, 2-18.
13. Jütting, J., Perlevliet, J., Xenigiani, T. (2008). Informal employment re-loaded. OECD Development Centre. Paris: OECD.
14. Richardson, M. (2009). Principal Component Analysis. Retrieved from <http://www.sdss.jhu.edu/~szalay/class/2015/SignalProcPCA.pdf>.
15. Shumska, S., Nezhyvenko, O. (2013). Shadow economy in Ukraine: methodology and evaluation. Actual Problems of Economics, 10 (148), 74-83.
16. Schneider, F. (2015). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other. OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments.
17. Shkarupa, E.V. (2007) Ekologo-ekonomicheskaya otsenka sostoyaniya regiona v kontekste ekologicheskoi ustoychivogo razvitiya : Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk / Ye.V. Shkarupa. – Sumy : Sumskiy gosudarstvennyy universitet. – 215 s. – SumGU.

МЕНЕДЖМЕНТ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 005.336:332.1(477)

DOI: 10.26565/2311-2379-2018-95-08

О. О. Петряєв

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

E-mail: dochent78@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6705-4714>

М. В. Грузд

Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

пр. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна

E-mail: grumary@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті досліджено проблеми формування та оцінки соціального потенціалу в системі пріоритетів людського розвитку. Доведено відсутність науково обґрунтованих концепцій та моделей управління соціальним потенціалом в Україні. Узагальнено підходи до трактування сутності соціального потенціалу регіону, країни. Визначено основні ознаки поняття, що розглядається. Показано, що соціальний потенціал складається з елементів, що безпосередньо визначають соціальну активність населення регіону та рівень його соціальної захищеності. Обґрунтовано, що соціальний потенціал регіону формується із потенціалів окремих осіб і відповідних передумов, які в поєднанні дають нове утворення. Визначено пріоритетність соціальної складової розвитку соціального потенціалу регіону. Виявлено особливість соціального потенціалу регіону. Визначено рівні формування соціального потенціалу регіону. Названо основні показники, які мають вплив на розвиток соціального потенціалу регіону країни. Наведено структура показників і надано основні характеристики соціального потенціалу регіону. Обґрунтовано вихідні положення щодо перетворення соціального потенціалу регіону в соціальний ресурс та визначено механізми активізації цих процесів. Показано етапи оцінки соціального потенціалу регіонів України та розкрито їх зміст. Оцінено соціальний потенціал регіонів України в динаміці. Запропоновано заходи щодо подолання нерівномірності розвитку регіонів України. Рекомендовано використання стимулюючих заходів активізації соціального потенціалу регіонів України на основі ефективного механізму державного управління. Показано необхідність забезпечення фінансової самостійності регіонів за рахунок розмежування компетенції між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання. Запропоновано розробити механізм міжрегіонального співробітництва.

Ключові слова: соціальний потенціал, регіони України, формування, оцінка, рівень, розвиток
JEL Classification: I 31; R 11; R 13.

Oleksii Petriaiev

V.N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: dochent78@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6705-4714>

Maryna Gruzd

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Prospect Nauki, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine

E-mail: grumary@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

SPECIFIC DESIGN AND ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL CAPITAL OF THE REGIONS OF UKRAINE

The article deals with the problems of formation and evaluation of social capital in the system of human development priorities. The lack of scientifically grounded concepts and models of social capital management in Ukraine was proved. The approaches to the interpretation of the essence of the social capital of the region and

the country were generalized. The main features of the concept under consideration were determined. It is shown that social capital consists of the elements that directly determine the social activity of the population of the region and the level of its social security. It is substantiated that the social capital of the region is made up of the capacity of individuals and the corresponding prerequisites, which together create a new entity.

The priority of the social component of development of social capital of the region is determined. The specific feature of the social capital of the region and the levels of its design are revealed. The main indicators affecting the development of the regional social capital are named. The structure of indicators is presented and the main characteristics of the social capital of the region are given. The initial provisions concerning the transformation of the social capital of the region into a social resource are substantiated and mechanisms for activating these processes are defined. The stages of estimating the social capital of the regions of Ukraine are shown and their content is disclosed. The social capital of Ukrainian regions is estimated in dynamics. Measures to overcome the uneven development of regions of Ukraine are proposed. It is recommended to use stimulating measures to revitalize the social capital of the regions of Ukraine on the basis of an effective mechanism of public administration. The need for ensuring the financial autonomy of the regions by delimitating competence between state authorities, local self-government and economic entities is justified. It is proposed to develop a mechanism of interregional cooperation.

Keywords: social capital, regions of Ukraine, design, assessment, level, development.

JEL Classification: I 31; R 11; R 13.

А. А. Петряев

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

E-mail: dochent78@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6705-4714>

М. В. Грузд

Харьковский национальный экономический университет имени С. Кузнеца
пр. Науки, 9-а., Харьков, 61166, Украина

E-mail: grumary@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье исследованы проблемы формирования и оценки социального потенциала в системе приоритетов человеческого развития. Доказано отсутствие научно обоснованных концепций и моделей управления социальным потенциалом в Украине. Выявлена особенность социального потенциала региона. Обобщены подходы к трактовке сущности социального потенциала региона, страны. Определены основные признаки рассматриваемого понятия. Показано, что социальный потенциал состоит из элементов, непосредственно определяющих социальную активность населения региона и уровень его социальной защищенности. Обосновано, что социальный потенциал региона формируется из потенциалов отдельных лиц и соответствующих предпосылок, которые в сочетании дают новое образование. Определена приоритетность социальной составляющей развития социального потенциала региона. Выявлено особенность социального потенциала региона и определены уровни его формирования. Названы основные показатели, которые влияют на развитие социального потенциала региона страны. Приведена структура показателей и основные характеристики социального потенциала региона. Обоснованы исходные положения по преобразованию социального потенциала региона в социальный ресурс и определены механизмы активизации этих процессов. Показаны этапы оценки социального потенциала регионов Украины и раскрыто их содержание. Оценен социальный потенциал регионов Украины в динамике. Предложены меры по преодолению неравномерности развития регионов Украины. Рекомендовано использование стимулирующих мер активизации социального потенциала регионов Украины на основе эффективного механизма государственного управления. Показана необходимость обеспечения финансовой самостоятельности регионов за счет разграничения компетенции между органами государственной власти, местного самоуправления и субъектами хозяйствования. Предложено разработать механизм межрегионального сотрудничества.

Ключевые слова: социальный потенциал, регионы Украины, формирование, оценка, уровень, развитие.

JEL Classification: I 31; R 11; R 13.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні науковцями і практиками приділяється велика увага до вирішення соціальних проблем. Це відображається в обговоренні питань, що стосуються соціальної політики держави, на різних наукових заходах, публікація багатьох статей та монографій з соціальних питань. У нинішній кризі питання формування та

використання соціального потенціалу регіону стало ще важливішим, оскільки у його розвитку є негативні тенденції.

Дослідження соціального потенціалу присвячено багато наукових праць. Обговорюється соціальний потенціал молодого міста, соціальний потенціал в плануванні міського розвитку, управління соціально-економічним розвитком, розробка методики дослідження економічного і соціального розвитку регіону і т.п. В останні роки вчені звертають увагу на деякі елементи соціального потенціалу, таких як, наприклад, людські ресурси, якість життя в регіоні тощо. Проте використання існуючого соціального потенціалу регіону в розрізі загального потенціалу країни приділяється недостатньо уваги.

Відсутність науково обґрунтованих концепцій та моделей управління соціальним потенціалом суспільства, а також критеріїв оцінки та регулювання цього процесу призводять до збільшення диспропорцій та загострення кризи. Це багато в чому пов'язано з тим, що довгий час пріоритетом для людського розвитку був не соціальний добробут, а прискорення економічного зростання. Вважалося, що досягнення в економіці автоматично призведуть до соціального прогресу. Проте формула рівності економічного зростання та ефективного розвитку соціального потенціалу не знайшла належної реалізації (Лібанова, 2014).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування та оцінки соціального потенціалу в системі пріоритетів людського розвитку є абсолютно новою, тому робота, яка розглядає цю проблему, є рідкістю. Проте значним науковим фундаментом для більш глибокого вивчення вищевказаного соціального процесу були відомі вітчизняні та зарубіжні автори (Панкова, 2011).

Багато досліджень провідних вчених з різних аспектів соціального потенціалу, а саме соціального потенціалу регіонів вивчали В. М. Прохорова, М. П. Салтан; аналіз соціального потенціалу з використанням рейтингової оцінки проводили Я. В. Луценко, М. О. Кримова (Луценко et al., 2013), В. П. Дубішев; соціальний потенціал на психологічному рівні, що вказує на індивідуальні психологічні резерви, розглядала Л. І. Панкова.

Останні тенденції дослідження соціального розвитку і соціального потенціалу знаходять своє відображення в роботах таких вчених, як Е. М. Лібанова, Н. В. Коленда. Роль державних, місцевих та регіональних органів влади в розвитку соціального потенціалу вивчають І. Г. Саксельцев Але вимагає більш детального вивчення формування та оцінка соціального потенціалу регіонів України, що дозволить скласти пропозиції щодо подолання нерівномірності їх розвитку.

Мета статті. Метою даного дослідження є визначення особливостей формування, використання соціального потенціалу регіонів України та його оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. До недавнього часу соціальний потенціал розглядався тільки як структурна складова економічного потенціалу, а в більшості випадків тільки трудовий потенціал. Однак соціальний потенціал є одночасно результатом функціонування економічної системи і фактором, який впливає на цю економічну систему, тому необхідно його відокремити від економічного потенціалу (Салтан, 2011).

Грунтуючись на аналізі літератури Прохорова В. М. відзначає «...що соціальний потенціал є системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, що забезпечують їх життєдіяльність, соціальну активність та його відтворення. За наявності необхідних ресурсів і потреб його носіїв соціальний потенціал реалізується у праці. Ядром соціального потенціалу є людський потенціал, основними чинниками розвитку якого є: здоров'я, освіта, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності і праці» (Прохорова, 2013, с. 220).

Соціальний потенціал регіону являє собою складну систему, яка включає в себе інтелектуальний, трудовий, науковий, культурний та освітній потенціал, які разом забезпечують засоби до існування і соціального розвитку в регіональному середовищі. Це дозволить забезпечити вирішення соціально-економічних проблем, що може бути тільки за рахунок активного використання всіх його елементів.

Соціальний потенціал – це специфічна соціально-економічна категорія, вивчення якої приділялося мало уваги. Труднощі аналізу формування і використання соціального потенціалу регіонів виникають в зв'язку з тим, що його можна розглядати як об'єкт, який формується на різних рівнях, змінюючи при цьому смисловий зміст і структуру.

Узагальнення підходів до інтерпретації сутності соціального потенціалу регіону дозволяє визначити основні риси концепції: відображає можливості, використання яких спрямоване на досягнення цілей в галузі соціального розвитку в регіоні, що забезпечує найбільш сприятливі умови життєдіяльності населення і розширеного відтворення людини і продуктивних сил в цілому; здатність за рахунок соціальних відносин, мереж, зв'язків, процесів забезпечити синергетичний ефект; формується з елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону і рівень його соціального забезпечення; складається з повноважень осіб і відповідних передумов, що в поєднанні дає нову форму утворення (Коленда, 2014).

Концептуальні підходи до формування і використання соціального потенціалу регіонів України дозволяють встановити пріоритети соціального розвитку і їх важливість для його досягнення в майбутньому (Лібанова, 2014, с. 108).

Тобто під соціальним потенціалом регіону будемо розуміти сукупність елементів, які характеризують соціальну активність населення цього регіону і рівня його соціального захисту, використання яких спрямоване на досягнення соціальних цілей адміністративного утворення. Такий підхід забезпечує найбільш сприятливі умови життєдіяльності населення і розширені права відтворення людини як особистості і продуктивної сили. Соціальний потенціал регіону складається з потенціалів осіб і відповідних передумов, які здатні забезпечити синергетичний ефект впливу через соціальні відносини, мережі, зв'язки, процеси.

Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що формування соціального потенціалу відбувається на нано-, мікро-, локальному та макрорівні. В свою чергу в кожному рівні соціального потенціалу можна виділити такі його види: на нанорівні – індивідуальний і груповий (носіями є індивід, формальні і неформальні об'єднання); на мікро-, локальному та макрорівнях – соціальний потенціал відповідно суб'єкта господарювання, регіону, суспільства (носіями є працівники суб'єкта господарювання, населення регіону, держави) (Коленда, 2014), (Саксельцев, 2005).

Якісні характеристики соціального потенціалу можуть також бути розкриті за допомогою сукупності демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, соціальних, психологічних, ідейно-політичних і моральних, науково-технічних ознак.

До основних характеристик, що характеризують соціальний потенціал регіону, відносяться: 1) чисельність населення; 2) половозрастна структура населення; 3) число безробітних; 4) співвідношення сільського і міського населення; 5) абсолютний приріст населення, темпи його зростання і приросту; 6) захворюваність населення; 7) рівень освіти.

При узагальненні теоретичних та методологічних основ щодо формування та використання соціального потенціалу регіонів в Україні було обґрунтовані вихідні положення щодо його перетворення в соціальний ресурс, який може обмінюватися на інші ресурси, з вигодою використовувати в різних ситуаціях і примножувати за рахунок участі в соціальних мережах (Бова, 2003). Також було визначено механізми активізації цих процесів. Вони зводяться до наступного: забезпечення розвитку людського потенціалу; врахування особливостей українського суспільства у формуванні соціального потенціалу; підвищення життєвого капіталу людини, покращення здоров'я, підвищення тривалості життя; підтримка стабільних процесів кількісного та якісного відтворення трудового та людського потенціалу, стійкого зростання людського, соціального та інтелектуального капіталу; підвищення освітнього, професійного та соціально-культурного рівнів; створення умов та можливостей для безпечного та гідного існування; забезпечення життєздатності суспільства на умовах досягнення високого рівня та якості життя населення; розвиток здібностей для захисту своїх прав, свобод, гарантій; створення умов вибору людини у всіх сферах суспільного життя; збільшення цивільної активності; забезпечення підпорядкування формуванню та використанню соціального потенціалу сталого розвитку; забезпечення демократизації процесу сталого розвитку та формування взаємної відповідальності за його проблемами.

Ґрунтуючись на деяких концептуальних положеннях, соціальний потенціал розглядається як фактор і умова досягнення певного рівня сталого розвитку. У зв'язку з цим еволюція методології її оцінки базується на наступних основних принципах:

1. Соціальний потенціал як сукупність ресурсів на стадії її формування визначає засоби досягнення цілей сталого розвитку.

2. Соціальний потенціал на етапі реалізації показує ефективність використання соціальних ресурсів для забезпечення сталого розвитку.

3. Що стосується ефективності використання соціальних ресурсів масової інформації для сталого розвитку, а також статистичної інформації, то вона повинна враховувати суб'єктивну оцінку, яка вимагає включення соціологічної інформації при визначенні відповідних підіндексів і при побудові інтегрального показника (Лібанова, 2014, с. 110-111).

Узагальнення підходів щодо визначення соціального потенціалу регіону дозволило авторам зробити такий висновок: соціальний потенціал регіону – це набір певних елементів, що відповідають за якість життя населення, визначають активність населення у всіх сферах життєдіяльності та забезпечують досягнення найбільшх соціальних результатів.

Для того, щоб зрозуміти особливості оцінки соціального потенціалу, необхідно зрозуміти природу його вимірювання. Соціальний потенціал регіону не має чітких кількісних критеріїв та інструментів вимірювання (Дубішев, 2011).

При формування соціального потенціалу регіону увагу потрібно звернути на наступне: ефективна демографічна політика; пропагування інституту сім'ї, планування народжуваності; ефективна соціальна політика й політика зайнятості; розширення соціальної інфраструктури регіону та стимулювання її розвитку; зростання обсягів соціальних інвестицій; підвищення якості надання соціальних послуг; удосконалення соціальних стандартів і контроль за їх дотриманням; створення сприятливих умов для формування регіональних соціальних мереж; збереження та примноження національних традицій.

Для оцінки стану розвитку соціального потенціалу використовуються кількісні показники, що включають офіційні статистичні данні та суб'єктивні оцінки, які визначаються на підставі суб'єктивної оцінки респондентів через соціологічні дослідження.

Групування показників оцінки соціального потенціалу за факторами впливу представлено на рис. 1.

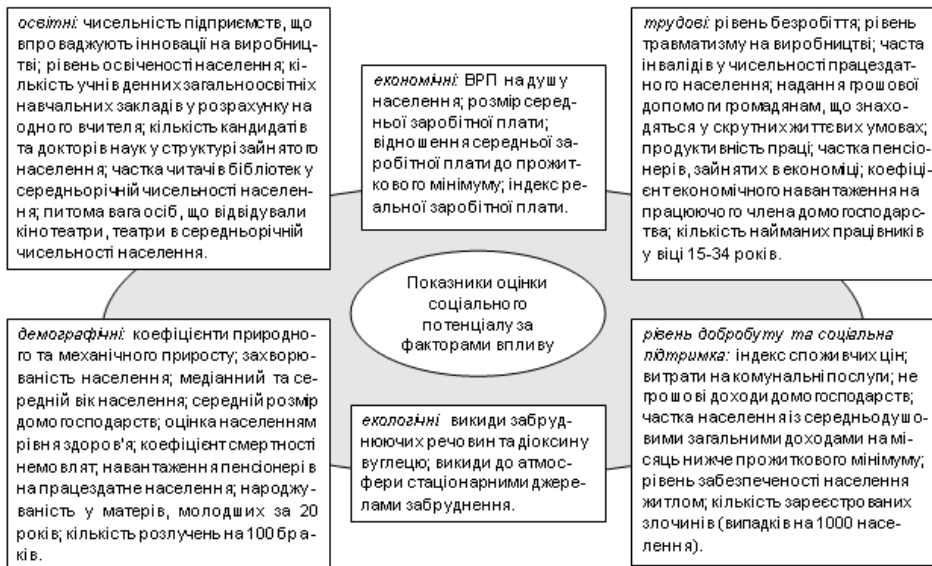

Рис. 1. Структура показників оцінки соціального потенціалу за факторами впливу [Structure of indicators of social potential assessment of factors of influence]

Джерело: складено автором.

Вивчення розвитку соціального потенціалу поділяється на певні послідовні етапи (рис. 2).

Дані Державного комітету статистики України дозволили визначити такі тенденції. За показниками економічних факторів встановлено, що найвищий рівень розвитку у цій сфері за підсумками 2017 року стало місто Київ. В першій трійці за економічними показниками опинились Харківська та Чернівецька області, які розділили друге і третє місце відповідно. Четверте місце посіла Івано-Франківська область. П'ятірку лідерів замикає Дніпропетровська

область. Найнижчий рівень значення економічного показника мають Запорізька, Луганська, Полтавська, Київська (група з середнім рівнем) та Одеська, Миколаївська, Львівська, Сумська, Черкаська, Рівненська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Житомирська, Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Чернігівська та Херсонська області (група з низьким рівнем). Для цих регіонів характерним є низький рівень ВРП на душу населення, найнижче співвідношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму (Офіційний сайт об'єднання організацій роботодавців України, 2018), (Офіційний сайт Державного комітету статистики України, 2018).

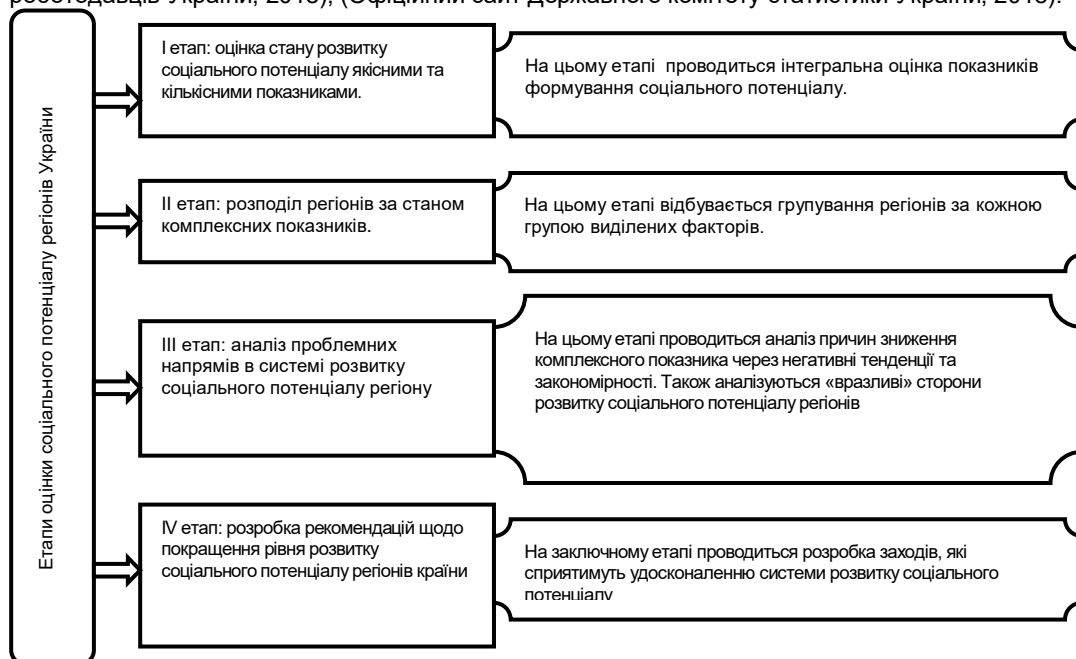

Рис. 2. Етапи оцінки соціального потенціалу регіонів України [Stages of assessment of social potential of regions of Ukraine]

Джерело: складено автором.

Найважливішими показниками демографічного стану країни є чисельність. Чисельність населення як України, так і її регіонів постійно змінюється. Ці зміни відбуваються внаслідок природного руху, його динамікою народжуваності і смертності, а також завдяки міграційним процесам - переміщенню людей з одних регіонів у інші та за межі країни. Населення України, в цілому, у 2012 році становило - 45633,6 тис. осіб, у 2013 - 45553,0 тис. осіб, у 2014 - 45426,2 тис. осіб, у 2015 - 42929,3 тис. осіб, у 2016 - 42760,5 тис. осіб та у 2017 – 42584,5 тис. осіб без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

За даними Державної служби статистики, за період 2012 – 2017 роки, населення всієї України зменшилось від 45 млн. до 42 млн. чол. через велику смертність, виїзд за кордон та складне політичне становище в країні (рис. 3). Різке зменшення населення на кінець 2014 р. початку 2015 р. пов'язано з погіршенням політичного та економічного становища в країні та загострення воєнного конфлікту на Донбасі.

Динамічне скорочення чисельності населення обумовлено цілим рядом ключових факторів, серед яких найбільш важливими слід вважати низький рівень народжуваності, що обумовлено, в свою чергу, соціально-економічними чинниками. Ця ситуація передбачає розроблення концепції підвищення тривалості життя населення, для чого необхідно сформулювати концепцію здорового способу життя, активно здійснювати її за допомогою стимулів і адміністративних механізмів.

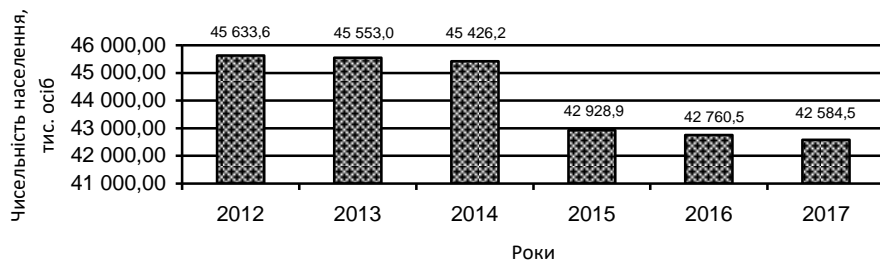

Рис. 3. Населення України 2012-2017 рр.(без урахування АР Крим, частково Донецької та Луганської областей), тис. чол. [The population of Ukraine for 2012-2017 (excluding the Crimean Autonomous Republic, partly Donetsk and Luhansk oblasts), thousand people]

Джерело: складено автором на основі (Офіційний сайт Державного комітету статистики України, 2018)

Скорочення чисельності населення в Україні відбувається через перевищення рівня смертності над народжуваністю, еміграцією в сусідні країни, а також через економічне та політичне становище України.

Чисельність і склад населення України коливається не тільки за рахунок міграції, а і природним рухом – зміни в народжуваності і смертності без механічного руху. Населення зростає за рахунок природного приросту населення, тобто переважна кількість народжень над кількістю смертей щорічно. Воно може знижуватися через депопуляції і навпаки (рис. 4).

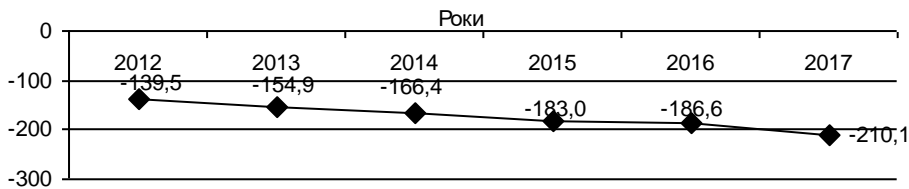

Рис. 4. Рівень приросту природного руху населення по всім регіонам України 2012-2017 рр., тис. чол. [The level of growth of natural population movement in all regions of Ukraine for 2012-2017, ths. People]

Джерело: складено автором на основі (Офіційний сайт Державного комітету статистики України, 2018)

Згідно проведеного аналізу можна стверджувати, що майже всі регіони України мають від’ємний приріст природного руху населення. Депопуляція населення України спричинена й іншими різноманітними факторами, а саме несприятливими умовами для материнства, низьким соціальним рівнем життя населення, високою смертністю, що пов’язана з нездоровим способом життя. Все це спричинило до того, що протягом останніх 20 років Україна втратила майже 7 млн. громадян.

Одним з головних факторів, які характеризують соціальний потенціал регіонів є освіта. Вона грає дуже важливу роль, так як завдяки якості та професійності цього фактору формується майбутнє країни. Динаміку зміни кількості загальноосвітніх закладів в Україні у період з 2012 по 2017 роки представлено на рис. 5.

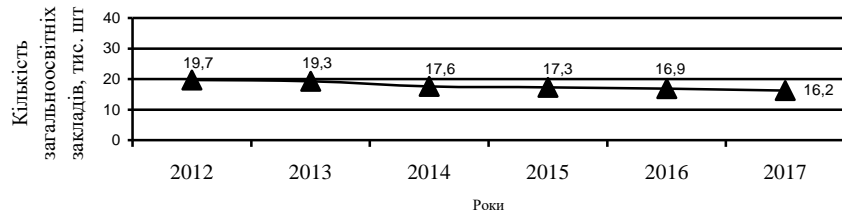

Рис. 5. Кількість загальноосвітніх закладів в Україні за 2012 – 2017 роки (на початок навчального року; тис.). [Number of general educational establishments in Ukraine for 2012 - 2017 (at the beginning of the academic year; thousand)]

Джерело: складено автором на основі (Офіційний сайт Державного комітету статистики України, 2018)

Хоча останнім часом спостерігається помітна тенденція до скорочення кількості навчальних закладів в Україні, але у порівнянні з європейською освітньою системою є занадто великою.

За висновками європейських експертів, Україна має чітку конкурентну перевагу – високий рівень освіти, науки та культури населення. При порівнянні рейтингів Світового економічного форуму українська освітня система визнана краще за російську, німецьку, італійську, польську, китайську та турецьку.

При оцінюванні глобального індексу конкурентоспроможності у 144 країнах світу за окремими складовими Україна посіла за рівнем професійної підготовки та освіти – 40 місце, за інноваціями – 81, за технологічною готовністю – 85 місце. У цілому Україна покращила свою позицію на 8 пунктів і становила 76 місце в 2014 – 2015 році проти 84 у 2014 році. Але починаючи з 2015 року Україна почала втрачати позиції у глобальному рейтингу країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. На сьогодні Україна займає 81 місце серед 137 країн світу (Незалежне Інтернет-видання, 2018).

Освітній рівень соціального потенціалу регіонів України дає високі показники рівня освіченості населення, високу кількість учнів загальноосвітніх закладів у розрахунку на одного вчителя та велику кількість викладачів, що мають науковий ступінь у розрахунку на 10 000 студентів, частки інноваційно активних підприємств. Найбільшими їх значення є в м. Києві (група з високим рівнем) та у Харківській, Одеській областях (група з середнім рівнем) (Панкова, 2014).

Критичними є показники грамотності населення (у Херсонській – 52,2%, Рівненській – 56,7%, Закарпатській – 57,3% областях), кількості кандидатів та докторів наук серед викладачів (Рівненська – 0,004%, Волинська – 0,005%, Тернопільська – 0,005%, Кіровоградська – 0,006%, області), рівень фізичної активності населення (Кіровоградська, Чернігівська, Житомирська, Тернопільська, області) та частка осіб, що відвідують театри та кінотеатри (Кіровоградська, Рівненська, Закарпатська області) (Панкова, 2014).

Невід'ємною частиною ринку праці є безробіття. Це складне, багатовимірне явище. Безробітні, разом із працівниками, формують робочу силу країни. У реальному економічному житті безробіття є перевищенням пропозиції над попитом на робочу силу. Безробіття породжує як чисто економічні проблеми – зниження валового національного продукту, а також соціальні – бідність, злочинність, соціальні хвилювання. Тому політика уряду щодо боротьби з безробіттям повинна бути спрямована на досягнення повної зайнятості. Однак сезонне безробіття в Україні в значній мірі впливає на продуктивність праці, особливо населення в сільській місцевості. Що стосується структури незайнятого населення, то на протязі 2012 – 2017 рр. в Україні показники безробіття серед міського населення вище, ніж серед сільського, а серед жінок вище, ніж серед чоловіків. Таку динаміку можна пояснити тим, що влітку у сілі роботи більше, ніж взимку, а чоловіки, які офіційно не працевлаштовані влітку, зайняті сезонними роботами і не офіційно працюють в різних галузях народного господарства, зокрема в будівництві.

В Україні (за винятком тимчасово окупованих територій Криму, Донецької та Луганської

областей) в 2017 році рівень безробіття в порівнянні з попереднім періодом дещо знизився і склав 1,5%. У березні 2017 року Державною службою зайнятості було зареєстровано 406,8 тис. безробітних (в порівнянні з 439,3 тис. у лютому 2017 р.). Таким чином, число безробітних скоротилося на 32,5 тис. осіб. У той же час 332,8 тис. офіційно зареєстрованих безробітних отримували допомогу по безробіттю, яка становила у березні 2017 року 2028 грн., що на 105 гривень більше, ніж у лютому. Серед міського населення зареєстровано 222,9 тис. безробітних, тоді як серед сільського населення - 183,9 тис. осіб (РБК-Україна, 2018).

Рівень безробіття України зростає з кожним роком, це відбувається за рахунок скорочення робочих місць, зменшення кількості виробничих підприємств, погіршення стану здоров'я громадян через екологічну ситуацію в країні. Низькі рівні безробіття у великих містах, а навколо них, адже там зосереджена більша кількість робочих місць. Найнижчий рівень безробіття – у Чернівецькій, Волинській та Миколаївській областях, що пояснюється невеликим рівнем травматизму на виробництві та найменшими рівнями навантаження на працюючого члена сім'ї. Відстаючими в сфері трудового розвитку є Сумська, Київська, Івано-Франківська, Тернопільська, Черкаська, Рівненська, Львівська, Харківська, Полтавська, та Луганська області (рівень нижчий за середній) та Донецька, Хмельницька та Житомирська, для яких характерно найвище значення показників травматизму на виробництві, рівня надання соціального захисту, високий рівень безробіття.

Поточний рівень добробуту регіонів України є фактором, який стримує людський розвиток або сприяє йому, створюючи додаткові стимули або обмежуючи можливості індивідів та населення в цілому щодо реалізації активної соціальної поведінки. Нині недостатньо дослідженою є система показників рівня добробуту та динаміка добробуту населення регіонів України, що обумовлює необхідність подальшого вивчення закономірностей зміни рівня добробуту з метою розробки дійових заходів соціальної політики.

Дослідження групи факторів рівня добробуту населення регіонів України в середньому за 2012-2017 рр. дозволило визначити такі ключові проблеми в цій сфері, як:

- незадоволення від отриманих доходів населення (характерно для Сумської – 75,2%, Закарпатської – 67,8% та Херсонської – 64,7% областей);
- низький рівень забезпеченості населення житлом (Волинська область – 20,7%);
- велика кількість домогосподарств, що не мали можливості отримати соціальну допомогу у разі необхідності (у Закарпатській – 87,2% населення, Чернігівській – 48,4% та Миколаївській – 40,7% областях);
- високий рівень злочинності (характерно для Запорізької – 16 випадків на 1000 населення, Дніпропетровської – 15 випадків областей);
- високий рівень витрат на харчування та комунальні послуги (характерно для Одеської області) (Луценко et al., 2013).

Найбільш соціально захищеним відчуває себе населення Київської та Чернівецької області (група з високим рівнем показника) та Житомирської, Волинської, Кіровоградської, Полтавської, Тернопільської, Івано-Франківської та Чернівецької областей (групи з середнім значення показника).

Причини низького рівня добробуту регіонів України наступні: незбалансований дохід населення, не оптимізовані бюджетні видатки, відсутня спеціалізація вітчизняного бізнесу, недостатній рівень якісної освіти, медичного обслуговування та належного рівня життя.

Важливою складовою соціального потенціалу регіонів України є середньомісячна заробітна плата. Якість життя населення тісно залежить від політики оплати праці в державі. З точки зору соціальної концепції заробітна плата розглядається як частка працівника у національному доході відповідно до кількості та якості його праці, але окрім прожиткового мінімуму вона включає в себе й ще соціальну допомогу. Заробітна плати є головним джерелом доходу як тих, хто працює, так і тих, хто вже втратив працездатність за віком (лежить в основі формування розміру їх пенсії), а тому є важливим чинником формування якості життя людей, виявлення можливостей для розвитку людини, забезпечуючи отримання загальної та професійної освіти, якісного медичного обслуговування і збереження здоров'я, формування загальнокультурних цінностей. Відзначимо, що низький рівень життя зумовлений і несвоєчасною виплатою заробітної плати.

Основними причинами збільшення зарплати у регіонах України є підвищення цін на товари масового споживання, комунальні послуги та зростання мінімальної заробітної плати.

Динаміка зростання середньомісячної заробітної плати по всіх регіонах України за 2012-2017 рр. представлено на рис. 7 (Офіційний сайт Державного комітету статистики України, 2018).

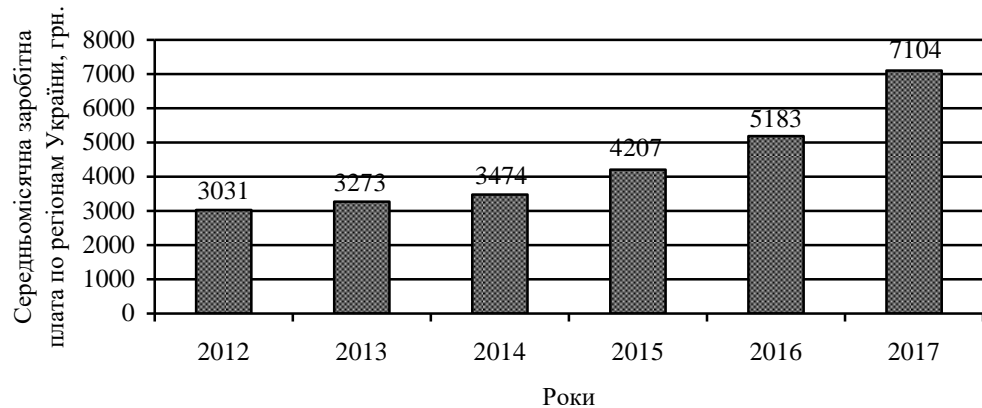

Рис. 6 Динаміка зростання середньомісячної заробітної плати по всіх регіонах України за 2012-2017 рр., грн. [Dynamics of average monthly wage growth for all regions of Ukraine for 2012-2017, UAH]

Джерело: складено автором на основі (Офіційний сайт Державного комітету статистики України, 2018)

Величину мінімальної заробітної плати слід визначати виходячи з концепції соціальної заробітної плати, забезпечуючи її співвідношення із середньою заробітною платою, розміром не менше ніж за стандартами МОП (40-60%) а мірою економічного розвитку - за стандартами ЄС (до 68%).

Як показали дослідження, лідерами майже по всіх основним показникам соціального потенціалу України є – Київська, Харківська та Дніпропетровська області. Ці регіони мають найбільшу кількість населення серед інших, звідси впливає велика кількість підприємств, робочих місць, виробництво продукції, низький рівень безробіття та висока зайнятість. Також дуже малий рівень безробіття серед працездатного населення мають Чернівецька та Волинська області, отже мають достатню кількість робочих місць та галузей виробництва. Додатний приріст природного руху населення мають тільки декілька областей - це Закарпатська та Рівненська та м. Київ, це пояснюється гарною екологічною ситуацією та низьким рівнем захворюваності населення.

При оцінці соціального потенціалу регіону використовуються неспівставні показники, але їх сукупний вплив дозволяє зробити висновки відносно сформованого рівня соціального потенціалу і його диференціації по регіонах України. Високий рівень розвитку мають міста державного значення, а області загалом мають низький та нижчий за середній рівень розвитку. Зважаючи на це, доцільно говорити про необхідність впровадження заходів, що допомогли б досягти вирівнювання цієї ситуації.

Загальна оцінка стану соціального потенціалу регіонів країни показує, що більшість з них відноситься до груп з низьким розвитком (Кіровоградська, Херсонська, Вінницька, Житомирська, Запорізька, Дніпропетровська, Сумська, Львівська, Полтавська, Миколаївська, Івано-Франківська, Хмельницька, Тернопільська області) та нижчим за середній (Волинська, Закарпатська, Черкаська, Чернігівська, Одеська, Рівненська, Чернівецька області). Лідерами в соціальному потенціалі є м. Київ, Дніпропетровська, Київська та Харківська області, що посідають відповідно високі місця.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в результаті проведеного дослідження авторами було визначено особливості формування, використання соціального потенціалу регіонів України та його оцінка. В процесі аналізу було виявлено нерівномірність формування та використання соціального потенціалу регіонів України: спостерігається високий рівень диференціації з високим та низьким рівнем розвитку соціального потенціалу. Для зміни

цієї ситуації, необхідно розробити заходи, які б могли подолати нерівномірність розвитку соціального потенціалу регіонів України. До таких заходів може бути віднесено:

стимулюючі заходи активізації господарства засновані на побудові ефективної моделі розвитку соціального потенціалу регіонів України з продуманим механізмом державного управління;

необхідно забезпечити фінансову самостійність регіонів за рахунок розмежування компетенції і відповідальності між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання. Це дасть можливість регіонам самостійно вирішувати на які саме заходи направляти кошти для розвитку соціального потенціалу;

необхідно розробити механізм міжрегіонального співробітництва, а це, в свою чергу, дасть можливість розробляти міжрегіональні проекти з залученням внутрішніх та зовнішніх економічних, трудових, інформаційних та соціальних ресурсів.

Звичайно, це не всі заходи, що необхідні при подоланні нерівномірності розвитку соціального потенціалу регіонів, але якщо не зробити і цього – нерівномірність буде тільки збільшуватися.

В подальшому дослідженні пропонується розробити методичний підхід, щодо інтегральної оцінки соціального потенціалу кожного регіону України, оскільки розглянуті показники мають свої особливості. Для інтегральної оцінки соціального потенціалу необхідно поєднати різні критерії, які доповнюють один одного, що дасть можливість вибрати правильні рішення у процесі управління розвитком регіонів України.

Література

1. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. К.: ДУ ІСПСР НАН України, 2014. 776 с.
2. Панкова Л. І. Соціальний потенціал в системі пріоритетів людського розвитку. Донецьк : Б.в., 2011. 20 с. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=163AZYsAAAAJ&hl>
3. Луценко Я. В., Кримова М. О. Соціальний потенціал регіонів України: оцінка та можливості розвитку. 2013. URL: jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/1306/1333.
4. Салтан М. П. Проблеми формування соціального потенціалу Вінницької області. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2011, №1. URL: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/344.pdf>
5. Прохорова В.М. Соціальний потенціал регіону: методологічні аспекти /В.М. Прохорова // Вісник Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. 2013. Вип.1 (6). Т. 1. С. 217—223
6. Коленда Н. В. Соціальний потенціал: рівні, типи, складові / Н. В. Коленда // Електронне наукове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». Миколаїв, 2014. № 2. С. 952-958. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/952.pdf>
7. Саксельцев И.Г. Концептуальные основы понятия «человеческий потенциал». Человек. История. Культура: Исторический и философский альманах. Саратов: Поволжская академия государственной службы им. П.А. Столыпина, 2005. № 4. С. 153–160.
8. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного. Економічний часопис XXI. – 2003. № 5. С. 24–37.
9. Дубіщев В. П. Методологічні засади дослідження соціального потенціалу регіону. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2011. Вип. 1. С. 56-62.
10. Офіційний сайт об'єднання організацій роботодавців України. URL: <http://www.businessz.com.ua/news/27/970>
11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Незалежне Інтернет-видання. Економічний дискусійний клуб. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності. URL: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>
13. Український інформаційний портал РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/uroven-bezrobotitsy-ukraine-marte-ponizilsya-1492611274.html>

References

1. Libanova, E. V., Khvesyuk, M. A. (2014). *Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: national report*. Kyiv. DU IEPSSR NAN Ukrayiny. (in Ukrainian)
2. Pankova L. I. (2011). *Social Potential in the System of Human Development Priorities*. Donec'k. Retrieved from <https://scholar.google.com.ua/citations?user=163AZysAAAAJ&hl> (in Ukrainian).
3. Lutsenko Y. A. V., Krymova M. O. (2015). *Social potential of the regions of Ukraine: assessment and development opportunities*. Donec'k. Retrieved from jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/1306/1333 (in Ukrainian).
4. Saltan M. P. (2011) *Problems of forming the social potential of the Vinnytsia region*. Vinnitsa. Retrieved from <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/344.pdf> (in Ukrainian).
5. Prokhorova, V.M. (2013), *Social potential of the region: methodological aspects*, Visnyk Poltav'skoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Ekonomichni nauky, vol. 1 (6), pp. 217—223 (in Ukrainian).
6. . Kolenda, N.V. (2014), *Social potential: levels, types, constituents*, Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, [Online], vol . 2, available at: <http://globalnational.in.ua/archive/2014/197.pdf> (Accessed 2 Feb. 2014) (in Ukrainian).
7. 7. Sakselcev I.G. (2005), *Conceptual foundations of the concept of "human potential"*, Chelovek. Istoriya. Kultura: Istoricheskij i filosofskij almanah. Saratov. Povolzhskaya akademiya gosudarstvennoj sluzhby im. P.A. Stolypina, № 4. – S. 153–160 (in Russian).
8. Bova A. (2003), *Social capital in Ukraine: the empirical experience*, Kiev. Ekonomichni chasopys XXI, No. 5. – P. 24–37 (in Ukrainian).
9. Dubishev V. P., Prohorova V. M. (2011), *Methodological principles of research of social potential of the region*, Zaporizhzhya. Ekonomichnij visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. Vip. 1. – S. 56-62 (in Ukrainian).
10. The official site of the Association of Employers of Ukraine. URL: www.businessz.com.ua. Retrieved from <http://www.businessz.com.ua/news/27/970> (in Ukrainian).
11. Official site of the State Statistics Committee of Ukraine. URL: www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
12. Independent Internet publication. Economic Discussion Club. The position of Ukraine in the world ranking according to the index of global competitiveness. Retrieved from <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (in Ukrainian).
13. Ukrainian Information Portal of RBC-Ukraine. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/uroven-bezrobotitsy-ukraine-marte-ponizilsya-1492611274.html> (in Ukrainian).

А. В. Чорний

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90-а, к. 811

E-mail: chornyav@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-2151>

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛУ

Дане дослідження проведено через важливість питання зв'язку концепцій організації корпоративного навчання між собою та незначну кількість опублікованих досліджень за цим питанням. Відповідь на дане питання дозволить керівникам підрозділів корпоративного навчання якісніше оцінювати власні підрозділи, підбирати необхідні форми розвитку та ефективно пов'язувати їх із корпоративною LMS (learning management system), а також формувати стратегію розвитку інструментів навчанням із орієнтацією на більш нові.

Для реалізації відповідного завдання використовувалися методи аналізу та синтезу, було проведено огляд існуючих форматів та форм розвитку професійних компетенцій, проведено опитування спеціалістів та менеджерів ІТ-компаній Києва та проаналізовано отримані результати.

В роботі розглянуто еволюцію сучасних концепцій розвитку компетентностей персоналу та виділено основні етапи: електронне навчання, змішане навчання, безперервне навчання, цифрове навчання. Розглянуто основні формати, в рамках яких використовуються інструменти розвитку компетентностей персоналу: традиційні формати, корпоративний університет, корпоративний е-університет, експериментальне навчання, макронавчання, мікронавчання. Запропоновано визначення таких форматів як макронавчання та експериментальне навчання.

Представлено опис інструментів розвитку професійних компетенцій: MBA, конференції, статті, сертифікації, книги; тренінги, кіноклуби, квести; коучинг, менторінг, ротація, інструктаж, buddying, shadowing, statement; MOOC; відеоканали, взаємонавчання, чати в соц. мережах, SMS-тренінги.

Досліджено роль системи управління навчанням (learning management system, LMS) в кожній з описаних концепцій, а також позначена відповідність традиційних форм навчання, та їх аналогів із використанням інформаційних технологій

Основним результатом дослідження є сформована модель еволюції концепцій розвитку компетентностей в рамках корпоративного навчання.

Ключові слова: розвиток професійних компетенцій, електронне навчання, змішане навчання, безперервне навчання, цифрове навчання

Jel Classification: M 12, M53, M54

Anton Chorny

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
03022, Kyiv, vul. Vasilkivska, 90-a, k. 811

E-mail: chornyav@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-2151>

EVOLUTION OF CONCEPTS OF PERSONNEL COMPETENCE DEVELOPMENT

This study was conducted through the importance of linking the concepts of corporate learning organization among themselves and a small number of published research on this issue. The answer to this question will allow the heads of the corporate learning departments to better assess their own units, select the necessary forms of development, and effectively associate them with the corporate LMS (learning management system), as well as formulate a strategy for developing training tools with a focus on more recent ones.

In order to realize the corresponding task - methods of analysis and synthesis were used, a review of existing formats and forms of development of professional competencies was conducted, a survey of specialists and managers of IT companies in Kyiv was conducted and the obtained results were analyzed.

The paper examines the evolution of modern concepts of staff competence development and highlights the main stages: e-learning, mixed learning, lifelong learning, digital learning. The main formats are considered, in which the tools of competence development of the personnel are used: traditional formats, corporate university, corporate e-university, experimental training, macro education, micro curriculum. The definition of such formats as macro education and experimental learning is proposed.

The description of tools for development of professional competencies is presented: MBA, conferences, articles, certifications, books; trainings, cinema clubs, quests; coaching, mentoring, rotation, coaching, buddying, shadowing, statement; MOOC; video channels, mutual learning, chats in soc. networks, SMS-training.

The role of the learning management system (LMS) in each of the described concepts has been investigated, and the conformity of traditional forms of learning with their analogues with the use of information technologies is indicated.

The main result of the study is the developed model of the evolution of the concepts of competence development within corporate learning.

Keywords: development of professional competences, e-learning, blended education, continuous education, digital education.

Jel Classification: M 12, M 53, M 54.

А. В. Чорный

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

03022, г. Киев, ул. Васильковская, 90-а, к. 811

E-mail: chornyav@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-2151>

ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛА

Данное исследование проведено из-за важности вопроса связи концепций организации корпоративного обучения между собой и незначительное количество опубликованных исследований по этому вопросу. Ответ на данный вопрос позволит руководителям подразделений корпоративного обучения качественнее оценивать собственные подразделения, подбирать необходимые формы развития и эффективно связывать их с корпоративной LMS (learning management system), а также формировать стратегию развития инструментов обучением с ориентацией на более новые.

Для реализации соответствующего задания использовались методы анализа и синтеза, был проведен обзор существующих форматов и форм развития профессиональных компетенций, проведен опрос специалистов и менеджеров ИТ-компаний Киева и проанализированы полученные результаты.

В работе рассмотрена эволюция современных концепций развития компетенций персонала и выделены основные этапы: электронное обучение, смешанное обучение, непрерывное обучение, цифровое обучение. Рассмотрены основные форматы, в рамках которых используются инструменты развития компетенций персонала: традиционные форматы, корпоративный университет, корпоративный e-университет, экспериментальное обучение, макрообучение, микрообучение. Предложено определение таких форматов как макрообучение и экспериментальное обучение.

Представлено описание инструментов развития профессиональных компетенций: MBA, конференции, статьи, сертификации, книги; тренинги, киноклубы, квесты; коучинг, менторинг, ротация, инструктаж, buddying, shadowing, statement; MOOC; видеоканалы, взаимообучение, чаты в соц. сетях, SMS-тренинги.

Исследована роль системы управления обучением (learning management system, LMS) в каждой из описанных концепций, а также обозначена соответствие традиционных форм обучения, и их аналогов с использованием информационных технологий.

Основным результатом исследования является сформирована модель эволюции концепций развития компетенций в рамках корпоративного обучения.

Ключевые слова: развитие профессиональных компетенций, электронное обучение, смешанное обучение, непрерывное обучение, цифровое обучение.

Jel Classification: M 12, M 53, M 54.

Першоджерелом конкурентних переваг кожної компанії є персонал. Швидкість змін у сучасному суспільстві та високий рівень невизначеності в бізнесовому середовищі зумовлюють можливості для зростання тільки тим організаціям, які ефективно реалізують на практиці політику системного розвитку працівників.

Бояцис Р. виявив, що компетенції можуть бути розвинені у дорослих (Бояцис & Макки, 2015). Згідно з різними дослідженнями, компетенції можуть бути розвинуті на основі навчальних програм, коучинг сесій, майстер-класів, оглядів результативності, а також шляхом навчання.

Розвиток компетенцій та здібностей можна розділити на три етапи: допомогти людям отримати знання; розвинути їх розуміння як ці знання використовувати; дозволити їм зрозуміти, чому потрібно використовувати ці знання та компетенції.

У корпоративному світі розвиток компетенцій працівників є ключовим завданням підрозділів з управління персоналом.

Питання концепцій розвитку персоналу є добре дослідженим, проте основною точкою зору на це питання є питанням розвитку персоналу як чиннику ефективної діяльності підприємств (Штутман, 2010) (Плугіна, 2013) (Маркова, 2010).

Сфера розвитку персоналу відчуває на собі загальносвітовий тренд із впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. В результаті запровадження нових технологій з'являються нові форми розвитку персоналу, які дозволяють підвищити результативність корпоративного навчання, а також знизити рівень затрат необхідних для його реалізації.

Виділення невирішених частин загальної проблеми.

Дослідники приділяють значну увагу концепціям управління персоналом, при цьому питання цілеспрямованого розвитку персоналу є практично не дослідженим, а питання освіти розглядається в сучасних українських дослідженнях з точки зору лише середньої та вищої освіти. Тобто сфера корпоративної освіти в рамках підприємства є практично не дослідженою. Також слабодослідженим є питання зв'язку інформаційно-комунікаційних технологій та форм розвитку професійних компетенцій.

При цьому сучасні середні та великі компанії зазвичай мають власні навчальні центри та приділяють питанню професійного розвитку власних співробітників значну увагу, що є підтвердженням актуальності питання.

Мета дослідження – зробити огляд сучасних концепцій корпоративного навчання та розробити на основі такого огляду модель еволюції концепцій навчання персоналу із урахуванням застосування нових технологій та форм розвитку професійних компетенцій.

Виклад основного матеріалу.

Класичною концепцією навчання персоналу будемо вважати концепцію підвищення кваліфікації у навчальних установах в умовах аудиторних занять та видачі сертифікату державного зразка (Галайда & Савицька, 2011). А також проведення науково-практичних конференцій, семінарів для представників певної професії (Макеєва, 2012).

До класичних форм навчання можемо віднести також корпоративні університети (без використання он-лайн навчання) та такі форми «навчання впродовж життя» як коучинг, менторінг, тощо.

Основну увагу в дослідженні приділено сучасним концепціям навчання персоналу.

Процес розвитку професійних компетенцій розглянемо з часу активного запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в даний процес. Пропонується виділити чотири основні етапи: електронне навчання (Rosenberg & Foshay, 2002), (Welsh, Wanberg, Brown, & Simmering, 2003), змішане навчання (Driscoll, 2002), безперервне навчання (Klamma, Chatti, Duval, Hummel, Hvannberg, Kravcik, ... & Scott, 2007), цифрове навчання (Warschauer, 2007).

Перший етап. Електронне навчання.

Електронне навчання – «це вирішення задач освіти і тренінгів за допомогою сучасних технологій» (Вовк, 2015). Тобто ключовою відмінністю даної форми навчання є використання електронних засобів навчання, в основному це стосується Інтернет-технологій з метою проведення он-лайн навчання. Однією з основних форм на цьому етапі є онлайн-курси.

Перевагами онлайн-курсів є різноманітні аспекти зручності (вибір часу для проходження навчання, відсутність потреби у поїздках, власний темп проходження курсу, тощо), які мають особливо велику цінність для навантажених менеджерів та спеціалістів великих підприємств.

Даний етап характеризується переходом процесу підвищення кваліфікації від традиційного навчання до он-лайн форми. Для системи вищої освіти такий перехід відповідає переходу від класичної форми заочного навчання до сучасної форми дистанційного навчання, коли основний навчальний матеріал доступний для осіб що навчаються в он-лайн режимі.

Другий етап. Змішане навчання.

Проходження тривалого за часом онлайн-курсу потребує достатнього рівня самодисципліни, яким не володіє переважна більшість спеціалістів. Тому, щоб позитивно вплинути на рівень практичного використання нових навичок, потрібно використовувати якісно новий інструментарій розвитку. Дж. Берзін (Bersin, 2004) зазначає, що на другому етапі еволюції розвитку компетенцій персоналу переваги здобували ті компанії, які були в змозі інтегрувати різні форми розвитку до єдиної системи та зробити її зручною для використання за допомогою моделі змішаного навчання (blended learning). Як зазначає Н. Фрієсен, змішане навчання надає ряд можливостей, які представлені поєднанням використання мережі Інтернет, цифрового контенту та класичних аудиторних занять, які вимагають фізичної присутності

викладача та студентів (Friesen, 2012).

Ключовим елементом системи навчання залишилися онлайн-курси, але змінився їх формат з презентаційних на відео-курси. Окрім цього, мотивовані на розвиток працівники отримали можливість поєднувати онлайн та аудиторні тренінги згідно розроблених індивідуальних планів розвитку.

Третій етап. Безперервне навчання.

На третьому етапі розвитку систем навчання ключовою концепцією постає «Life Long Learning» – безперервне навчання (навчання впродовж життя). Даний принцип був сформульований до часу активного впровадження інформаційних технологій (Shin, Haynes, & Johnston, 1993), але з їх розвитком отримав нові можливості для реалізації.

Цей етап характеризується зміщенням акценту з класичних аудиторних занять в бік можливості ефективного поєднання з онлайн-курсами інших методик розвитку персоналу (зворотній зв'язок та розвиток на робочому місці). Так використання відео-курсів дає можливість упродовж місяця (середня тривалість відео-курсу) отримувати зворотній зв'язок від колег та менторів після використання навичок у конкретних робочих ситуаціях. Під час аудиторних тренінгів (у більшості випадків один-два дні) одну навичку відпрацьовують лише декілька разів в імітаційних ситуаціях, які тренер пропонує усім учасникам. У той час, коли працівник проходить відео-курс з 20-30 коротких 10-хвилинних лекцій та від двох до п'яти практичних завдань, у нього з'являється можливість поступово застосовувати нові знання та навички на практиці у конкретних робочих ситуаціях, а потім вписувати власний досвід у бланк відповідей на завдання відео-курсу для отримання зворотнього зв'язку. За рахунок цього ефективність учасників відео-курсів значно підвищується навіть на короткому часовому відрізку.

Зазначимо, що до запровадження відео-курсів в процес навчання персоналу висувалися високі вимоги до викладачів та менторів.

Водночас створення відео-курсів на третьому етапі розвитку систем навчання характеризувалося підвищеною вибагливістю не тільки до статусу, навичок, особистих якостей викладача, але й до рівня розвитку програмного забезпечення та створення контенту.

Останні 10 років домінантним у розвитку лідерських та управлінських компетенцій є підхід 10:20:70, який вперше був представлений у результаті багаторічних досліджень працівників Центру креативного лідерства (Center for Creative Leadership) М. МакКола, М.Ломбардо та Р. Ейчінгера (Lombardo, & Eichinger, 1996).

Під час досліджень були опитані більше ніж 200 керівників вищої ланки і в результаті встановлено співвідношення між різними методами розвитку компетенцій.

10% розвитку менеджери отримували через проходження тренінгів, самонавчання, читання книг та статей;

20% – за допомогою зворотнього зв'язку, коучингу, наглядом за діяльністю власного керівника;

70% – через розвиток на робочому місці, участь у нових проектах, виконання нестандартних робочих завдань тощо.

Четвертий етап. Цифрове (digital) навчання.

Цифрове навчання (Warschauer, 2007) – термін, що вжитий Warschauer ще у 2007, але він достатньо точно спрогнозував використання цифрових технологій і «нових медіа» в навчанні. Сьогодні цифрові інструменти дозволяють швидко обмінюватися інформацією (чати соціальних мереж та канали меседжерів), дивитись відеоканали, використовувати мобільні додатки, тощо.

Форми розвитку професійних компетенцій

Для реалізації певних елементів формування компетенцій використовується форма, яка цьому найбільше відповідає.

Традиційні форми – це традиційні університети та форми спілкування професійних співтовариств у вигляді конференцій, публікації профільних професійних статей, тощо.

В 1950-х роках у великих компаніях Сполучених Штатів, а далі – і по всьому світі стали формуватися корпоративні університети (El-Tannir, 2002), тобто навчальні заклади при корпораціях завданням яких є професійна підготовка вже працюючих співробітників. В корпоративних університетах розповсюджені такі форми як міні-кури, тренінги, а також квести, кіноклуби як розвиток тренінгів та їх популяризація (Курбатов, 2014).

Експериментальне навчання – під цією назвою об'єднуємо форми професійного навчання, що передбачають проведення певних експериментів, тобто опрацювання нових, ще невідомих ситуацій і формування на базі результатів цих експериментів нових рішень в конкретній ситуації. Зазвичай таке навчання проводиться із залученням зовнішнього спеціалісту (коучинг, менторінг), тимчасовий перевід до іншого підрозділу (secondment), перейняття стилю, принципів та навичок роботи досвідченого співробітника постійно наглядаючи за його роботою «як тень» (shadowing), постійний коментар іншого співробітника (buddying) (Плугина, 2013).

Мікронавчання – це формат організації навчального процесу, що розбивається на короткі (від 1 до 5 хвилин) інтервальні заняття. «Як правило, цей підхід забезпечує навчання «на вимогу» і використовує різні платформи і пристрої: ПК, планшет, смартфон» (Бугайчук, 2017).

В форматі мікронавчання студент концентрується на певній виділеній операції чи міні-навичці. Важливою перевагою такої форми навчання є концентрація на практичних відповідях у вирішенні конкретного та актуального на поточний час питання. Результати мікронавчання зазвичай одразу реалізуються в практичній діяльності в формі вирішення питання (розв'язання проблеми) через яке процес мікронавчання було ініційовано.

Проте важливо зазначити, що підготовка блоків мікронавчання сукупно вимагає значних затрат ресурсів і тому така форма доступна або в надвеликих компаніях, де затрати на підготовку навчальних матеріалів зможуть бути компенсовані за рахунок великої кількості потенційних користувачів таких матеріалів, або ж в сфері з глобальною технологією, де за рахунок глобальних пошукових систем потенційний користувач мікронавчання має доступ до матеріалів, що розроблені спеціалістами зі всього світу та розміщені в глобальному доступі.

Відкритість навчальної інформації в мережі Інтернет створила можливості масового доступу до навчальних матеріалів академічного та професійного рівня. Основною формою реалізації такої можливості стали масові відкриті он-лайн курси (massive open online courses, MOOC) (Liyanagunawardena, Adams, & Williams, 2013), (Vardi, 2012). Дана форма увібрала в себе вимоги до якості підготовки та великого авторитету викладача, але дозволила отримати доступ до розвитку нових компетенцій із практично будь-якого напрямку підготовки.

Порівняння мікронавчання з макронавчанням (до якого відносяться MOOC) подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння мікро- та макронавчання

Концепція	Макронавчання	Мікронавчання
Потреба у застосуванні	Розвиток нових компетенцій	Відповіді на проблеми, які виникають у робочій діяльності
Тривалість	Декілька годин, днів, місяців	Декілька хвилин
Вимога до ресурсу	Авторитетність викладача	Корисність контенту у вирішенні нагальної мікро-проблеми
Формат	Онлайн-курси, MOOCs	Відео, блоги, е-додатки

Джерело: Розроблено автором

Зв'язок концепцій навчання та форм інструментів.

Запропонуємо модель зв'язку концепцій навчання та форм інструментів навчання із урахуванням часу (модель еволюції концепцій навчання персоналу). Кінцевим отримувачем навчання є людина, тому форма отримання та особливості впливу навчальних програм не змінюються за суттю, проте використання сучасних технологій можуть значно змінити можливості роботи з людиною та знизити рівень затрат на таку роботу.

В результаті етап електронного навчання характеризується виділення корпоративного е-університету, при чому на даному етапі він не пересікається із традиційною формою корпоративного університету.

Етап змішаного навчання відповідає інтеграції корпоративного е-університету та класичного корпоративного університету.

Етап безперервного навчання відповідає інтеграції раніше відомих класичних форм із новими технологіями: університетські курси були реалізовані в формі MOOC, а форми

коучингу, менторінгу, ротації (експериментального навчання) інтегрувалися в корпоративну LMS (learning management system), що дозволило значно підвищити віддачу від використання вже відомих форм.

Етап digital-навчання характеризується впровадженням форм мікронавчання та їх інтеграції до корпоративної LMS.

Нові технології дозволили реалізувати традиційні форми навчання на іншому рівні. При цьому варто зазначити, що нові інструменти розвитку професійних компетенцій не з'явилися самі по собі, а стали результатом використання нових технологій при проведенні навчального процесу. Наприклад: вебінар це традиційний семінар, який проводиться за допомогою технологій мережі Інтернет.

Таке розуміння дозволяє застосовувати зв'язок традиційної та нової форми навчання для ефективного розвитку навчальних організацій (перед тим, як реалізувати використання нових технологій, необхідно підготувати все необхідне щоб реалізувати відповідну форму. Лише за умови наявності зрозумілого контенту можлива ефективна розробка (наповнення) LMS.

Таблиця 2

Традиційні формати навчання та формати із використанням нових технологій

	Традиційне навчання	Електронне навчання	Змішане навчання	Безперервне навчання	Цифрове навчання
Традиційний формат, що передує формату із використанням Нових технологій концепції	Традиційний університет	Корпоративний університет	Корпоративний університет	Навчання на робочому місці	Навчання на робочому місці
Формат із використанням нових технологій концепції	MOOC	Корпоративний е-університет	Корпоративний університет + Корпоративний е-університет	Експеримент альне навчання	Мікронавчання

Джерело: розроблено автором.

Інформаційні системи для навчання персоналу

Ядром використання інформаційних технологій в сучасних компаніях є системи управління навчанням (learning management systems, LMS).

Роль таких систем з часом змінювалася. LMS є багатофункціональними, а центральним елементом виступають онлайн-курси. 20 років тому (на першому етапі розвитку концепції навчання персоналу із масовим використанням інформаційних технологій) на початку використання LMS-систем більшість з курсів створювалися за допомогою спеціальних програм, наприклад, Course Lab, і відображалися у вигляді анімацій або презентацій. Тобто на базі LMS створювався корпоративний е-університет, в якому розміщувався перелік курсів за будь-якою актуальною для працівників темою, кожен з них містив анімаційні презентації. Працівник міг зайти у будь-який робочий час та самостійно пройти відкритий онлайн-курс різної тривалості та кількості модулів (середній час проходження 1-го модуля складав приблизно 1-2 години).

На другому етапі розвитку концепцій навчання персоналу LMS використовується вже не тільки як архів курсів, але й як система керування процесом змішаного навчання (індивідуальна програма розвитку, розклад, методи контролю) (Singh, 2003).

На третьому етапі LMS використовується як система управління досвідом, тобто окрім безпосередньо навчальних матеріалів та управління процесом навчання в LMS з'являються функції накопичення та обміну досвідом із менторами, наприклад створюється корпоративний архів питання-відповідь.

На четвертому етапі LMS приймає на себе роль інтегратора різних можливостей та функціоналу (обмін даних, використання мобільних додатків, тощо). Але одне з ключових – створення матеріалів для LMS стає доступним її користувачам, тобто LMS починає включати в себе функціонал системи управління курсами (course management systems).

Для валідації моделі було проведено дослідження в формі опитування 1376 членів проектних команд ІТ-компаній Києва стосовно тих інструментів розвитку професійних компетенцій, які вони використовують (може бути більше ніж один) та тих інструментів, які опитувані вважають ефективними. Результати агреговано за форматами інструментів розвитку

професійних компетенцій.

Варто зазначити, що кількість згадок про використання основних форматів інструментів розвитку є приблизно однаковою (2608, 2342, 2660, 2669), проте мікро навчання є тим форматом, яким задоволена найбільша частина опитуваних які використовують відповідні інструменти (0,65), далі йде формат корпоративного університету (0,46), експериментального навчання (0,39), класичні формати (0,28) і макронавчання (0,18).

Таблиця 3

Модель еволюції сучасних концепцій навчання персоналу

Початок впровадження в світі	До 1998	1998-2002	2005	2010	2018
Концепція	Традиційне навчання	Електронне навчання	Змішане навчання	Безперервне навчання	Цифрове навчання
Формати	Традиційні університети; Корпоративні університети; Навчання на робочому місці	Корпоративні е-університети	Корпоративні е-університети + корпоративні університети	Навчання на робочому місці (експериментальне навчання)	Навчання на робочому місці (мікронавчання)
Модель	Традиційна	Модель Кіппатрика, інструкційний дизайн	Змішане= онлайн+ аудиторне навчання	Таксономія 10-20-70	Мікронавчання
Ключові Користувачі	Викладачі, студенти	Інструктори, працівники	Кар'єро сфокусовані працівники	Фахівці, ментори, коучі	Будь-хто
Системи	-	LMS як система управління контентом	LMS як система управління процесом навчання	LMS як система управління досвідом та даними	LMS як інтегратор різного функціоналу в т.ч. для мікронавчання та як CMS

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Результати опитування учасників проектних команд в ІТ-сфері

Формати інструментів розвитку	Інструменти	Кількість позитивних відповідей, про використання інструменту (більше 1 на людину)	Кількість позитивних відповідей, про того, чи є інструмент ефективним (більше 1 на людину)	Відношення кількості тих хто вважає інструмент ефективним до тих, хто його використовує
Класичні формати	МВА, конференції, статті, сертифікації, книги	2608	72	0,28
Корпоративні університети	Тренінги, кіноклуби, квести	2342	1067	0,46
Експериментальне навчання	Коучинг, менторінг, ротація, інструктаж, buddying, shadowing, statement	2660	1027	0,39
Макро навчання	MOOCs	395	71	0,18
Мікро навчання	Відеоканали, Взаємонавчання, чати в соц. мережах, SMS-тренінги	2669	1730	0,65

Джерело: розроблено автором за результатом власного дослідження.

Результати опитування говорять про те, що інструменти різних форматів не витісняють, а доповнюють один одного. Тобто інструменти нових форматів задовольняють нові потреби, а не замінюють ті інструменти, що вже існують. Варто також відмітити, що незважаючи на те, що формат експериментального навчання з'явився пізніше корпоративного університету, рівень задоволеності інструментами даного формату є нижчий. Це говорить про те, що є значний запас щодо підвищення віддачі від інструментів розвитку професійних компетенцій формату «експериментальне навчання».

Висновки: в роботі проведено огляд концепцій навчання персоналу, проведено узагальнення та структурування існуючих інструментів навчання персоналу за відповідними

концепціями. Для повноти опису концепцій введено поняття макронавчання та експериментального навчання.

Розроблено модель еволюції сучасних концепцій навчання персоналу, яка дозволяє оцінити те, до якого етапу відносяться ті інструменти, що використовуються в організації, а також дозволяє сформулювати завдання щодо впровадження інструментів навчання, що відповідають більш новим концепціям навчання персоналу.

Представлено результати опитування спеціалістів та менеджерів компаній в IT-сфері щодо використання ними інструментів розвитку, яке показало, що інструменти розвитку персоналу, які відносяться до різних концепцій, не виключають один одного, а доповнюють та розширюють можливості щодо отримання позитивного результату від навчання персоналу.

Література

1. Бояцис Р., Макки Э. Резонансное лидерство: самосовершенствование и построение плодотворных взаимоотношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии. Альпина Паблишер, 2015.
2. Штутман П. Л. Професійний розвиток персоналу як чинник підвищення ефективності діяльності підприємств. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. №17. С. 159-163.
3. Плугіна Ю. А. Розвиток персоналу підприємства: підходи, сутність, моделі. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. №. 42. С. 323–327.
4. Маркова Н. С. Принципи, функції та моделі управління розвитком персоналу. Ефективна економіка. 2010. №. 9.
5. Галайда Т. О., Савицька І. М. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу на підприємствах в сучасних умовах. Економіка і регіон. 2011. №. 2. С. 118-121.
6. Макеева І. Організація системи підвищення кваліфікації співробітників бібліотек вищих навчальних закладів України: історія та сучасний стан. Вісник книжкової палати. 2012. №. 6. С. 12-16.
7. Rosenberg M. J., Foshay R. E learning: Strategies for delivering knowledge in the digital age. PerformanceImprovement. 2002. Т. 41. №. 5. С. 50-51.
8. Welsh E. T. etal. E-learning: emerging uses, empirical results and future directions //international Journal of Training and Development. 2003. Т. 7. №. 4. С. 245-258.
9. Driscoll M. Blendedlearning: Let's get beyond the hype. E-learning. 2002. Т. 1. №. 4. С. 1-4.
10. Klamma R. etal. Social software for life-long learning. Educational technology&society. 2007. Т. 10. №. 3. С. 72-83.
11. Warschauer M. The paradoxical future of digital learning. Learning Inquiry. 2007. Т. 1. №. 1. С. 41-49.
12. Вовк О. Б. Системи електронного навчання – нові форми сучасної освіти. Математические машины и системы. 2015. №. 3. С. 79-86.
13. Bersin J. The blended learning book: Bestpractices, proven methodologies, and lessons learned. JohnWiley&Sons, 2004.
14. Friesen N. Report: Defining blended learning. LearningSpace. 2012.
15. Shin J. H., Haynes R. B., Johnston M. E. Effectof problem-based, self-directed undergraduate education on life-long learning //CMAJ: CanadianMedicalAssociationJournal. 1993. Т. 148. №. 6. С. 969.
16. Lombardo, Michael M; Eichinger, Robert W (1996). The career architect development planner (Isted.). Minneapolis: Lominger.
17. El-Tannir A. A. The corporate university model for continuous learning, training and development. Education+Training. 2002. Т. 44. №. 2. С. 76-81.
18. Курбатов С. Корпоративний університет як продукт взаємодії бізнесового та освітнього середовища в сучасних умовах. Вища освіта України. 2014. Т. 3. №. 54. С. 44-49.
19. Плугіна Ю. А. Современные методы профессионального развития персонала предприятия. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. №. 43. С. 249–254.
20. Бугайчук К. Л. и др. Мікронавчання: поняття, особливості, переваги. Дистанційне навчання – старт із сьогодення в майбутнє: зб. наук.-метод. пр. III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 20 квіт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 28, 2017.
21. Мікронавчання як перспективний метод підготовки висококваліфікованих фахівців. Humanitarium. 2017. Т. 39, Вип. 2. С. 71-77.
22. Liyanagunawardena T. R., Adams A. A., Williams S. A. MOOCs: A systematic study of the published literature 2008-2012. The International Review of Research in Open and Distributed Learning – 2013. Т. 14. №. 3. С. 202-227.
23. Vardi M. Y. Will MOOC's destroy academia? Communications of the ACM. 2012. Т. 55. №. 11. P. 5-5.
24. Singh H. Building effective blended learning programs. Educational Technology-Saddle Brook Then Englewood Cliffs NJ.2003. Т. 43. №. 6. С. 51-54.

References

1. Goulman D., Bojaxis R., Makki Je. (2015) Emotional leadership: the Art of managing people based on emotional intelligence *M.: Al'pina Pablisher*, 301.
2. Shtutman, P. (2010). Personnel Professional Development as a Factor of Enterprises' Activity Efficiency Increasing. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, (17), 159-163.
3. Plugina, Yu.A. (2013), "The development of personnel, approaches, essence, models", *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti*, (42).
4. Markova, N. (2010). Principles, functions and models of development management personnel. *Efektivna ekonomika*, (9).
5. Halaida, T. O. and Savytska, I. M. (2011), "Training, retraining and qualification improvement of personnel at enterprises in modern conditions", *Ekonomika i rehion*, (2), 118-121.
6. Makeieva, I. (2012). Organization of system of professional development of staff of libraries of higher educational institutions of Ukraine: history and current state. *Bulletin of book chamber*, (6), 12-16
7. Rosenberg, M. J., & Foshay, R. (2002). E-learning: Strategies for delivering knowledge in the digital age. *Performance Improvement*, 41(5), 50-51.
8. Welsh, E. T., Wanberg, C. R., Brown, K. G., & Simmering, M. J. (2003). E-learning: emerging uses, empirical results and future directions. *international Journal of Training and Development*, 7(4), 245-258.
9. Driscoll, M. (2002). Blended learning: Let's get beyond the hype. *E-learning*, 1(4), 1-4.
10. Klamma, R., Chatti, M. A., Duval, E., Hummel, H., Hvannberg, E. T., Kravcik, M., ... & Scott, P. (2007). Social software for life-long learning. *Educational technology & society*, 10(3), 72-83.
11. Warschauer, M. (2007). The paradoxical future of digital learning. *Learning Inquiry*, 1(1), 41-49.
12. Vovk, O. B. (2015). Системи електронного навчання—нові форми сучасної освіти. *Mathematical Machines and Systems*, (3), 79-86.
13. Bersin, J. (2004). *The blended learning book: Best practices, proven methodologies, and lessons learned*. JohnWiley&Sons.
14. Friesen, N. (2012). Report: Defining blended learning. *LearningSpace*.
15. Shin, J. H., Haynes, R. B., & Johnston, M. E. (1993). Effect of problem-based, self-directed undergraduate education on life-long learning. *CMAJ: Canadian Medical Association Journal*, 148(6), 969.
16. Lombardo, M. M., & Eichinger, R. W. (1996). *The career architect development planner. Lominger p. iv, 1st ed. Minneapolis*.
17. El-Tannir, A. A. (2002). The corporate university model for continuous learning, training and development. *Education+ Training*, 44(2), 76-81.
18. Kurbatov, S. (2014). Corporate University as a product of interaction between business and educational environment in modern conditions. *Vy'shha osvita Ukrayiny*, 3(54), 44-49.
19. Plugina, Ju.A (2013). Modern methods of professional staff development. *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti*, (43), 249-254.
20. Bugaychuk, K. L. (2017). Microlearning: concept, features, benefits. Distance learning - Start from the present to the future: collection of scientific and methodological works III All-Ukrainian sciences-practice. conf. from international participation (Kharkiv, 20 april 2017), 28.
21. Reznik, V., & Melnik, T. (2017). Microlearning as a promising method of training highly skilled specialists. *Humanitarium*, 39(2), 71-77.
22. Liyanagunawardena, T. R., Adams, A. A., & Williams, S. A. (2013). MOOCs: A systematic study of the published literature 2008-2012. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 14(3), 202-227.
23. Vardi, M. Y. (2012). Will MOOCs destroy academia?. *Communications of the ACM*, 55(11), 5-5.
24. Singh, H. (2003). Building effective blended learning programs. *Educational Technology-Saddle Brook Then Englewood Cliffs NJ-*, 43(6), 51-54.

СТУДЕНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК: 336.1.07

DOI: 10.26565/2311-2379-2018-95-10

Ю.О. Коляда

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, УкраїнаE-mail: kolyada.yulya@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7327-7663>**ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ**

В статті здійснена спроба дослідити виконання конституційного обов'язку з контролю бюджету вищим органом фінансового контролю України. Автор звертає увагу на правові, економічні та політичні чинники, що на сучасному етапі розвитку держави впливають на діяльність Рахункової палати України. Дослідження ґрунтуються на аналізі законодавчих актів України та стандартизованому досвіді Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю. У дослідженні було виявлено недолік, що стосується відсутності правових норм, які б дозволяли Рахунковій палаті здійснювати розробку та планування бюджету на етапі його створення. Також звернено увагу на функціонування Рахункової палати, як члена міжнародної організації INTOSAI, та на вплив політичного чинника, завдяки якому вдосконалюються форми та методи контролю вищого органу держави. Визначено, наскільки Рахункова палата відповідає у своїх функціях та результативності діяльності документам міжнародної організації. В статті запропоновано надати повноваження Рахунковій палаті не лише як законодавчому органу, а й судовому. Це дозволить ефективно впливати на результати перевірки. На думку автора, опис недоліків за політичним, правовим та економічним чинниками дозволяє вирішити проблеми діяльності Рахункової палати на різних рівнях влади та різних підходах в удосконаленні конституційного обов'язку з контролю бюджету. Саме ця особливість викладення матеріалу допоможе краще зрозуміти діяльність вищих органів фінансового контролю та їх непристосованість до сучасних реалій в бюджетотворчому процесі, які видозмінились під впливом різних причин. Проаналізувати зарубіжний та вітчизняний досвід використання міжнародних стандартів, які б дозволили в порівняльному аспекті виявити недоліки національного формування державного апарату вищого фінансового контролю. Як приклад вищого фінансового органу, що має найбільш досконалий статус та функції, закріплені законом та ефективні на практиці, має Федеральна рахункова палата Німеччини. Вона має статус, який дозволяє бути їй інструментом формування бюджету між законодавчою та виконавчою гілкою влади.

Ключові слова: Рахункова палата, державний фінансовий контроль, INTOSAI, конституційний обов'язок з контролю бюджету.

Jel Classification: G 20; G 30; G 38.

Yuliya Kolyada

V.N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, UkraineE-mail: kolyada.yulya@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7327-7663>**FACTORS INFLUENCING THE EXERCISE OF SUPERVISORY POWERS
OF THE ACCOUNTING CHAMBER OF UKRAINE**

The article attempts to investigate the constitutional obligation on the budget control by the supreme body of financial control in Ukraine. The author draws attention to the legal, economic and political factors that influence the activity of the Accounting Chamber of Ukraine at its current stage of the development. The research is based on the analysis of legislative acts of Ukraine and the standardized activity of the International Organization of Supreme Audit Institutions. The study revealed a lack of legal regulations that would allow the Accounting Chamber to develop and plan the budget in its establishment phase. Also, the attention is drawn to the functioning of the Accounting Chamber as a member of the international organization INTOSAI, and to a political factor through which the forms and methods of control of the supreme state body are improved. The

© Коляда Ю. О., 2018

compliance of the functions and performance of the Accounting Chamber with the documents of the international organization is determined. The article proposes to extend the authority of the Accounting Chamber not only as a legislative body, but also as a judiciary one, which will effectively influence the results of the audit. The author argues that the description of shortcomings by political, legal and economic factors allows solving the problems of the Accounting Chamber at different levels of government and with different approaches to improving constitutional duties on budget control. This particular way of presenting the material will facilitate a better understanding of the activities of the supreme bodies of financial control and their inapplicability to today's new realities which are subject to various changes in the budgetary process. Foreign and domestic experience of using international standards that would allow revealing the shortcomings of the national formation of the state apparatus of supreme audit institutions in a comparative perspective is analyzed. The Federal Accounting Chamber of Germany has been chosen as an example of a supreme audit institution with the most advanced status and functions enshrined in the law, and effective in practice. The chamber has a status that allows it to be an instrument for budgeting between the legislative and executive branches of the government.

Key words: Accounting Chamber, state financial control, INTOSAI, constitutional obligation to control the budget.

Jel Classification: G 20; G 30; G 38.

Ю.А. Коляда

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

E-mail: kolyada.yulya@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7327-7663>

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ КОНТРОЛЬНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ СЧЕТНОЙ ПАЛАТЫ УКРАИНЫ

В статье предпринята попытка исследовать конституционную обязанность по контролю бюджета высшего органа финансового контроля в Украине. Автор обращает внимание на правовые, экономические и политические факторы, что на современном этапе развития государства влияют на деятельность Счетной палаты Украины. Исследования основываются на анализе законодательных актов Украины и Международной организации высших органов финансового контроля. В исследовании был выявлен недостаток, который касается отсутствия правовых норм, которые разрешали бы Счетной палате совершать разработку и планирование бюджета на этапе его создания. Также обращено внимание на функционирование Счетной палаты, как члена международной организации INTOSAI, и на влияние политического фактора, благодаря которому усовершенствуются формы и методы контроля высшего органа страны. Определено, насколько Счетная палата соответствует по функциям и результативности деятельности документам международной организации. В статье предложено расширить полномочия Счетной палаты не только как законодательному органу, но и судебному, что позволит эффективно влиять на результаты проверок. По мнению автора, описание недостатков по политическим, экономическим и правовым факторам позволяет решить проблемы деятельности Счетной палаты на разных уровнях власти и разных подходах к усовершенствованию конституционных обязанностей по вопросам контроля бюджета. Именно эта особенность изложения материала поможет лучше понять деятельность высших органов финансового контроля и их непригодность к современным реалиям в бюджетном процессе, которые видоизменяются под влиянием разных причин. Проанализировать зарубежный и отечественный опыт использования международных стандартов, которые бы позволили в сравнительном аспекте определить недостатки национального формирования государственного аппарата высшего финансового контроля. Как пример высшего финансового органа, который имеет более совершенный статус и функции, закрепленные законом и эффективные на практике, имеет Федеральная счетная палата Германии. Она имеет статус, который позволяет ей быть инструментом формирования бюджета между законодательной и исполнительной ветками власти.

Ключевые слова: Счетная палата, государственный финансовый контроль, INTOSAI, конституционные обязанности по контролю бюджета.

Jel Classification: G 20; G 30; G 38.

Постановка проблеми: Рахункова палата України є вищим органом державного контролю, а має бути провідним, бо якщо розглядати досвід країн з розвинутою економікою, де ефективно та раціонально функціонування органів державного контролю, то вони мають більше функцій та повноважень, що впливає на поліпшення надходження, розподілу та контролю за державними коштами. Особливу увагу в регуляторному процесі фінансового наповнення та розподілу привертає вищий орган державного фінансового контролю - Рахункова палата. Вона має особливий статус (тобто конституційні повноваження) і в цілому відповідає світовим вимогам, які вже застосовуються для діяльності в аналогічних органах

інших країн. Але, не зважаючи на особливий статус, Рахункова палата на сучасному етапі реформи в державі не спроможна вирішувати нагальні питання щодо фінансового контролю місцевого бюджету в об'єднаних громадах.

Аналіз досліджень та публікацій. Питаннями подібними до окресленої нами проблематики присвятили свої дослідження науковці та фахівці, як вітчизняні так і зарубіжні: Андрійко О.Ф. (Андрійко, 2004), Шохін С.О. (Шохін, 2013) Правове підґрунтя ролі та компетенцій вищого органу фінансового контролю розглянули Козирін О.М. (Козирін, 2002), Хмельков А.В. (Хмельков, 2016), Кузьменко О.А. (Кузьменко, 2002), Шевчук О.А. (Шевчук, 2014), Стефанюк І.Б. (Стефанюк, 2009), Калюга В.Є. (Калюга, 2010). Проблеми функціонування Рахункової палати приділяли увагу вітчизняні вчені, зокрема, Барабаш Ю.Г. (Барабаш, 2004), Кузьменко О.А. (Кузьменко, 2002), Савченко Л.А. (Савченко, 2002), Марія Антонія Лосано Альварес (Марія Антонія Лосано Альварес, 2017) та Карлос Кубільо Родрігес (Карлос Кубільо Родрігес, 2017).

Мета статті дослідити вплив політичних, економічних, правових чинників на конституційний обов'язок з контролю бюджету вищого органу – Рахункової палати України, які впливають на її діяльність.

Виклад основного матеріалу. Державний фінансовий контроль – функція влади, яка передбачає виявлення відхилень від стандартів передбачених при управлінні фінансами та майном держави. Функція контролю є однією із головних, так як від неї залежить економічний, і, деякою мірою, політичний розвиток держави. Фінансовий контроль – головний гарант наповнення державного бюджету, тому не можна недооцінювати ефективність та спроможність корегувати відхилення даної функції з боку держави. Для повного аналізу принципів діяльності Рахункової палати нам слід розглянути, економічні, правові та політичні чинники, які впливають на функції бюджетного контролю.

Перш за все, розглянемо правову складову, або правовий чинник, що забезпечує діяльність Рахункової палати. Контроль за використанням коштів та їх надходження до Державного бюджету здійснює Рахункова палата від імені Верховної Ради України (підпорядкована і підзвітна їй) – і це є її конституційний обов'язок, що є їх оборотною стороною отриманих від конституційних повноважень. Найбільшу увагу акцентуємо на предметній сфері (предмет контролю Рахункової палати України). За теоретичним визначенням «предмет контролю» – є матеріальні та нематеріальні цінності у формі публічних фінансів та публічних майнових ресурсів, а також публічні управлінські дії, які безпосередньо впливають на вказані ресурси під час їх формування, використання та зберігання (Хмельков, 2017). В свою чергу застосовуючи це поняття, за аналізом Закону України про Рахункову палату ми говоримо, що практичним предметом контролю Рахункової палати є надходження до бюджету податків та зборів, проведення витрат державного бюджету, управління об'єктами державної власності, операцій щодо державних внутрішніх та зовнішніх запозичень (Закон України про Рахункову палату, 2015). За досвідом суб'єкти державного фінансового контролю належать до різних гілок влади. Більшість контролюючих органів відносяться до виконавчої гілки влади, в той час як Рахункова палата – єдиний спеціалізований орган контролю, який відноситься до законодавчої гілки влади. Саме від імені Верховної Ради України Рахункова палата проводить аналіз стану виконання Державного бюджету та здійснює контроль за її видатковою частиною, що робить її органом з спеціальними конституційними повноваженнями.

Повноваження набувається згідно зі статтею 98 Конституції України «контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата.» (Конституція України, 1996). Далі деталізація повноважень Рахункової палати відбувається у Бюджетній кодексі України (Бюджетний кодекс України, 2018), Законі України «Про Рахункову палату» (Закон України про Рахункову палату, 2015) Регламенті Рахункової палати (Регламент Рахункової палати, 2018) та іншими законодавчими та нормативно-правовими актами України, згідно з якими здійснюється контроль використання коштів Державного бюджету України (Бюджетний кодекс України, 2018; Регламент Рахункової палати, 2018). Відповідно Бюджетного кодексу України, до повноважень Рахункової палати щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

- використанням коштів Державного бюджету України відповідно до Закону про Державний бюджет України;
- створенням, обслуговуванням та погашенням державного боргу України;

- ефективністю використання й управління коштами Державного бюджету України;
- використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій і делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади за доходами та видатками. Контрольні повноваження Рахункової палати, на відміну від інших контролюючих органів, поширюються на Верховну Раду України, органи виконавчої влади, Національний банк України, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна і інші органи державної влади (Бюджетний кодекс України, 2010).

Аналізуючи сутнісну роль та компетенцію Рахункової палати, Хмельков А.В. визначає її на теоретичному рівні – як «агента інституту контролю» (де, інститут контролю – бінарний елемент соціальної структури, ціленаправлений на контроль над формуванням, розподілом та використанням публічних фінансів з допомогою специфічних формальних та неформальних засобів, а також механізмів). Тобто – суб'єкта державного фінансового контролю в системі публічних фінансів на практичному рівні, – як зазначає автор, механізми «разом зі стандартними обмеженнями, описаними економічною теорією, формують можливості, котрими розпоряджуються члени суспільства», для чого потрібні організації, які «створюються для того, щоб використовувати ці можливості» (Хмельков, 2016). Де саме такою на нашу думку, організацією і є Рахункова палата України. Така роль, вказує на існуючий взаємозв'язок контролюючої діяльності Рахункової палати з факторами економічного розвитку держави.

А від так, за для ефективного засобу, що сприяє економічному розвитку держави, потрібні не тільки повноваження, а й дієві елементи контролю, зокрема: форми та методи. При дослідженні форм фінансового контролю найбільш логічним є виокремлення в залежності від часу здійснення фінансового контролю. Козирін О.М., залежно від часу здійснення контролю, виділяє попередній (превентивний), поточний і наступний (ретроспективний) (Козирін, 2002). Поточний контроль здійснюється вже під час проведення фінансових операцій: контроль за цілеспрямованим та ефективним використанням бюджетних коштів, усунення негативних тенденцій під час виконання бюджету за видатками та доходами, запобігання відхиленням в використанні бюджетних ресурсів. Наступний контроль (ретроспективний) також не може запобігти відхиленням, які можуть виникнути при формуванні бюджету, бо проводиться після завершення фінансової операції і всі виявлені порушень, зловживань, правильності та законності, недоліків використання бюджетних коштів, - проводяться після фінансових операцій. Мета попереднього контролю полягає в попередженні та профілактиці можливих фінансових порушень. Цей різновид контролю полягає у визначенні правил, процедур, ліній поведінки, тобто здійснюється на початкових стадіях управління фінансами та використовують щодо фінансових ресурсів, необхідних для функціонування організації щодо її діяльності при обігу публічних грошових коштів. Органи фінансового контролю, які застосовують попередній контроль, вбачають в ньому переваги – легше попередити неправомірні витрати, ніж потім вишукувати кошти на покриття збитків. Специфічна форма попереднього контролю органів контролю існує в Ірландії та Великій Британії, де Головний контролер має додаткове повноваження і відповідає за те, щоб кошти спрямовувалися органам виконавчої влади лише на цілі, затверджені парламентом.

Однак Рахункова палата здійснює лише поточний та наступний контроль, і не має повноважень здійснювати попередній контроль, що є великим недоліком, а також є свідченням про невідповідність сучасній практиці державного фінансового контролю, наприклад, відповідно до статті 2 Лімської Декларації, попередній контроль є перевіркою до здійснення адміністративних і фінансових дій (Лімска Декларація, 1977).

Переходимо до наступного важливого аргументу - політичного, цей чинник перш за все забезпечує статус Рахункової палати України в міжнародній спільноті з повноправним членством. З 1998 року Рахункова палата України входить до Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю – International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). Цей інструмент було створено для впровадження ідей та досвіду вищих аудиторських організацій світу. Головними завданнями INTOSAI є можливість обміну знаннями та інформацією аудиторам, боротьба з корупцією, поліпшення умов для прозорості бюджетної системи, ефективне використання контрольної функції в державному секторі. INTOSAI складається з решти регіональних організацій вищих органів фінансового контролю (до речі, Рахункова палата України відноситься до Європейської організації вищих органів фінансового контролю). Застосування міжнародного досвіду Рахункова палата в свою практику має

законодавчі обмеження, які не дозволяють слідувати всім документам організації. Насамперед, Рахункова палата обмежена щодо участі у формуванні бюджету, що в подальшому впливає на функцію контролю, також є недоліки в можливості вищого органу, щодо участі формувати та контролювати кошти місцевого бюджету. Цей процес, що суперечить принципам Лімської декларації, - трансферти із державного бюджету до місцевих органів влади, знаходяться за межами контролю з боку його суб'єктів.

Крім того, за ґрунтовним аналізом щодо впровадження світового досвіду у національну практику, встановлено, що деякі директиви INTOSAI до теперішнього часу не знайшли відображення у чинному законодавстві України. Серед проблем, що чекають на вирішення, виокремлюють такі:

- статус Рахункової палати як вищого органу фінансового державного контролю в Конституції України не закріплено;
- функцію здійснення попереднього контролю для органів державного фінансового контролю у чинному законодавстві не передбачено;
- право законодавчої ініціативи для Рахункової палати у чинному законодавстві не передбачено;
- засади координації діяльності органу державного фінансового контролю (Державної фінансової інспекції) з Рахунковою палатою у профільному законодавстві не визначені;
- право Рахункової палати на здійснення перевірки інших закордонних державних організацій, крім дипломатичних установ України, чинним законодавством не визначено (Александрович, 2015).

Ці обмеження спричинені низьким контролюючим потенціалом Рахункової палати, який виявлено в результаті проведеного Хмельковим А.В. аналізу. При порівнянні показників діяльності Рахункової палати, Державної фінансової інспекції України, Державної фіскальної служби України та структурних підрозділів внутрішнього аудиту різних рівнів, з'ясовано:

1. чисельність співробітників Рахункової палати в десятки разів менша ніж у вище перелічених контролюючих органах (зокрема, кількість співробітників Рахункової палати становить 449 чол., а Державна фінансова інспекція України налічує 6125 чол., що в 13,6 разів більше. Чисельність співробітників Державної фіскальної служби України (58826 чол.) в 131 раз перевищує кількість працівників Рахункової палати (449 чол.);
2. територіальне охоплення країни представництвами Рахункової палати (або інакше кажучи, географія представництв) також в десятки разів менше (якщо порівняти кількість підпорядкованих територіальних представництв, то у Рахункової палати (8) їх в 20,6 разів менше, ніж у Державної фінансової інспекції України (165), та в 46 разів менше, ніж у Державної фіскальної служби України (370).

Таким чином, наявний кадровий та географічний потенціал не дозволяє Рахунковій палаті України в повному обсязі виконувати конституційний обов'язок з контролю бюджету. (Хмельков, 2016).

На підґрунті викладеного аналізу науковців, ми також знаємо більш детально про вище наведену вимогу, щодо надання права Рахункової палати приймати участь в формуванні та розробці бюджету, на всіх його без винятку етапів. Така вимога ґрунтується на результатах діяльності Рахункової палати України, наприклад, як свідчить Звіт Рахункової палати за 2017 рік, в якому наголошується, що у період виконано 97,6 відс. від плану. При цьому окремі доходи, зокрема конфісковані кошти і кошти, отримані від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення, рентна плата за користування надрами для видобування бурштину, суттєво менші від запланованих обсягів, що свідчить про недоліки планування таких доходів на стадії розгляду проекту і прийняття закону про державний бюджет (Звіт Рахункової палати України, 2017).

Все це свідчить про важливу роль Рахункової палати на етапі розгляду проекту державного бюджету, що збільшить вірогідність у забезпеченні стабільності публічних фінансів суспільства, а також не дозволить маніпулювати показниками виконання плану бюджету. На підґрунті вище викладеного, треба зазначити на недоліки в функціонуванні Рахункової палати, а саме відсутність можливості проводити попередній контроль та брати участь у формуванні бюджету, що дуже впливає на подальші перевірки та їх результати.

Крім того, одним із головних способів формування державного бюджету (або джерелом наповнення) є неподаткові надходження, а саме надходження коштів з державних підприємств.

Але й в цьому питанні Рахункова палата не може використати всі свої повноваження з контролю та не може, через недоліки в законодавстві, запобігти дефіциту коштів в бюджеті, з причин надходження коштів з цього джерела, наведемо приклад декількох доказів:

Таблиця 1

Показники приватизації об'єктів державної власності у 2016 році

Показники	Планове завдання	Реалізація завдання	% виконання
визначені до приватизації	154 об'єктів	14 об'єктів	1,1%
надходження коштів від приватизації об'єктів державної власності	17 млрд 100 млн грн.	187,5 млн грн.	10,9 %

Джерело: складено автором на основі (Звіт Рахункової палати України, 2017).

Таблиця 2

Надходження від дивідендної політики

Показники	Реалізація завдання	% виконання
надходження коштів	1 млрд 249,5млн грн	600%
	0,4 млн грн	

Джерело: складено автором на основі (Звіт Рахункової палати України, 2017).

При спробі проаналізувати Звіт Рахункової палати, виявили, що він є неаналітичним, через відсутність цілого ряду показників, які б надавали можливість відслідкувати надходження коштів від цілого ряду об'єктів державної власності. Через цей недолік таблиці не надають нам повної інформації про надходження, використання, формування бюджетної політики вищих органів влади, яка є важливим чинником для подальшого економічного розвитку держави.

Додатково можна сказати, що найбільш вдалим прикладом організації контролю за виконанням державного бюджету у світовій практиці фінансового контролю Кузьменко О.А. визнає Німеччину. Вона доводить, що Федеральна рахункова палата Німеччини має чіткий, конституційно визначений статус абсолютно незалежного органу державного фінансового контролю і виступає інструментом протидії по відношенню до конфліктуючих з приводу виконання державного бюджету законодавчої і виконавчої гілок влади. Автор наголошує, що з метою вступу України до Європейського співтовариства національне законодавство, яке регламентує діяльність Рахункової палати, необхідно адаптувати до норм міжнародного права у цій галузі (Кузьменко, 2017).

Висновок: підсумком дослідження, я роблю висновок, що в своїй роботі досягла поставленої мети, а саме виявила недоліки, які перешкоджають ефективному проведенню аудиту Рахунковою палатою України: відсутність повноважень до залучення в розробці бюджету країни; не закріплений конституційним обов'язком метод попереднього контролю; недостатня кількість співробітників та географічно розповсюджених представництв; ненадання права вищому органу контролю законодавчої ініціативи; і також, можна говорити, про відсутність органу, який би міг перевіряти діяльність Рахункової палати. Особливістю аналізу автором було виділено саме вплив політичного, економічного та правового чинників на вищевказані недоліки, що дозволило більш поглибити та окреслити всі сфери впливу на існуючий орган, що можливо і є головною перешкодою до їх усунення, бо ці чинники відносяться до різних гілок влади, які не скоординовані та мають протиріччя в своїх діях стосовно кордонів конституційного обов'язку з контролю бюджету Рахункової палати.

А ось зарубіжні науковці – Марія Антоніо Лосано Альварес та Карлос Кобільо Родрігес, вбачають головний недолік в відсутності конституційних повноважень вищих органів контролю перейняти деякі функції судової гілки влади, аргументуючи прикладом країн, які покращили ефективність аудиту, завдяки введенню судової функції, яка дозволила їм здійснювати покарання посадових осіб по завершенню перевірок та оголошенню результатів.

Отже, приклад Рахункової палати України доводить, що рівень правового забезпечення контролюючих органів не є достатнім для забезпечення інтересів суспільства та не є достатньо ефективним на сучасному етапі, і вимагає додаткових розробок до його вдосконалення на сучасному етапі розвитку держави, і тут слід прислуховуватися як до вітчизняних, так і до зарубіжних науковців, бо конституційні повноваження Рахункової палати, які обумовлюють її до конституційного обов'язку, достатньо важливі для функціонування держави.

Література

1. Хмельков А.В Державний фінансовий контроль: Підручник. Х: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2017. 228 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Про Рахункову палату: Закон України від 2.07.2015 № 576-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19>
4. Бюджетний Кодекс України від 8.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Хмельков А.В Счётная палата Украины как агент института контроля публичных финансов. Актуальні проблеми економіки. 2016. №5 С. 370-381. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/12549>
6. Козырин А. Н. Концепция государственного финансового контроля Мат. науч.-практ. конф. "Единая концепция государственного финансового контроля". М.: Изд. дом "Финансовый контроль", 2002. 88 с.
7. Лімська Декларація керівних принципів контролю: прийнята ІХ Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI) у 1977 році. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Александрович О. О. Модернізація системи державного фінансового контролю України в контексті імплементації світового досвіду. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-2/doc/6/02.pdf>
9. Звіт Рахункової палати України за 2017 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf
10. Мария Антония Лосано Альварес, Карлос Кубильо Родригес Роль ВОФК с судебными полномочиями в современном обществе. EUROSАI, № 23. 2017. С. 98-101.
11. Кузьменко О.А. Контроль за виконанням Державного бюджету України як функція управління URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
12. Шевчук О. А. Державний фінансовий контроль в Україні: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. К., 2014. 42 с.

References

1. Khmel'kov A.V (2017) State Financial Control. Kharkiv, Ukraine: V.N. Karazin Kharkiv National University. 228 p. (In Ukrainian)
2. Constitution of Ukraine from 28.06.1996 № 254k/96-VR URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (In Ukrainian)
3. The Law of Ukraine «About the Accounting Chamber» from 2.07.2015 № 576-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (In Ukrainian)
4. Budget Code of Ukraine from 8.07.2010 № 2456-VI URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (In Ukrainian)
5. Khmel'kov A.V. (2016) Accounts Chamber of Ukraine as an agent of the Institute for the control of public finances Topical Problems of Economics Kharkiv, Ukraine :5, 370-380. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/12549> URL:
6. Kozyrin AN(2002) The concept of state financial control. The Scientific and Practical Conference materials «A single concept of state financial control» Sumy:Izd dom «DD «finansovi kontrol» (In Ukrainian)
7. The Lima Declaration of Control Principles: adopted by the IX Congress of the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Aleksandrovych O. O. Modernization of the system of state financial control of Ukraine in the context of implementation of world experience. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-2/doc/6/02.pdf>. (In Ukrainian)
9. Report of the Accounting Chamber of Ukraine for 2017. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf. (In Ukrainian)
10. Mariya Antoniya Losano Al'vares, Karlos Kubil'o Rodrigues (2017) The role of the SAI with judicial powers in modern society EUROSАI 23, 98-101.
11. Kuz'menko O.A. Control over the execution of the State Budget of Ukraine as a management function. URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua>. (In Ukrainian)
12. Shevchuk O. A.(2014) The State Financial Control in Ukraine: Theory, Methodology, Practices. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Un-t bank. spravy [in Ukrainian].

ЮВІЛЕЇ ТА ПОДІЇ

*До 85-річчя економічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*

ВІД СЛАВНОГО МИНУЛОГО ДО ВПЕВНЕНОГО МАЙБУТЬОГО

Сьогодні ми святкуємо 85-річчя народження нашого економічного факультету. Нині його характеризує те, що він став одним з провідних центрів економічної освіти в Україні, який здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців за широким спектром спеціальностей та освітніх програм. Як витікає з доповіді декана економічного факультету проф. О.І.Давидова на зборах трудового колективу факультету, зараз за денною та заочною формою навчання навчаються більш ніж 1500 студентів. У складі факультету 8 кафедр. Освітній процес забезпечують 110 висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, серед яких 1 член-кореспондент НАН України, 25 докторів наук, професорів, більше 70 кандидатів наук доцентів. На факультеті діє аспірантура та докторантура майже на всіх кафедрах. Випускаються наукові фахові видання: це «Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна» Серія «Економічна», та «Соціальна економіка». Є ще багато ознак нинішнього сьогодення факультету, якими можна пишатись. Однак у вимірі простору і часу треба звернутись до нашої спадщини, бо історія вчить того, хто у неї вчиться. І тут ми відзначаємо, що такі успіхи факультету були закладені багато років тому, у непрості 30-і роки минулого століття і навіть у позаминулому, 19 столітті.

Підставою для створення факультету була постанова РНК УРСР від 10 березня 1933 року «Про організацію на Україні державних університетів». Тут треба відмітити дві обставини. Перша столиця України на той час знаходилася у м.Харків; Друга: РНК УРСР виконував сталінський наказ про відновлення університетської освіти в межах не тільки України а і СРСР. Виникає питання: що заставило піти на таке рішення?

Нагадаю, що 18 травня 1921 року Наркомпрос України ліквідував всі університети як консервативну форму старої вищої освіти та джерела вільнодумства. Я.Ряппо (керівник Головного управління професійної освіти Наркомату освіти) писав, що університети ліквідувалися з метою усунення цитаделей ворожої буржуазно-кадетської професури і щоб не повторювати досвід РРФСР 1918-1920 рр. коли професура гальмувала і саботувала реформу. Йшла боротьба за «советизацію» вищої школи та ліквідацію тотальної безграмотності. Рішенням колегії Укрголовпрофосвіти Харківський університет був переіменовані в Харківський інститут народної освіти (ХІНО); Київський – у КІНО і т.д. Кафедри класичного університету були розділені на 2 групи: педагогічні та науково-дослідні. Наукові працівники кафедр мали дуже низьку заробітну платню, яка до того ж виплачувалась нерегулярно. Тому багато науковців вимушені були йти «на заробітки» до педагогічних кафедр. По суті наукова робота була знищена і про науковий потенціал можна було судити лише з праць десятка видатних вчених.

Якщо до цього додати регулярні «чистки» інститутських студентів від бухаринського, троцькістського та лівачького напрямків, зміни керівництва ХІНО (Стрільбицький, Гаврилов, Моїсєєв, Блудов) а також репресії проти викладацького складу, про які історія замовчує, то стає зрозумілим, що до повного знищення закладу освіти залишалось мало часу.

Розуміючи це, тодішня влада своїми керівними документами намагалась виправити становище. Так, на підставі постанови РНК УРСР від 11 серпня 1930 року було затверджене так зване ХПІПО – Харківський педагогічний інститут професійної освіти, у складі якого вперше було створено соціально-економічний факультет як окрему ланку професійної освіти. Потім об'єднали ХПІПО з ФХМІ – фізико-хіміко-математичним інститутом в єдиний університет і прийняли рішення «залишити економічний факультет як окреме університетське об'єднання».

Другим кроком було прийняття постанови РНК УРСР від 10 березня 1933 р.«Про організацію на Україні державних університетів» чим було відновлено діяльність Харківського

університету, як класичного. Структуру університету було поповнено низкою факультетів у т.ч. економічного.

Третім кроком була заміна секцій викладання наук на класичні кафедри, що значно підвищило їх керованість, наукову спрямованість та результативність діяльності. Так соціально-економічна секція «розпалась» на окремі кафедри політичної економії (з 1934 року) і марксизму-ленінізму. Це підтверджує, що поступове виокремлення економічної науки і створення економічного факультету відбивало панівні тенденції суспільних процесів.

Слід зауважити, що у ті часи відбувались великі зрушення у матеріальному виробництві. Проведена індустріалізація значно ускладнила виробництво, поступово перетворюючи його з простого у складне. Взаємодія речового та особистого факторів набувала нових форм; вимагала зміни форм і методів обрахування руху грошових коштів у міжгалузевому та внутрігалузовому їх перерозподілу. Поступово але незворотно формувалась потреба у нових економічних знаннях і на цих теренах поява економічного факультету стала об'єктивною основою подальшого розвитку.

Пропагування переваг соціалізму, безвиході капіталізму, у його кризових явищах, виявленні нерозв'язних протиріч капіталу і водночас переваг соціалізму у темпах економічного зростання, способу життя складало ідейно-виховну та науково-політичну функцію економічної науки. Однак, поступово політична складова економічної науки, її класовий характер, починає доповнюватись пізнанням принципового змісту об'єктивних потреб суспільства та розвитку реальної економіки. Знання таких потреб у загальному вигляді зводиться до розкриття найважливіших напрямків розвитку економіки, який має бути оптимальним з точки зору соціальної мети суспільства та режиму самого процесу господарювання.

Змінювались і враження про саму економічну науку: це не тільки відтворення системи знань, які давала політична економія але і отримання нових знань. Самі по собі знання – це ще не наука, як знаюча людина ще не є науковцем. Знання- продукт науки і її сутність не зводиться тільки до вже пізнаних законів, а передбачає їх відкриття. Науку слід розуміти як пізнавальну діяльність і тому на перший план висунулась методологія, набуття методів отримання нових знань.

На економічному факультеті (до речі, як і в інших університетах не тільки України а в тодішньому СРСР) розвиток науки характеризувався наступними напрямками. 1) це наукове пізнання економічних законів; 2) дослідження трудових відносин, зокрема продуктивності праці та заробітної платні, активності робітника; 3) господарський механізм, включаючи зокрема перше фінансово-економічну сферу; 4) дослідження самої науки як форми суспільного пізнання та розвитку виробництва. Розглянемо це більш детально включаючи особистості, які були причетні до цих напрямків на економічному факультеті.

Перший декан економічного факультету О.О.Воскресенський (з 1933 по 1937 роки) увійшов у історію факультету неординарно. З одного боку, за роки його деканства факультет отримав приміщення по вул.Мироносицькій,1. Правда, факультет в ньому не знаходився. Приміщення довгий час займали Харківський обком КП України; потім обком комсомолу. Довгий час у приміщенні були не тільки навчальні приміщення але і житлові кімнати викладачів (зокрема самого О.О.Воскресенського та О.П.Мамалую). З другого боку, історики вбачають в ньому «душителя професорських долів». Економісти до цього уявлення не мали що перший їх керівник-історик та ще й з минулим НКВС.

З 1937 по 1941 рік деканом став О.П.Мамалуй. Йому дісталась нелегка доля очолити колектив факультету. Головне, чим характеризувалось деканство О.П.Мамалую – це поступовий перехід від питання класовості кадрів та їх чистки до класового читання науки. Саме О.П.Мамалую випала честь запросити до університету провідних учених та викладачів політичної економії – О.М.Румянцева (майбутнього академіка, шеф-редактора міжнародного журналу «Проблеми миру та соціалізму»). Викладав політичну економію і Д.Й.Розенберг (видатний коментатор «Капіталу»). На кафедрі політичної економії, яку він теж очолював, склався творчий колектив: проф. Л.Я.Любимов, проф.М.Б.Гуревич, проф.М.Н.Марчевський, проф.Л.М.Клецький, доценти:И.М.Бейліс, І.Л.Бейгель, О.Д.Макаров; викладачі: О.М.Васильєв, С.Б.Рибояд та інші. Це дало можливість фундаментальної розробки теорії економічних законів розвитку як капіталізму так і соціалізму. До речі, на долю О.П.Мамалую випало перебазування кафедри і факультету в Казахстан (м.Кизил-Орда) де Харківський і Київський університети були об'єднані в один Український університет (до 1943 року). На фронті знаходились доценти

Ковальова В.О. та Фількович І.М. До «чорного дня» 25 травня 1955 року економічний факультет послідовно очолювали: С.І.Крандієвський (1943-1946 рр.); А.Н.Міреп (1946- 1953 рр.); Ю.І.Терехов (1953-1970 рр.); І.Я.Ткаченко (1970-1990 рр.); М.І.Бондаренко (1990-1995 рр.); В.В.Александров (1995-1999 рр.).

«Чорний день» на факультеті настав у зв'язку з постановою Ради Міністрів СРСР від 25 травня 1955 року №1015 «Про додаткові заходи з впорядкування підготовки спеціалістів з вищою освітою». На підставі цієї постанови МВССО України прийняло рішення про скорочення набору студентів-економістів. Останній випуск студентів у кількості 45 чол. відбувся влітку 1959 року. Однак, заняття не припинялись, хоч частина студентів була переведена на історичний факультет. Продовжувало існувати вечірнє відділення, де без відриву від виробництва на всіх курсах навчалось 80 чоловік. На заочному відділенні навчалась група статистиків. Проте в університеті почала існувати точка зору, що економічний факультет, який згодом відкрився, вийшов з історичного факультету, з чим неможливо погодитися.

У 1962 році згідно з наказом МВССО України (№173 від 25 березня) створюються загальнонаукові факультети для підготовки спеціалістів для різних ланок народного господарства без відриву від виробництва. Такий ЗНФ було створено і відкрито і при Харківському університеті. ЗНФ ХДУ мав дві філії: у Горлівці та у Слов'янську Донецької області. До складу ЗНФ входило економічне відділення з такими спеціальностями як: економіка промисловості, торгівлі, статистика, фінанси і кредит, бухгалтерський облік, планування народного господарства, економіка і організація матеріально-технічного забезпечення.

Викладачі факультету з ентузіазмом готували відповідних фахівців. На факультеті склалася наукова школа пізнання господарського механізму та підвищення ефективності виробництва. Такі вчені, як О.Г. Ліберман, П.І.Верба, С.Г.Галуза, В.П.Бабиц, інші, активно розробляли теорію госпрозрахункових відносин у всіх ланках економіки, показників оціночної діяльності підприємств, підвищення ролі прибутку в соціалістичній економіці, платності за використання економічних ресурсів, введення фондів економічного стимулювання виробництва товарів і оплати праці за допомогою ціни, прибутку, премій і кредиту.

Так, в роботі «Економічні методи підвищення ефективності суспільного виробництва» (1970 р.) О.Г.Ліберман надавав велике значення державній ціновій політиці. Він вважав, що оптові ціни не забезпечують умов для розширеного відтворення а опережуюче зростання споживчих цін порівняно з заробітною платою породжує тенденцію постійного зменшення реальних доходів населення. «Помимо старых своих функций, цены должны играть роль узловой меры соответствия производства и потребления, стать инструментом планомерности не только как единица подсчета стоимости, но и как способ определения и поддержания оптимальности» (с.160). Ряд думок О.Г.Лібермана продовжили його учні: професори С.Г.Галуза, В.С.Найдьонов, Г.С.Волинський, І.В.Семеняк, С.І.Олійник, О.М.Золотарьов, В.С.Ключко, Ю.Д.Костін, В.М.Селіванов. Розглядалися питання необхідності проведення економічної реформи в СРСР.

П.І.Верба вбачав у неефективності реформ централізовану економіку та адміністрування. Саме ці причини призводять до небажання підприємств користуватись кредитом надаючи переваги бюджетному фінансуванню. В роботі «Кредит и внедрение новой техники» (1957) він писав, що «необхідно в фінансових планах підприємств частину прибутку наступного року обов'язково передбачити для погашення займів...причому ця частина прибутку повинна бути фіксованою і не залежати від зміни номенклатури виробів. А установи Держбанку не повинні виступати в ролі сторонніх спостерігачів, проводити контроль тільки за своєчасним поверненням позик. Треба контролювати і джерела створення коштів, необхідних для повернення кредитів»(с.51-52).

Виключно важливу роль в розвитку факультету відіграла *школа економіки праці і соціально-трудоових відносин*. До неї можна віднести таких професорів як О.О.Рубан, М.М.Кім, Д.П.Богиня, В.К.Логвиненко.Так, наприклад, М.М.Кім аналізуючи працю з точки зору витрат робочої сили задля створення життєвих благ доводить, що складовою і важливішим є не найтяжкість праці, а корисний ефект – це не прості затрати робочої сили задля створення матеріальних благ.

На відміну від «чорного» дня «білий» день настав у 1965 році. 2 листопада 1965 року вийшов наказ МВССО УРСР № 712 «Про організацію економічного факультету ХДУ ім.

О.М.Горького та наказ ректора ХДУ (В.Ф. Лаврушина) №609 від 24 листопада 1965 року. Економічний факультет не тільки був створений але і отримав приміщення (пл. Дзержинського, 4) у відремонтованому після війни корпусі. До цього заняття відбувалися в різних приміщеннях, зокрема в Харківському бібліотечному інституті, інституті культури, музеї природи по вул. Трінклера. Зусиллями професорсько-викладацького складу факультету приміщення були облагороджені, завезена мебля, встановлені телефони, інше обладнання. Разом з відкриттям факультету була відкрита і кафедра фінансів і кредиту, яку очолив проф.Верба П.І.

Однак, не тільки цим (і не стільки цим) характеризувався економічний факультет у ці роки. Зусиллями деканів Ткаченко І.Я., Бондаренко М.І., Александрова В.В., Л.І. Булаєнка на факультеті почали формуватися *наукові школи нового типу*. Оновлені наукові школи мали своїм підґрунтям кадрове забезпечення. Захистили докторські дисертації Глущенко В.В. (Москва) , Гриценко А.А. (Одеса). Була створена спеціалізована докторська рада на якій захистила докторські дисертації плеяда молодих науковців (Задорожний Г.В., Яременко О.Л., Тютюннікова С.В., Соболев В.М., Коломієць Г.М. Архіреєв С.І. Меркулова Т.В., інші). Головне ж було у тому, що економічна теорія звернулася до *аналізу ринкової економіки*.

З чого все почалося?

Для мене це доповідь проф. Лісовицького В.М., який щойно повернувся (у 1982 рік) з довгострокового відрядження (з АНДР), де викладав мікро і макроекономіку та зробив звітну доповідь. Я неодноразово знайомився з "Economics" П.Самуельсона, однак глибина ринкових перетворень мене вразила, хоч необхідність ринку проголошувалась «товарниками» давно, але це була «наукова гра» у ринок.

Глибина ринкових реформ, які в Україні почалися з 1987 року багатьох просто шокувала. По-перше, ринок унеможлилював наслідування інструментів адміністративно-командної економіки; по-друге, виникла потреба створення нових інструментів ринкової економіки; по-третє, для запобігання соціальних катаклізмів виникла нагальна потреба розробки спектру соціальних цілей, нормативів і стандартів життя та праці мільйонам людей.

Але головне – це створення теорії ринкових перетворень, що включала б аналіз передумов формування ринкової економіки в Україні, вивчення інституційних основ формування ринкових структур і розробка заходів щодо мотивації поведінки людини в умовах ринкових структур. Було і багато інших питань. Саме ці питання порушували дослідження вчених «третьої генерації», що виростили вже під час ринкових перетворень, або під час існування змішаної економіки.

Розширення поля знань для пізнання ринкової економіки приводить до розширення меж самої науки. А ускладнення процесу добування знань веде до появи нових організаційних форм досліджень: спеціалізація знання та його розгалуження призводить до *інституціалізації науки*. Потреба глибокого теоретичного осмислення суперечливих явищ трансформаційних процесів стає особливо відчутною у зв'язку з неспроможністю пояснити нові суперечності в рамках традиційних парадигм і концепцій. Тільки нова методологія здатна збагнути значення, зміст і наслідки сучасного розвитку.

Ця особливість на економічному факультеті знайшла яскраве відображення у формуванні *наукових шкіл нового напрямку досліджень*. І університетські вчені-економісти зайняли у них гідне місце.

Логіко-історична школа. У центрі досліджень проблеми методології економічної теорії. Запропонована концепція інверсійного типу ринкової трансформації, що розкриває зміни в логіці та наслідках розгортання економічних процесів у випадку, коли в часі формування індустріальної економіки і ринкового господарства. Послідовно розробляють основні напрямки під керівництвом А.А.Гриценка професори Г.М.Коломієць та Т.І.Артемюва (колишня студентка економічного факультету ХНУ).

Школа інституційної економіки. Науковий керівник школи д.е.н., проф. Яременко О.Л. вважає, що інститути в господарській діяльності є одночасно правилами і механізмами поведінки та забезпечують виконання правил. Концепцію інституційної природи інфраструктури розробив проф. В.М. Соболев. Ідеї школи розробляють доктори наук, професори С.І.Архіреєв та В.П.Решетіло.

Школа соціальної економіки. Найбільш активно і наполегливо розробляє проблеми соціальної економіки д.е.н., проф. Г.В.Задорожний. Соціальну переорієнтацію економіки неможливо без вирішення проблеми доходів населення бо через них реалізується потенціал

людського капіталу. Ці важливі моменти знайшли відображення у працях д.е.н., проф. С. В. Тютюннікової.

Школа фінансових ринків і грошової політики. Ідеї монетарної економіки та трансмісійного механізму кредитно-грошової політики ще у минулому були закладені видатними ученими як М.М.Алексєєнко, П.П.Мигулін, М.І.Туган-Барановський а у радянські часи О.Г.Ліберман та П.І.Верба. Керівник школи у її сучасному вигляді д.е.н., проф., Заслужений професор ХНУ В.В.Глущенко. Школа розробляє теорію функціонування суб*єктів господарювання, розробляє концептуальні засади формування грошової політики. Активну участь у науковій школі приймають: проф. Давидов О.І., проф. Глущенко А.С., проф. Нечипорук Л.В. , члени кафедри фінансів, банківської справи та страхування.

Економіко-математична школа Створена відомим ученим В.А.Забродським, праці якого відомі не тільки в Україні. Вчений запропонував метод динамічної побудови дерева завдань управління, що було цінним внеском у створенні штучного інтелекту. Гідним послідовником і продовжувачем школи стала д.е.н., проф. Т.В.Меркулова. Активно розробляє фундаментальні положення школи проф., д.ф.м.н. А.А.Янцевич. Науково-дослідницька робота його присвячена спектральній теорії операторів та її застосуванню до випадкових процесів.

Школа соціально-етичного маркетингу. Школу заснувала І.В.Семеняк у ряді своїх праць. В них визначена і розроблена методика оцінки попиту. Зараз ідеї школи розвиває В.А.Свтушенко.

Таким чином, накопичений науковий потенціал на факультеті, матеріальні умови навчання студентів надають можливості впевненого розвитку у майбутньому.

***В.В.Глущенко,
доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри
фінансів, банківської справи та
страхування Харківського національного
університету імені В.Н.Каразіна***

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна**

Серія «Економічна»

Випуск 95

Збірник наукових праць

Українською, англійською та російською мовами

Відповідальний за випуск Пуртов В.Ф.

В авторській редакції

Підписано до друку __.__.2018. Формат 70x108/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 10,31. Обл.-вид. арк. 14,43. Наклад __ пр.

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32